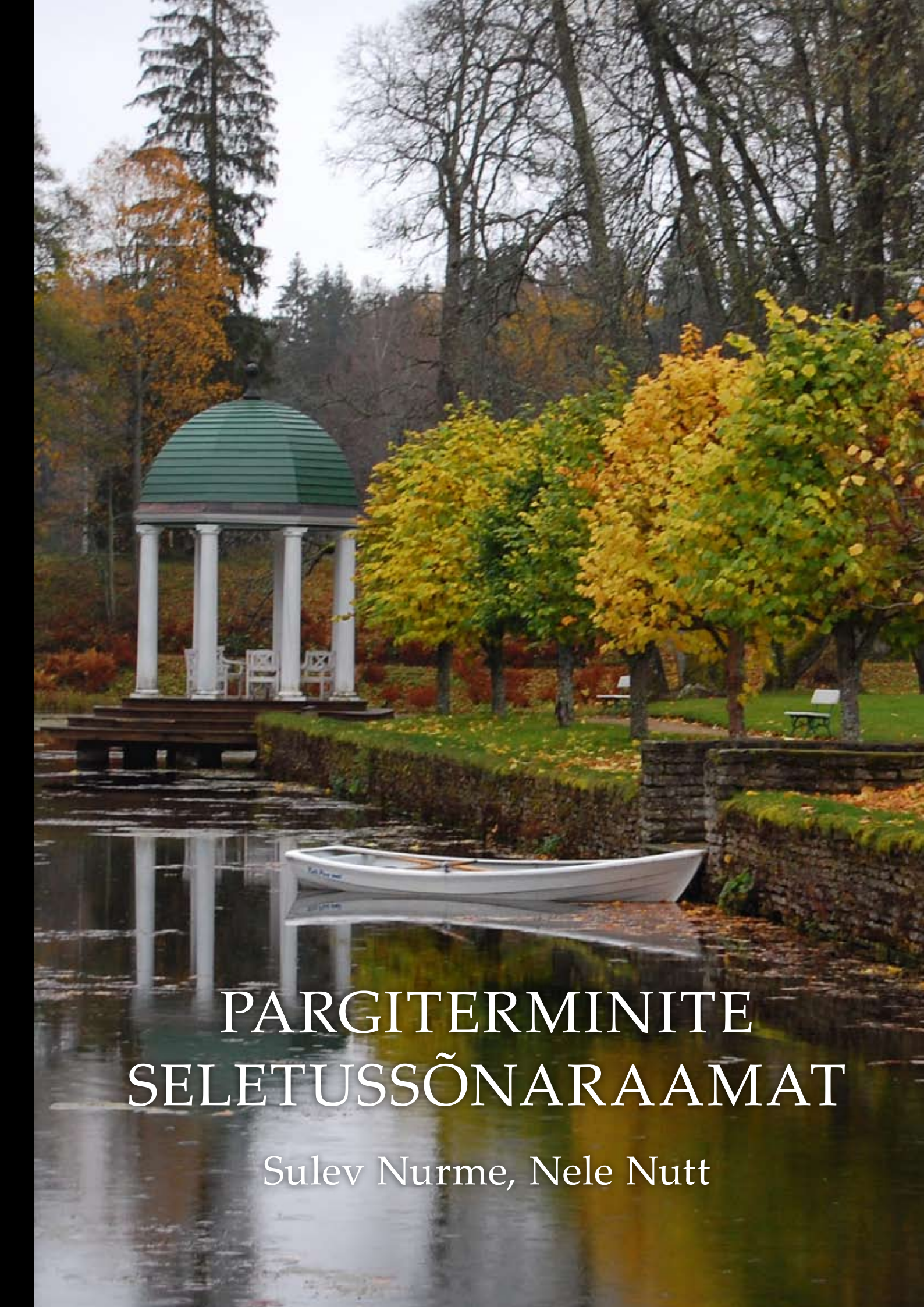

PARGITERMINITE SELETUSSÕNARAAMAT

Sulev Nurme, Nele Nutt

MA MÕTETE VÄLJENDAMISEKS KASUTAME SÕNU, seda nii igapäevases läbikäimises kui ka erialases suhtluses. Kuigi eesti keelt on kõneldud juba mitu tuhat aastat, on valdkondi, kus kõige vajaliku jaoks meie emakeeles sõnu ei ole. Üks selliseid valdkondi on aia- ja pargikunst ning maastikuarhitektuur, sest suur osa selle ala oskussõnadest on tulnud Euroopa keeltesse ladina või kreeka keelest ning paljudel juhtudel kasutatakse ka eesti keeles kas teistest keeltest mugandatud või siis lausa võõrkeelset terminit. Ka sõna „maastik“ tuli eesti keeles kasutusele alles 1920. aastatel. Eesti keeles ilmunud arhitektuuri- ja kunstiterminite sõnastikud sisaldavad ka valikut aia- ja pargikunsti ning maastikuarhitektuuri oskussõnadest, ent nad ei esita kogu vajalikku terminoloogiat. Vajadus aia- ja pargikunstialase oskussõnaraamatu järele on nii erialaspetsialistide, üliõpilaste kui ka kõigi teiste selles valdkonnas tegutsevate või sellega kokku puutuvate inimeste seas olnud juba mõnda aega tuntav. Seega on käesoleva kogumiku peamiseks eesmärgiks anda ülevaade eesti keeles kasutusel olevast aia- ja pargikunsti- ning maastikuarhitektuurialasest terminoloogiast ning selgitada levinud oskussõnade sisu.

Sellesse kogumikku on koondatud veidi rohkem kui 300 sõna. Elukoige on valitud seletamiseks enim kasutatavad terminid, eeskätt need, mis seostuvad aia- ja pargikunstiga ning ajalooliste parkidega. Samas on käsitletud ka üldisi aia- ja pargikunsti ning maastikuarhitektuuri valdkonna sõnu. Valik on tehtud mitme eriala spetsialistide, sh maastikuarhitektide ning loodus- ja keskkonnakaitsjate abiga. Kindlasti tuleb aga rõhutada, et see sõnastik ei käsitle kogu maastikuarhitektuuri valdkonda, vaid hõlmab sellest vaid ühe, suhteliselt kitsa osa.

Kogumikku koondatud mõistetele on antud vabas vormis seletus, tuginedes entsüklopeedilistele teostele ja erialakirjandusele ning konsultatsioonidele seda valdkonda uurivate ja sel alal praktiseerivate spetsialistidega. Sõnade seletamisel on lähtud kahest põhimõttest: üheselt mõistetavad või spetsiifilised terminid on seletatud lühidalt ja mitmetähenduslikud või olulisemad on pikemalt lahti kirjutatud ning üldmõistelist terminit on vajaduse korral erialaselt piiritletud. Mõnel puhul on viidatud ka, mis tähendus on oskussõnal kõnekeeles. Sõnaseletustele on lisatud konkreetseid ja tüüpilisi näiteid, võimaluse korral ka Eestist. Kui Eestis leiduv näide on oletuslik või erandlik või on see nähtus siin üldlevinud, siis ei ole seda esitatud. Tähtis osa on pildimaterjalil, mis illustreerib suurt osa märksõnadest ning on valitud käesoleva sõnastiku spetsiifikat silmas pidades.

Peale sõnastiku sisaldab kogumik ülevaated erinevatel ajastutel tegutsenud kümnest tuntud isikust, kes on jätnud Eesti aia- ja pargikunsti sügava jälje.

Selle sõnastiku näol on tegemist esimese eestikeelse aia- ja pargikunsti ning maastikuarhitektuuri terminite koguga, mis võiks olla edaspidise mahukama ja põhjalikuma töö aluseks. Kaasamõtlejate eest täname Kreeta Sipelgat, Valdeko Lukkenit, Mart Hiobit, Marica-Maris Paju, Inge Kiislerit, Kadri Kihot, Ülle Kunnust, prof Zenia Kotvalit ja Sirle Undrust.

Koostajad
Jaauuaris 2012

Töö tellija:

Keskkonnaamet

Koostaja:

Artes Terrae OÜ

Autorid:

Sulev Nurme, Nele Nutt

Kaane kujundus:

Kärt-Mari Paju

Kujundaja:

Heiko Unt

Keeletoimetaja:

Ene Hanson

Illustratiivne materjal:

Aita Neemre, Elle Pent, Kärt-Mari Paju, Marica-Maris Paju, Nele Nutt, Piret Valge, Priit Kirsimäe, Sulev Nurme, Tiina Napp, Veljo Ranniku, Eesti Ajalooarhiiv (EAA), Eesti Arhitektuurimuuseum (EAM), Eesti Rahva Muuseum (ERM), Muinsuskaitseameti register (MKA), Viljandi Muuseum (VM), Artes Terrae OÜ.

Trükikoda:

Chaser Print Agency OÜ

ISBN 978-9949-9201-6-7 (trükis)

ISBN 978-9949-9201-7-4 (pdf)

© Keskkonnaamet

Raamat on valminud Kesk-Läänemere INTERREG IV A programmi projekti „Sustainable historic park management and development in Finland and Estonia” raames.

CENTRAL BALTIC
INTERREG IV A
PROGRAMME
2007-2013

EUROPEAN UNION
EUROPEAN REGIONAL DEVELOPMENT FUND
INVESTING IN YOUR FUTURE

KESKKONNAAMET

Trükist jagatakse tasuta.

Sõnaseletused	5
Elulood	69
Ethel Brafmann	70
Moritz Alexander Walter von Engelhardt	72
Georg Friedrich Ferdinand Kuphaldt.	74
Eerik Lepp	76
Arnold Matteus	78
Nicola Michetti	80
Aleksander Niine	82
Valve Pormeister	84
Nora Tammoja	86
Friedrich Winkler	88
Valik termineid eesti, inglise ja soome keeles	90

< – termin tulnud antud
võõrkeelsest sõnast
a – aasta
eKr – enne Kristust
holl – hollandi keeles
ingl – inglise keeles
it – itaalia keeles
jm – ja muu; ja mujal
jms – ja muud sellist
jne – ja nii edasi
jpt – ja paljud teised
jt – ja teised
kr – kreeka keeles
lad – ladina keeles
lk – lehekülg
nn – niinimetatud
nr – number
nt – näiteks

pKr – peale Kristust
port – portugali keeles
pr – prantsuse keeles
prof – professor
s.o – see on
sh – sealhulgas
sks – saksa keeles
snd – sündinud
t – tänav
TSN TK – Tööraha Saadikute
Nõukogu Täitevkomitee
u – umbes
vm – või muu; või mujal, või mujale
vms – või muu selline,
või muud sellist
vn – vene keeles
vrdl – võrdle
vt – vaata

Sõnaseletused

A

Pargiaasale põetud tee Visusti pargis

aasamuru – lillemuru, niidumuru

looduslikku aasa meenutav rohttaimede kooslus. Erinevalt tavamurust, mille levi-
nuimad seemnesegud on liigivaesed ja koosnevad tavaliselt mitmesugustest kõr-
relistest, on aasamurus palju ning mitmevärviliselt õitsvaid erinevatesse sugukon-
dadesse kuuluvaid õistaimede liike. Taimede ealisuse järgi eristatakse lühiealisi ja
pikaalisi, taimestiku kõrguse järgi kõrgeid, looduslikku niitu jäljendavaid, õitseva
kesapõllu moodi või tavapärase muru sarnaseid aasamurusid. Madal aasamuru
talub paremini tallamist, poolkõrge või kõrge üldjuhul (enne niitmist) seda ei talu.
Looduslikku niitu jäljendavat aasamuru kasutatakse enamasti vabakujulistes parki-
des avatud alade pinnakattena.

Aasamuru rajatakse spetsiaalsetest seemnesegudest või kujundatakse järje-
pideva hooldusega olemasolevast rohttaimestikust. Viimane moodus sobib eriti
vanadesse parkidesse ja aedadesse, kus aastatega on kujunenud sellele kohale
sobiva kooslusega rohttaimestik. Aasamuru hooldamine piirdub suve jooksul vaid
ühe-kahekordse niitmise järel seemnete valmimist ja mahalangemist.

Vt ka **muru**

Vaade Aru mõisa aiale 20. sajandi algul
ERM 1451.1.198.5**aed**

aianduslikult kasutatav maa-ala, mis on muust ümbrusest ja kõrvalolevatest ae-
dadest piirdeaia või -müüri abil eraldatud. Sõna „aed“ tähendab eesti keeles ka
piirdeaeda, aeda ümbritsevat piiret, mis viitab aiale kui piiratud (suletud) ruumile.
Ka teistes Euroopa keeltes viitavad aeda tähistavad sõnad (pr *jardin*, ingl *garden*,
yard, sks *Garten*, lad *hortus* jt) üldistatult piiratud ruumile. Aed on vanim haljasala
liik, ilutaimede, veekogude ja viljapuudega aedu on teada juba Vana-Egiptusest.

Klassikaliselt on aed jagunenud iluaiaiks ja tarbeaiaiks (nt Vana-Roomas tähistas
viridarium iluaeda ja *hortus* tarbeaeda). Iluaias kasvatatakse eelkõige dekoratiiv-
taimi, tarbeaias aga maitse- ja ravimtaimi ning puu- ja köögivilju. Tarbeaedu on
ajalooliselt jagatud köögiviljaaedadeks, viljapuuaedadeks ja ürdiaedadeks (maitse-
ja ravimtaimede aiad; lad vastavalt *hortus holerum*, *hortus pomarius* ja *hortus
sanitatis*). Mõisaansamblites nimetati iluaiaks (ka lustaiaks ja rohtaiaks) rikkaliku
kujundusega pargiosi või parki tervikuna, tarbeaiaiks oli tavaliselt eraldi müüri-
ga piiratud aiaosa, kus kasvatati viljapuid ja köögivilja. Nii mõisate kui ka talude juures
oli ka spetsiifilisi kindla otstarbega alasid, mida samuti nimetati aedadeks (pleek-
aed, tapuaed, karjaaed jne).

Nüüdisajal liigitatakse aedu mitmeti. Omandisuhetest lähtuvalt eristatakse era- ja
avalikke aedu. Eraaiad on enamasti eramute juures olevad aiad, avalikud aiad on
linnas ruumiliselt piiritletud väiksemad haljasalad või suuremate haljasalade temaa-
tilised osad. Aedu eristatakse ka kasutusotstarbe järgi, nt botaanikaaiad, surnuaiad
(kalmistud), kooliaiad, kirikuaiad, näitusteaiaid, teraapilised aiad jne. Levinud aia-
tüübid on mitmesugused kollektsioonaiad: alpinaariumid, rosaariumid, turbaaiad,
skulptuuriaiad jne.

Aia kujundusliku idee ja vormikõne järgi eristatakse mitmesuguseid teema-
aedu (nt lõhnaaed, veeaed, värviaed, kivideaed, skulptuuriaed), peamise maasti-
kumotiivi järgi metsaaedu, stepiaedu, nõmmeaedu, sooaedu jne. Aedu on rajatud
ka hoonete katustele (katuseaed). On ka ajaloolistest stiilidest inspireeritud aedu
(barokkaed, renessanssaed jne). Aia mõiste on tänapäeval lai, seetõttu võib aedu
liigitada veel väga paljudest aspektidest lähtudes.

Vt ka **aednik**, **aiandus**, **hortus**, **ehisaed**, **tarbeaed**, **viridaarium**

aed vt piirdeaed

aednik – kärner

aiandusspetsialist, kes tegeleb köögi- ja puuviljade või ilutaimede taimede kasvatamisega ning parkide, aedade ja muude haljasalade hooldamisega või juhib aiandi, puukooli vms asutuse tööd. Aednik võib olla spetsialiseerunud kas puuviljandusele, köögiviljandusele, iluaiaandusele või katmikaiaandusele.

Parkide ja aedade hooldaja varasem eestikeelne nimetus oli kärner, see sõna tuleb saksakeelsest sõnast *Gärtner*, mis tähendab aednikku.

Vt ka **aiandus**, **iluaednik**, **topiarius**

ahaa – ahaa-efekt, ha-ha

(< ingl *ha-ha*) pargimaastikku peidetud püstseinaga kraav, mis peab ilma silmale nähtava tõkketa takistama loomade pääsu pargialale. Mõiste võttis 18. sajandil kasutusele Charles Bridgeman. Selliseid kraave kasutati laialdaselt Inglise stiilis maastikuparkides, kus nad võimaldasid pargi visuaalset sidumist ümbritseva maastikuga. Nii loodi valitud vaatesuundades lõputult maastikus jätkuva pargi illusioon.

Ka Eesti mõisaparkides on mõnel juhul seda põhimõtet kasutatud. Hästi on säilinud ahaa-kraavid nt Heimtali mõisnike kalmistul, kus matmisala ümbritsev kraav takistab loomade pääsu haudadele.

Vt ka **piirdeaed**

ahaa-efekt vt **ahaa****aiaarhitektuur**

kitsamas tähenduses arhitektuuri haru, mis tegeleb ilu- ja tarbeaedade kujundamisega, selles tähenduses kasutati seda terminit valdavalt 19. ja 20. sajandil. Laiemas tähenduses on aiaarhitektuuri mõnikord kasutatud kogu maastikukujunduse valdkonda hõlmava mõistena, vahel ekslikult ka maastikuarhitektuuri sünonüümina. Tänapäeval tähistatakse selle terminiga üht kitsast maastikuarhitektuuri valdkonda. Kõnekeeles on aiaarhitektuuriks nimetatud ka aia ruumilist ülesehitust või aias asuvaid arhitektuurseid rajatisi.

Vt ka **maastikuarhitektuur**, **pargiarhitektuur**

aiakunst vt **pargikunst****aiamüür – piirdemüür**

aeda, parki vm maa-ala piirav kivimaterjalist (looduskivi, tehiskivi, betoon jm) müür, iseloomulik aedadele ja parkidele, millele ligipääsu soovitakse piirata. Eristatakse mõrdiga laotud aiamüüre ja nn kuivalt laotud kiviaedu. Mõrdiga laotud aiamüürid olid iseloomulikud nt 18.–19. sajandi Eesti mõisaparkidele, kus park, sageli ka eri pargiosad piirati lihtsate kohalikust kivist või tellistest müüriga. Suhteliselt kõrgeid looduskivist piirdemüüre on nt Hiiu-Suuremõisa, Vääna, Lustivere ja Vatla mõisapargis. Tellistest müüre rajati pargi piiramiseks või pargiosade eraldamiseks 18. sajandi teisel poolel nt Õisu ja Puurmani mõisas, spetsiaalsetest savikividest aiamüüre on nt Põlgaste ja Lahe mõisas. Krohvitud kivimüüri on piiratud Tartu botaanika-aia ala, selliseid kivimüüre on kasutatud paljudes mõisaansamblites peahoone ja kõrvalhoonete vahel esiväljaku ja tagaväljaku eraldamiseks.

Vt ka **piirdeaed**

aia- ja pargikunst vt **pargikunst**

Ahaa-kraav Inglismaal Stowe'i pargis

Alatskivi mõisa väravaehitis

Puurmani mõisa müür

aiandus – hortoonoomia

intensiivse maaviljeluse haru, mis hõlmab köögiviljakasvatust (köögiviljandus), puuvilja- ja marjakasvatust (puuviljandus), katmikaiandust (taimekasvatus katmik-alal) ja iluaiandust. Aiandust viljeldakse tavapäraselt viljaka mullaga, soodsate niiskuseludega, tuulevarjulisel maastikul tehis- või loodusliku piirdega eraldatud maa-alal (aedades), kus on võimalik lihtsalt korraldada saaduste äravedu. Aianduses rakendatakse tõhusat agrotehnikat (sügav mullaharimine, tugev väetamine, hoolikas taimekaitse, kastmine) ning ehitatakse lavasid ja kasvuhooneid (katmikaiandus), avamaal parandatakse mikrokliimat tuulekaitseribade, kulsside või ajutiste katetega.

Vt ka **aednik**, **iluaiandus**

ajalooline aed (park)

Firenze harta järgi mälestis, arhitektuurne ja aiakunstiline kompositsioon, mis pakub avalikkusele ajaloolist või kunstilist huvi. Kultuuri ja looduse sidemete väljendajana on ajalooline aed tähtis maailmapildi vahendaja, kandes kindla kultuuri, stiili ja ajastu tõekspidamisi ja ideaale. Ajalooline aed koosneb peamiselt taimedest, mistõttu ta on ajas muutuv ja teisev, tema ennistamisel ei saa kasutada rajatiste restaureerimise filosoofiat ning meetodeid ja tehnoloogiaid.

Ajaloolised aiad on mis tahes mälestisena olulised vanad aiad ja pargid, olenevata nende asukohast, stiilist, tekkeloost või suuruselt.

Vt ka **Firenze harta**

aktsenttaim

(< lad *accentus* rõhk, rõhutamine) kompositsioonist kvalitatiivselt (vormi, värvuse, suuruse vm morfoloogilise omaduse tõttu) eristuv taim. Aktsenttaimi kasutatakse mitmeliigilises kompositsioonis rühmiti või üksikult dominantsete elementidena või vaadete suunamiseks, üksikult ka taime dekoratiivsete omaduste esiletoomiseks.

alkoov (< pr *alcôve*) vt **nišš**

allee – puiestee

(< pr *allée* < kr *allēōn* vastastikku, üksteist) kahel või ühel pool teed korrapäraste vahedega ühes või mitmes reas istutatud puud või põõsad. Üldjuhul tähistatakse sõnaga „allee“ parkide ja aedadega seotud puiesteid. Puu- ja põõsaridadega ääristatud tänavaid ehk tänavpuiesteid on nimetatud sõltuvalt tänavas asukohast, laiusest ning kohalikust traditsioonist ka avenüüdeks, bulvariteks, esplanadeideks jm. Enamasti kasutatakse neid mõisteid sünonüümideks, kuid mõnikord tähistatakse nendega ka erinevat tüüpi puiesteid.

Allee on üks vanimaid maastikukujundusvõtteid. Ta suunab tähelepanu tee sihtpunktile, mistõttu teda kasutati palju võimukandjate paleede juurde viivate teede ääres. Varaseimaks alleeks peetakse Egiptuses Karnaki ja Hatšepsuti templi vahelist teed, mida ääristasid peale sfinkside ka lilled ja puud. Üks olulisimaid kujunduselemente oli allee barokiajastu aiakunstis, kus alleede abil kujundati aedade ja parkide põhiline ruumiline raamistik. Eestis hakati alleesid rajama 18. sajandi lõpus mõisaparkides mõisasse suunduvate peateede äärde. 19. sajandil, kui suuremate linnade kindlustused minetasid oma sõjalise tähtsuse, haljastati alleedega linna-kindlustuste muldkehi.

Eestis on tüüpilised alleepuud valdavalt kodumaised lehtpuuliigid, nt harilik pärn, harilik saar, harilik vaher ja harilik tamm. Esimeses Eesti Vabariigis ning Nõukogude ajal istutati ka palju paplialleesid (nt 1930. aastatel Emajõe-äärsed paplialleed). Harvem on kasutatud alleepuudena okaspuid, eeskätt mõisasse viiva peatee ääres

Aktsentsed nulgurid Räpina mõisa pargis

Järve mõisa allee

(nt Sutlema mõisas harilikku mändi, Vana-Vigalas lehist). Tavaliselt istutatakse al-
leesse üheliigilisi ja ühevanuseid puid, ent vanades parkides ei ole haruldased ka
mitmeliigilised alleed (nt Palmse alleed, kus kasvab lõiguti harilikku pärna, harilikku
jalakat ja harilikku vahtrat, vähem ka teisi liike). Enamasti on mitme liigi kasutamise
põhjuseks olnud istikute kättesaadavus, mõnikord ka kujunduslikud põhimõtted.
Puud istutatakse kahele poole teed nii, et puude vahe ja ridade vahe on (ideaalju-
hul) võrdsed, kusjuures vahe sõltub puu liigist.

Eesti üks pikimaid alleesid on Palmse mõisahoonete juurde 19. sajandi keskel
istutatud, mõisast Ilumäe kabeli poole suunduv ligi 6 km pikkune allee. Tuntud on
ka Hiiu-Suuremõisa ligi 5 km pikkune sanglepaallee. Üks suurejoonelisimaid nelja-
realisi alleesid (koosneb lehise- ja tammeridadest) on peaaegu kilomeetripikkune
allee, mis ühendab Kukruse mõisat mõisakalmistuga.

Vt ka **avenüü**, **bulvar**, **esplanaad**, **promenaad**, **tänavpuiestee**

alpiaed vt **alpinaarium**.

alpiinium

kiviktaimla, kus kasvatatakse ainult alpiinse võõndi (kõrgmäestiku) taimi.

Vt ka **alpinaarium**

alpinaarium – alpiaed, kiviktaimla

madalate kasvukoha suhtes vähenõudlike taimede (alpitaimede) kasvatamiseks
mõeldud aed või aiaosa või peenar, mis kujunduslikult jäljendab alpiniitu. Alpiaias
kasutatakse palju kive ja kõrgmäestikust kasvavaid taimi, mis on kohastunud toit-
ainevaese ja kuiva mullaga. Alpinaariumid tekkisid 19. sajandi keskpaiku, mil kõrg-
mäestikualadelt, enamasti Alpidest korjatud taimedega hakati kujundama mäe-
nõlvu jäljendavaid aiaosi. Alpinaarium on saanud oma nimetuse Alpide järgi ning
esialgu tähendaski ta vaid Alpidest toodud taimede aeda. Hiljem on introductseeri-
tud ka teiste mäestike taimi.

Eestis rajati üksikuid alpinaariume juba mõisaparkidesse, koduaedades hakkasid
need rohkem levima peale II maailmasõda. Üks Eesti vanimaid ja suurimaid kivik-
taimlaid asub Tartu botaanikaaias.

Vt ka **alpiinium**, **kollektsiooniaed**

amfiteater

(< kr *amphi* ümberringi + *theatron* vaatamängukoht) Rooma katuseta teatriehitis,
kus astmetena tõusvate istmeridadega pealtvaatajateosa ei asetsenud mitte pool-
ringi- või hoburauakujuliselt nagu Antiik-Kreeka teatris, vaid ellipsikujuliselt ümber
ovaalse platsi (areeni). Sellise kujuga teatriehitis kujunes välja esmalt Kampaanias.
Esialgu olid amfiteatrid puust, hiljem kivist. Algselt oli amfiteater mõeldud esma-
joones gladiaatorite võitluste pidamiseks ning merelahingute ja kiskjatele peetavate
ajujahtide lavastamiseks. Tänapäeval nimetatakse amfiteatriks igasugust teatri- ja
õpperuumi, vabaõhulava jms, kus poolringikujuliselt või ovaalselt paigutatud tõus-
vad istmerekad piiravad lava (areeni). Kreeklaste lava kulissiks oli avatud maastik,
roomlased sulgesid vaate kivist ehitatud kulissidega.

Üks suurimaid amfiteatreid asub Veronas, see aastal 30 pKr valminud ehitus
mahutab enam kui 30 000 vaatajat. Suurim ja tuntuim amfiteater on aastal 80 pKr
valminud Rooma Colosseum, mis mahutas ligikaudu 80 000 pealtvaatajat.

Amfiteatri motiivi on kasutatud aiakunstis *teatro verde* kujunduses ning nüü-
disaegsete vabaõhulavade ja istumiskohtade loomisel. Astmeliselt tõusvaid pindu
võib näha ka paljude tuntud maastikuarhitektide, nt Carl Theodor Sørenseni ja
Martha Schwartzi töödes.

Alpinaarium

Vaade Delfi amfiteatrile (Kreeka)

Hiiu-Suuremõisa mõisaansambel

Luu arboreetum

Arboristi töövahendite hulka kuulub ka ronimisvarustus

ansambel

(< pr *ensemble* tervik, kogu) arhitektuuris arhitektooniliselt terviklik hoonestu, parkigikunstis hoonete ja pargi terviklik kogum (nt Kadrioru loss ja park ning Sagadi mõisaansambel).

Vt ka **loss**, **auhoov**

arabesk (< it *arabesco* araabia laadis) vt **taimornament**

arboreetum – dendraarium, dendroaed, dendropark

(< lad *arbor* puu) botaanikaiaia osa või eraldi kollektsiooninaed või -park (dendroaed, dendropark), mis on rajatud puittaimede kasvatamiseks õppe- või teadusotstarbel. Tavaliselt pööratakse seal suurt tähelepanu võõrpuu- ja -põõsaliikide ja -vormide kasvatamisele. Arboreetumitel on tähtis osa puittaimede introductseerimisel. Paljud praegu haljastuses tavapärased liigid on jõudnud kasutusse just oma ala entusiastide loodud arboreetumite kaudu. Üks omaaegse Liivimaa kuulsaimaid dendrokollektsioone asus Friedrich Maximilian von Siversile kuulunud Rõmershofi mõisas (Skrīveri, Põhja-Lätis). Eesti ala ühe tuntuima arboreetumi rajas 19. sajandi lõpul krahv Friedrich Georg Magnus von Berg Sangaste mõisa juurde. Arboreetumeid on rajatud hulgaliselt hiljemgi (Luual, Agalis ja Ella maal jm).

Vt ka **kollektsiooninaed**, **võõrliik**

arborist – puutohter

puuhooldusspetsialist, kes tunneb puittaimi (nende füsioloogiat, morfoloogiat, haigusi jne) ning oskab puid nende erinevatel elujärgudel hooldada.

Vt ka **puittaim**

arbour (< ingl *arbour* tugipost, tugisõrestik, lehtla, lehtlatee) vt **varikäik**

arhitektuurne väikevorm – väikevahend, väikevorm

väikesemahuline arhitektuurne ehitus või rajatis, mida kasutatakse haljasalade kujundamisel. Arhitektuurseteks väikevormideks võivad olla nt paviljonid, sillakesed, skulptuurid ja purskkaevud. Kõnekeeles on selle kohta mõnikord kasutatud nime-tust „väikevahend“.

Arhitektuurseteks väikevormideks ei loeta laiatarbe-pargimööblit, spordi- ja mänguvahendeid ning spetsiifilisi tehnorajatisi (hüdrandid, sidekapid, elektripostid jne).

Vt ka **pargiinventar**

arkaad (< pr *arcade* < kesklad *arcata*) vt **kaaristu**

Arkaadia

(< kr *Arkadia*) Vana-Kreeka maakond Peloponnesose mägises siseosas. Nimi tuleneb arkaadlaste müütilise esiisa Arkase, Zeusi ja Kallisto poja nimest. Mäginemaastik, hõre asustus ning inimeste traditsiooniline elatusviis karjakasvatus aitasid luua kuvandit Arkaadiast kui müütilisest loomulikust ja harmoonilisest ideaalmaast, kus elavad tsivilisatsiooni pahedest puutumata karjused. Nii antiik- kui ka uusaja luules (eriti 17. ja 18. sajandil) on Arkaadia olnud idülliline karjaste maa. Kunstis on Arkaadiat kujutatud puhta ja inimtegevusest rikkumata metsiku kõnnumaana.

Arkaadia allegooria on mõjutanud ka Inglise pargikunsti, kus kujundati nn metsiku loodusega pargipiirkondi.

Vt ka **pastoraalsus**

ars topiariae (< lad *ars* kunst + *topiaria* aiandus) vt **topiaarkunst**

auhoov – *cour d'honneur*

(<pr *cour d'honneur*) pidulik paraadhoov, mis asus algselt barokklossi peakorpuse (*corps de bâtiment*) või peahoone (*corps de logis*) ees ning sellega sümmeetriliselt paiknevate tiibhoonete (*corps de garde* vahtkonnajad või -ruumid) vm kõrvalhoonete vahel. Nimetust kasutati esimesena Versailles' lossi esise väljaku kohta. Üldisemalt nimetatakse auhooviks ka kolmest küljest hoonestatud ansambli eesõue.

Eesti mõisaansambelis paiknevad selle tähtsaimad hooned U-kujuliselt küllaltki sageli, selline hoonestusviis hakkas levima 18. sajandi teisel poolel. Tavapäraselt moodustub auhoov kolme hoone – peahoone ja selle tiibadel peahoonega risti paiknevate kõrvalhoonete, enamasti tall-tõllakuuri ja aida või ka mõne teise hoone – vahele (Palmse, Kodusoo, Mäetaguse mõis jt). Kuni 19. sajandi alguseni olid auhoovid kujundatud enamasti avatud liigendamata platsina, 18. sajandi lõpus – 19. sajandi alguses lisandus pidulikum peasissepääsu (juurdepääsuteed) ja peahoone peatreppi ühendav ringtee – auring, mille kujundust liigendati teekatte (munakivisillutis, kruus) ja murupindadega. 19. sajandil kujundati auhoovid enamasti ümber: sinna tehti lillepeenraid, istutati puudegrupe ning lisati skulptuure jm.

Vt ka **auring**, **esiväljak**, **loss**

auring

lossi piduliku paraadhoovi (esiväljakule) rajatud ringi- või poolringikujuline sissesõidutee, mis võimaldas tõllaga ilma ümber pööramata lossi eest läbi sõita. Ringikujulised sissesõiduteed olid sõltuvalt paraadhoovi suurusest, peatee asukohast ja hoonestusest põhiplaanilt kas regulaarsed (ümmargused, ovaalsed, südajad jm) või ebakorrapäraseks. Eestis paiknesid auringid, eriti 18. sajandil ja 19. sajandi esimesel poolel ehitatud ansambelites, enamasti peahoone ja selle juurde tuleva peatee suhtes sümmeetriliselt (nt Koigi ja Saare mõisas). Sõltuvalt peahoone fassaadi lahendusest võidi sissesõidutee trepiesist osa pandustega tõsta ning esiväljaku muu osa suhtes tugimüüride või nõlvadega liigendada (nt Vääna, Tumala ja Matsalu mõisas). Platsi keskele kujundati muruväljak või lillepeenar (rondeel). Üks Eesti suurimaid ringikujulisi sissesõiduteid asub Sagadi mõisaansambli esiväljakul, suurimaid poolringikujulisi sissesõiduteid aga Avanduse mõisaansambli esiväljakul.

Vt ka **auhoov**, **esiväljak**, **loss**, **rondeel**

ausammas – mälestusmärk, mälestussammas

teatud sündmuse või isiku(te) mälestuse alalhoidmiseks rajatud füüsiline objekt (memoriaal, mälestuskivi jm). Ausammas on Antiik-Rooma kunstile iseloomulik monumentaalrajatis, mis püstitati teenekate isikute, eelkõige Rooma keisrite austamiseks. Hästi on säilinud nt Traianuse ja Marcus Aureliuse ausammas, neid kaunistavad keisrite võidukaid sõjaretki kujutavad reljeefid (sellepärast nimetatakse neid ka võidusammasteks). 38 meetri kõrgune Traianuse sammas on ainus tänini peaaegu rikkumatuna säilinud mälestusmärk. Sammas seisab neljakandilisel pjedestaalil, koosneb 17 silindrilisest marmorjätkust ning selle sisemuses on keerdtrepp, mida mööda saab tõusta samba tippu. Kunagi asus samba tipus Traianuse kullatud

Sagadi mõisa auhoov

Alatskivi lossi auring u 1910. aastal
EAM f 17641

Alatskivi lossi auring 2011. aastal

André Le Nôtre'i ausammas Tuileries' aias

pronkskuju, mille paavst Sixtus V asendas 1588. aastal püha Peetruse skulptuuriga. Traianuse ausammas oli ühtaegu võidu- ja hauamonument – reljeefidega kaunistatud pjedestaali sees asus kuldne urn keisri tuhastatud säilmetega. Samba tüvese kõrgus on 29,78 m, seda katab 200 m pikkune spiraalina tõusev friis, mis kirjeldab daaklaste vastu peetud sõja tähtsaimaid sündmusi. Marcus Aureliuse samba (rajatud 180–196 pKr) reljeefidel on kajastatud markomannidega toimunud sõja sündmusi. Samba tipus asub püha Pauluse kuju. Tahkurannas asuv Konstantin Pätsi ausammas (arhitekt Anton Lembit Soans ja skulptor Ferdi Sannamees) on püstitatud Eesti riigi ühele rajajale ja esimesele presidendile, ühtlasi tähistab see Konstantin Pätsi sünnikohta. Ausamba avas 25. juuni 1939 Johan Laidoner. 1940. aastal ausammas lõhuti ning ta taastati 1989. aastal (rekonstruktsiooni autorid Andres Mänd ja Mati Karmin). Mõdriku mõisa pargis Valgehobusemäel on tänini säilinud Täkusammas – imposantne kivisammas, mis on rajatud 1812. a Vene-Prantsuse sõjas Napoleoni üle saavutatud võidu mälestuseks. Legendi kohaselt olevat samba alla maetud valge hobune, kes mõisa tollase omaniku H. W. von Kaulbarsi haavatuna sõjaväljalt ära viis.

Vt ka **monument, obelisk**

autentne

(< kr *authentikos* usaldusväärne) algallikail põhinev, ehtne, ehe, täiesti usaldatav, algupärane.

Vt ka **konserveerimine, rekonstrueerimine, restaureerimine**

Avatud ala (pargiaas) Ervita mõisa pargis

avatud ala

haljasala ruumiliselt avatud, tavaliselt rohttaimedega kaetud piirkond. Seda kasutatakse parkikunstis pargiruumi struktureerimisel suletud aladele kontrastse elemendina. Ajaloolistes ansamblites on tavapärased peahoone fassaadide esised avatud alad (esiväljak, tagaväljak), mis tagavad hoone vaadeldavuse.

Vt ka **pargiaas, suletud ala**

avenüü

(< pr *avenue*) avar tänavpuiestee. Nimetus kujunes seoses Pariisi ümberkujundamisega aastatel 1853–1870 Georges-Eugène Haussmanni projekti järgi. Avenüüd kujundati linnakeskustest kiirtena hargnevate laiade haljastatud tänavatena. Avenüüle on iseloomulikud mitmes reas istutatud puud, mõnikord ka hekid jm madalhaljastus. Tähtsaimad Pariisi avenüüd algavad Charles de Gaulle'i väljakult (seal asub Triumfikaar), neist kuulsaim on 2,1 km pikkune ja 80 m laiune Champs-Élysées, mis ulatub Tuileries' pargini.

Avenüüks on nimetatud ka laia sirget tänavat (prospekt), mis võib olla puudega palistatud (puiestee). Ristplaneeringuga linnades nimetatakse mõnikord ühes suunas kulgevaid teid tänavateks ja nendega ristuvaid teid avenüüdeks. Nt kulgevad New Yorgi Manhattani linnajaos põhjast lõunasse avenüüd, aga idast läände tänavad.

Vt ka **allee, bulvar, prospekt, tänavpuiestee**

Champs-Élysées' avenüü Pariisis

B

baluster

(< pr *balustre*, kr *balaustion* toores granaadipuu vili, granaadipuu õis) toorest granaadipuu vilja meenutav, paisutatud üla- või alaosa tulbake peamiselt renessanss- või barokkstiilis ehitiste trepi-, palkoni- või rõdurinnatistes.

Vt ka **balustraad**

balustraad – tulbandik

(< pr *balustrade*) rida balustreid, mis on käsipuu vm siduva tala abil ühendatud trepi-, palkoni- või rõdurinnatiseks. Balustraade kasutati eriti renessanss- ja barokkarhitektuuris, neid näeb sageli ka Eesti mõisaansamblites (nt Raadi, Hiiu-Suuremõisa, Toila-Oru) valdavalt rõdude, treppide ja terrasside piirdena.

Vt ka **baluster**

barokk

(< it *barocco* eriskummaline < port *barroco* korrapäratu kujuga pärl) Lääne-Euroopa kunstis u 1580–1750 valitsenud pidulik, suurejooneline, jõulise vormikõnega kunstistiil. Mõiste võeti kasutusele 19. sajandil. Baroksele aiakunstile on iseloomulikud tugevad kompositsioonitsentrid, dünaamilisus, illusoorisus, teatraalsus, kontrasti kasutamine ning erinevate kunstiliikide ühendamine.

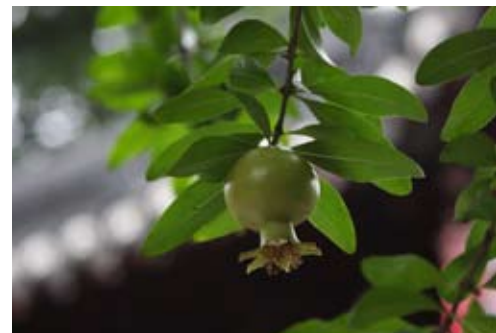
Barokne aia- ja pargikunst hakkas levima 17. sajandil Prantsusmaalt. Selle teoreetilised alused sõnastasid Jacques Boyceau (u 1560 – 1633) ja Claude Mollet (u 1564 – 1649). Selle suuna suurim mõjutaja oli Louis XIV õukonna aiaarhitekt André Le Nôtre (1613–1700), kelle kujundatud Vaux-le-Vicomte'i park oli eeskujuks Versailles', Sceaux', Chantilly jmt barokkpargi loomisel. Tuginedes Prantsuse aia- ja pargikunstis valitsenud regulaarstiilile, muutis Le Nôtre senist Itaalia mõjudega korrapärast kujundust ning tõi esile peahoonest lähtuva keskteljelise ruumi ning erinevate aiaosade hierarhilise suhte. Üks Le Nôtre'i olulisimaid uuendusi oli pargi otsene ja vaateline sidumine teadlikult kujundatud telgede abil maastikuga. 1709 ilmus esimene süsteemne aiakunstikäsitlus, Antoine-Joseph Dezallier d'Argenville'i „La Théorie et la pratique du jardinage“, mis leidis käsiraamatuna kogu Euroopas laialdast kasutamist. Barokis arenesid edasi olulised maastikukujundusvõtted, millest tähtsaimad olid suurelatuslik reljeefi muutmine, hüdroehitiste rajamine, topiaarlõikus jmt.

Barokkpark koosneb üldjoontes kolmest suurest piirkonnast. Esimene on avar, üldjuhul lakooniliselt kujundatud esiväljak, millelt lähtuvad hooneansambli keskteljega samas sihis või sellega seotud kindlaksmääratud asukohtades kesktelje suhtes täis- või teravnurga all asetsevad maastikku suunduvad teed. Pargi uhkeim osa on nn *petit parc* – peahoone tagune rikkalikemalt kujundatud ala, kus asuvad parterid, basseinid, purskkaevud ja bosketid. *Petit parc*'i ümbritseb *grand parc* – korrapärase teedevõrgu ja kõrghaljastusega metsapark (it *bosco*). Versailles' eeskujul rakendati sellist ruumimudelit Euroopas (aga ka Uues Maailmas) barokiajastu lossi- ja villaansamblite kujundamisel.

Eestis levis barokkstiil peale Põhjasõda kuni 18. sajandi viimaste kümnenditeni, siis hakati esimesi barokkparke ümber kujundama ja rajama uusi parke juba Inglise pargistiilist lähtudes. Esimesed baroksed mõisaansamblid olid Maardu, Palmse jmt, suurimad barokkansamblid on Hiiu-Suuremõisa, Sagadi, Vatla ja Suure-Lähtru. Eesti parkides jäi barokkstiil siiski tagasihoidlikuks, selle põhjuseks oli nii mõisate Põhjasõja-järgne kehv majanduslik olukord kui ka asjaolu, et juba 18. sajandi teisel poolel hakkas Euroopa pargikunsti mõtteraamistik muutuma.

Vt ka **Inglise pargistiil**

B – baluster

Balustri motiiviks on olnud toores granaadipuu vili

Balustraadiga ümbritsetud istumiskoht Raadi mõisas 20. sajandi algul. ERM 485.32

Balustraadiga piiratud terrass Oru mõisas 20. sajandi algul. ERM 887.729

barokkaed

barokkstiilis kujundatud aed või suurema ansambli temaatiline aed.

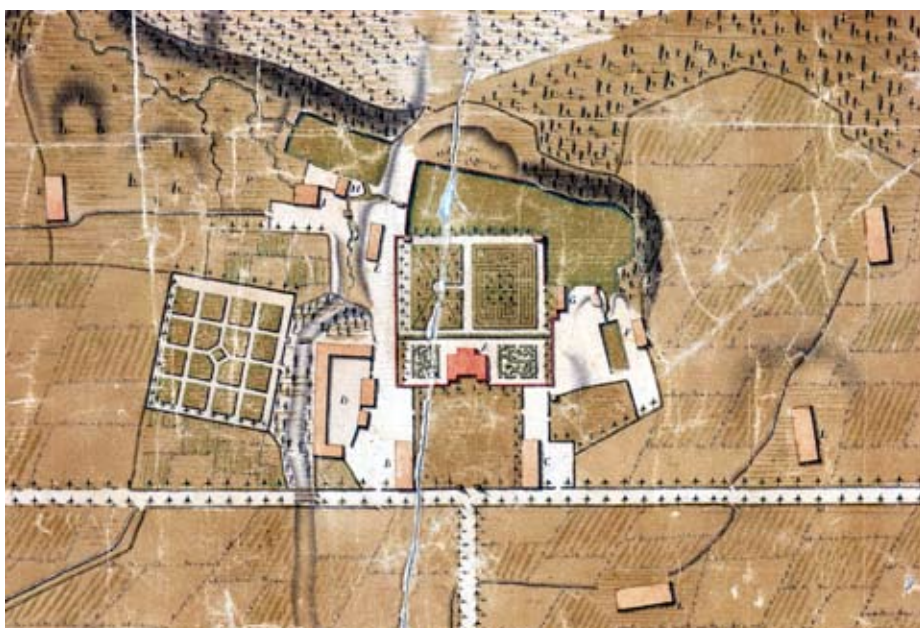
Vt ka **barokk**, **barokkpark**

barokkpark

barokkstiilis kujundatud park. Oli levinud 17.–18. sajandil, algul Prantsusmaal, hiljem ka mujal Euroopas. Iseloomulik on suurejooneline korrapärane (regulaarne) kujundus ja paljude kunstiliikide sümbioos. Esimene barokkstiilis park oli André Le Nôtre'i kujundatud Vaux-le-Vicomte'i park, millest inspireerituna rajati Versailles' park. Eestis hakati barokkparke rajama 18. sajandil peale Põhjasõda. Eesti suurim barokkpark oli Nicola Michetti kavandatud Kadrioru park. Barokkstiilis on kujundatud näiteks ka Ahja, Palmse, Saare, Sagadi, Suure-Lähtu ja Maardu mõisapark. 19. sajandi teisel poolel levis neobarokne pargistiil, mille puhul kujundati kogu park või mõni pargiosa barokkpargi põhimõtteid järgides (nt Luke, Malla ja Rasina mõisapark).

Vt ka **barokkaed**, **Prantsuse park**, **regulaarpark**

*Palmse park 1753. aastal
EAA 1690-1-34*

Bassein Maardu mõisa pargis

bassein

(< pr *bassin*) veemahuti või tehiseveekogu, mis algselt oli mõeldud joogivee kogumiseks või hoidmiseks. Tehislikke veemahuteid kasutati juba Sumeri ja Vana-Egiptuse kultuuris. Vana-Roomas koguti aatriumi keskel asuvasse basseini (*impluvium*) sademevett.

Aia- ja pargikunstis olid basseinid laialdaselt levinud renessanss- ja barokkaedades, kus nad ehitati tavaliselt korrapärase geomeetrilise põhiplaaniga ning kaunistati purskkaevu(de) ja skulptuuri(de)ga. Suuri kivist basseine (it *peschiera*) kasutati kalade kasvatamiseks.

Tänapäeval rajatakse basseine valdavalt esindushaljasaladele ja eraaedadesse. Peale iluotstarbel ehitatud basseinide on ka sulistus- (väikelastele mõeldud madalad basseinid), ujumis- ja kalakasvatusbasseine.

Omaette valdkonna moodustavad aiakunstis suuremad veekogud – veepeeglid, nt tiigid ja kanalid, mis võeti laialdasemalt kasutusele barokis, kuid neid rajatakse haljasalale atraktiivsuse lisamiseks tänini. Suurte tehiseveekogude rajamise põhjutas ühelt poolt vajadus hoida veesüsteemide käitamiseks vajalikku vett, teisalt olid veepeeglid hea kujunduselement, nad võimendasid peegelduse kaudu vaateid

ning pakkusid võimalusi veega seotud meelelahutusteks. Tiike ja kanaleid on kasutatud nii ajaloolistel linnahaljasaladel (nt endistest vallikraavidest kujundatud tiigid linnade kindlustusvööndite haljasaladel, nagu Snelli tiik Tallinnas, Georg Kuphaldi kujundatud Kanalipark Riias, Tartu botaanikaai tiigid jne) kui ka mõisaparkides. Tiikide või kanalite süsteemid on olnud paljudes Eesti mõisaansamblites (nt Norra ja Vatra mõisas). Kanaleid on rajatud Vääna ja Saku mõisapargis. Regulaarse kujuga tiikide keskele on kujundatud tehissaari (Avanduse, Urvaste, Väätsa ja Sagadi mõisas). Paljude mõisahoonete asukoha valikul on lähtutud jõgedest ja järvedest, mille kaldajoont või orgu on kujundatud valitseva pargistiili kohaselt ümber. Eesti mõisates rajati ka viina- ja õllekööride vms mõisa abikäitiste tööks vajalikke tarbeveetiike, mis kujunesid oma suure veepeegli tõttu maastiku maaliliseks osaks. Suured veepeeglid on omased nt Kurna, Porkuni, Mooste ja Kernu mõisale.

Vt ka **purskkaev**

Belgia aed

spaleerpuudest moodustatud nn elav piirdeaed. Belgia aias kujundatakse üksteise kõrvale istutatud puude võrastik V-kujuliselt, mille tulemusena tekib nende okstest spetsiifiline diagonaalsõrestik.

Vt ka **hekk, spaleerpuu**

belvedere

(< it 'vaateplatvorm, terrass' < *bel* ilus + *vedere* vaatama) eeskätt renessansi- ja barokiajastule iseloomulik puhkeloss, lustla, pargipaviljon, väike torn vm ehitis, kust avaneb kaunis või ülev vaade. Belvedere-nimeline loss on nt Vatikanis, Weimaris, Potsdamis, Prahast ja Viinis. Pargikunstis nimetatakse *belvedere*'ks nii mõnest kõrgemast pargiosast, paviljonist vm avanevat ilusat vaadet kui ka pargiehitist, mis toimib vaate fookuse ehk *point de vue*'na. *Belvedere*'ga samas tähenduses on kasutatud hispaaniakeelset sõna *mirador* (aiaehitis, kust avaneb kaunis vaade). Eesti ajaloolistesse parkidesse rajatud paviljonid ja lehtlad on paigutatud tavapäraselt kohtadesse, kust avaneb maaliline vaade või kus need ehitised ise on vaate fookuseks (nt Vihula, Heimtali, Palmse Bresti paviljon jne).

Vatikani Belvedere lossis asub Kreeka päikesejumalat Apollonit kujutav antiikskulptuur, nn Belvedere Apollon (Apollo Belvedere), mis leiti 15. sajandil. Peale seda, kui Johann Joachim Winckelmann kirjeldas 1755 skulptuuri kui Kreeka esteetilist ideaali, sai sellest üks valgustusajastu sümboleid. Seda skulptuuri on kasutatud motiivina paljudes kunstitöodes, sellest on valmistatud palju koopiaid ja teisendeid. Üks koopia asus Alatskivi lossi pargis, kust see 1937 peale president Pätsi külaskäiku maha võeti ja seati üles Kadrioru pargis.

Vt ka **fookus, paviljon, vaade**

berceau (de verdure) (pr) vt lehtla

bordüür – poort, rabatt, ääristus

(< pr *bordure*) dekoratiivne äärisvööt, pargikunstis kitsas lihtsakujuline sümmeetriline lillepeenar. Bordüüre hakati rajama gooti stiilis maamajade juurde keeruka ja tömahuka vaippeenra asemele. Esimesed bordüürpeenrad olid lookleva kujuga. 1850. aastatel rajati bordüüre enamasti jalgradade äärde, et need jätaksid geomeetrilise, sirgjoone mulje. Nüüdisajal nimetatakse bordüüriks ka madalat kitsast hekki või taimeriba, mis raamib aedades ja parkides mõnda piiritletud ala. Põõsasbordüüri kasutatakse murualade ja lillepeenarde raamimiseks (raamistutus).

Vt ka **hekk, lillbordüür, miksbordüür, parter, peenar, põõsasbordüür**

Puude painutamise ja lõikamisega kujundatud nn Belgia (piirde)aed

Viini Belvedere loss

Bordüür

Bosketi sisse kujundatud aed (cabinet de verdure) Lätis Rundāle lossipargis

boskett

(< pr *bosquet* < it *boschetto*) püगतud ja sageli topiaarlõikusega kunstiliselt kujundatud puuderida, hekk või salu renessanss- ja barokkpargis või -aias, tavapärast parterit lähedal. Vertikaalse suletud mahuga bosketid raamisid parterit ja olid kontrastiks selle avatusele, moodustades samas parterile ka fooni. Bosketid kujundati geomeetrilise põhiplaani puuderidadest, nende vahele kavandati sirged teed. Bosketi väliskülje moodustasid tavapärast põetud puuderead või kõrged hekid, mida vajaduse korral suunati spetsiaalsete sõrestikega. Bosketis rakendati nii ridaisutust kui ka ruutpesiti istutamist (nn *quincunx*-muster). Kasutati harilikku pärna ja valgepööki, harvem sarapuud. Suuremate boskettide sisse võidi kujundada väikesed suletud privaatsed aiakesed – *cabinet de verdure*'id. Põetud bosketiseinte vahel kulgevad jalutusteed moodustasid kitsad vaatekoridorid, mis suunasid pilgu olulistele kompositsioonelementidele (purskkaevud, skulptuurid, paviljonid jne). Bosketiseintesse kujundati sageli nišid, kuhu paigutati skulptuurid. Pargi servmised alad kujundati tihti sirgeservalisest looduslikust või istutatud metsast (it *bosco*), mis toimis sarnast bosketiga kontrastse vertikaalse elemendina ning pakkus ühtlasi varju ja tuulekaitset.

Boskette oli arvatavasti ka Eesti 18. sajandi mõisaparkides. Vaateid nende algsest kujundusest teada ei ole, kuid nt Johann Christoph Brotze joonistused Lätis asuva Stukmaņi mõisa pargist annavad sellest mõningase ettekujutuse. Boskettide ruumilist paigutust võib näha nt Palmse mõisa 1753. a plaanil, paljudes mõisaparkides (Luke, Vääna, Rasina jt) on säilinud tänini pügamiselgedega puuderidu.

Vt ka **barokkaed**, **barokkpark**, **cabinet de verdure**, **hekk**, **nišš**, **parter**

botaanikaaed

algsest peamiselt ravimtaimede aed, mis rajati ülikooli juurde meditsiiniüliõpilaste õpetamise tarbeks, tänapäeval taimede kasvatamise, uurimise ja tutvustamisega tegelev asutus, mille juurde kuulub mitmesuguseid taimekollekttsioone. Taimed on paigutatud botaanikaaias rühmade viisi süsteemselt eri põhimõtete kohaselt (nt taksonoomia, geograafilise päritolu, kasvukoha, kasutusviisi jm järgi). Soojalembesi taimi kasvatatakse kasvahoones. Keskajal olid botaanikaaiad eelkäijaks kloostriaiaid, hiljem apteegiaiaid. Esimesed botaanikaaiad rajati Põhja-Itaalias (Salerno 1309, Veneetsias 1333, Padova 1540, Pisas 1544, Firenze 1545). Padova botaanikaaed on maailma vanim samas kohas asuv botaanikaaed.

Eesti vanim, Tartu Ülikooli botaanikaaed asutati 1803 professor G. A. Germanni juhatusel. Emajõe äärde oma praegusele asukohale rajati see 1806 J. A. Weinmanni kavandite kohaselt. Aia ruumiline jaotus on üldjoontes püsinud tänini. Tartu botaanikaaias on töötanud paljud tuntud botaanikud, sh C. F. Ledebour, C. J. Maximowicz ja A. Bunge.

Vt ka **arboreetum**, **kollekttsioonaaed**

broderiiparter

(< pr *parterre de broderie*) broderiipitsi meenutava peene peenramustriga parter, barokse pargikunsti tuntuimaid parteritüüpe. Broderiiparter on tasapinnaline musterpeenar, mis kujundatakse ainult madala pukspuuheki ja värviliste pinnakasetega (liiv, marmoripuru, klaasipuru jm). Barokkpargis paiknevad broderiiparterid vahetult lossi taga ning on lossist (rõdudelt, terrassidelt) ja aia kõrgematelt osadelt hästi vaadeldavad. Broderiiparter asub alati lossile kõige lähemal, lille-, vee- ja muruparterid paiknevad kaugemal. Iseloomulik näide on Vaux-le-Vicomte'i pargi broderiiparterid.

Broderiipartereid oli ka Kadrioru pargis. Teadaolevalt (tuginedes 1753 koostatud plaanile) on broderiimustri motiive kasutatud ka Palmse mõisa parterite kujunduses.

Vt ka **parter**

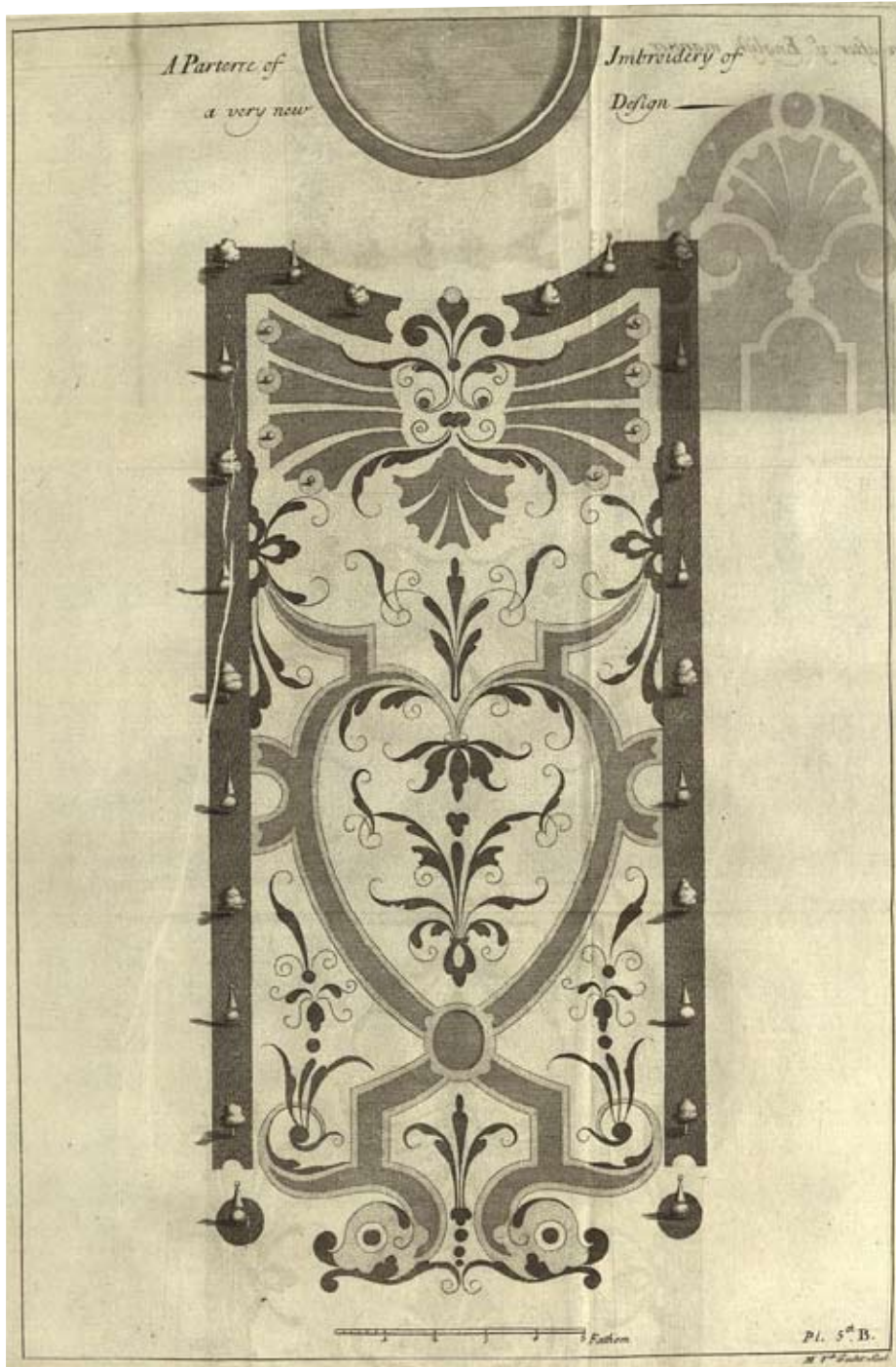

Ravimtaimede aed Padova botaanikaaias

Tartu Ülikooli Botaanikaad

Broderiiparter. Illustratsioon A.-J. Dezallier d'Argenville'i 1728 Londonis ilmunud raamatust „The Theory and Practice of Gardening”

bulvar

(< pr *boulevard*) lai sirge tänavpuiestee. Bulvariks nimetatakse üldiselt rikkalikult haljastatud ja kanaliseeritud liiklusega tänavat. Bulvarile on iseloomulikud mitmes reas istutatud puud, ka hekid ja põõsad. Bulvari kui spetsiifilise tänavpuiestee teket seostatakse Pariisiga. Pariisi bulvarid said alguse aastatel 1853–1870, mil Georges-Eugène Haussmann linna ümber kujundas; need rajati vanade kindlustusvallide asemele, sellest tuleneb ka tema nimetus (< sks *Bollwerk*, holl *bolwerk* kants). Ruumiliselt ülesehituselt sarnaneb bulvar avenüüga, ent nad paiknevad linnaruumis erinevalt: avenüüd kulgevad keskusest lähtuvate kiirtena laiali, kuid bulvarid moodustavad linnasüdame ümber ringi. Tuntuimad Pariisi bulvarid on Boulevard des Invalides, Boulevard Haussmann ja Boulevard Maréchaux.

Bulvariks nimetatakse ka mere- või jõekaldal asuvat puiesteed.

Vt ka **allee**, **avenüü**, **esplanaad**, **tänavpuiestee**

C

cabinet de verdure

(pr) ka *salon de verdure* (roheline tuba või salong), suletud intiimne ruum bosketis. *Cabinet de verdure* (ka lihtsalt *cabinet*) loodi tavaliselt suuremate boskettide sisse. Nii tekkinud suletud aiakesed võimaldasid privaatsust ja eraldumist. Nad kujundati erinevalt, sageli kaunistati neid purskkaevu ja skulptuuri(de)ga, ent seal võis kasvatada ka viljapuid või lilli, anda etendusi jms.

Vt ka **boskett**, **teatro verde**

cascade (pr) vt **kaskaad**

clairvoyée

(pr 'võretatud avaus, aken') piirdeaia, müüri või heki olev avaus, mis võimaldab vaadet maastikule või piirde taha jäävale aiale või pargiosale või loob vaatele raami. Avaus kujundati vaadet lõpetavasse barjääri, nt allee lõpus asuvasse piirdemüüri, kas lattväravana või kerge sõrestikuna, mis füüsiliselt säilitas barjääri tõkestava funktsiooni, kuid võimaldas ka vaate. *Clairvoyée*d kasutati pargikujunduses laialdaselt alates renessansist kuni historitsismini.

Vt ka **hekk**, **nišš**

clump

(ingl) Inglise stiilis pargis muruplatsile istutatud puuderühm. Sageli kasutati *clump*'is erineva kõrgusega puid ja põõsaid, et luua sujuvaid üleminekuid. Ajastule iseloomuliku kujundusvõtte on *clump*'e kasutatud ka Eesti parkides, hästi jälgitavad on need nt Koordi ja Pagari mõisapargis. Vrdl klump.

Vt ka **Inglise park**

cour d'honneur (pr) vt **auhoov**

Clump Koordi mõisa pargis

D

dekoratiivaed (< pr *décoratif* kaunistav, ilu-, ehis-) vt **ehisaed**

dekoratiivaiandus vt **iluaiandus**

dendraarium (< kr *dendron* puu) vt **arboreetum**

dendroaed vt **arboreetum**

dendropark vt **arboreetum**

E

ehisaed – dekoratiivaed, iluaed

ilu pärast rajatud aed või selle osa, ka aed või aiaosa, kus kasvatatakse taimi eelkõige nende dekoratiivsete omaduste pärast. Ehisaia nimetust on ajalooliselt kasutatud eelkõige mõisaaedade, iluaia nimetust eramu- ja taluaedade puhul.

Vt ka aed

ehisaiaandus vt iluaiaandus

eksiaed vt labürint

eksoot(taim)

(< kr *exother* väljastpoolt) võõramaine taim. Sageli nimetatakse eksootideks just lõunapoolsetest maadest pärit taimi. Võõr- ehk introductseeritud liike nimetatakse ka eksootliikideks.

Vt ka võõrliik

elavmüür vt hekk

elavtara vt hekk

Elüüsiumi väljad

(< lad *Elysium*), ka Elysioni väljad (kr *Ēlysion pedion*) Kreeka mütoloogias müütiline õndsate maa, igaveses kevadega paradiislik nurm maailma lääneserval või allmaailma muust osast eraldatud osa, kus elavad igaveses õndsuses surematuse pälvinud kangelased ning õiglased ja vagad. Elüüsiumiga seostus kujutlus õndsate saarest, mis hilisema geograafia järgi pidi paiknema Atlandi ookeanis. Rooma keisririigi ajastul hakati õndsate saareks (*Fortunatae insulae*) pidama Kanaari saari.

Elüüsiumi väljade motiivi on kasutatud Inglise pargikunstis melanhoolsete ja enesesse süüvimist soodustavate kohtade loomisel. Nt 1734 William Kenti poolt Stowe'i parki Elüüsiumi väljadena kujundatud piirkonda rajatud oja nimetati Styxiks, antiikarhitektuuri motiividel loodud pargiehitised olid aga pühendatud Vana-Kreeka ja Inglismaa väärikatele isikutele: Muistse Vooruse tempel (The Temple of Ancient Virtue), Briti Väärikate tempel (The Temple of British Worthies), kapten Cooki monument jt; pargi kujunduses kasutati lopsakat taimestikku, surnud puutüvesid jms.

Vt ka Inglise park, pitoresksus

eremitaaz vt ermitaaz

ermitaaz – eremitaaz

(< pr *ermitage* erakla) algses tähenduses eremiidi eluasemeks olnud lihtne hütt või koobas, 18. sajandi pargikunstis seda jäljendav väike loss, paviljon või grott, mis asus aia või pargi kaugemas, eraldatumas osas. Ermitaaz andis võimaluse üksiolekuks.

Hiljem, Inglise pargikunstis omandas ermitaaž pigem sümbolistliku tähenduse. Nt kujundas William Kent 1730 Richmond Lodge'i kavandatud ermitaaži (Hermitage) rustikaalse grotina, mille keskel asuva ruumi orvadesse on paigutatud tuntud Briti teadlaste ja filosoofide büstid (Isaac Newton, John Locke jt).

esiväljak

lossiansambli (sh mõisaansambli) peahoone ees asuv pidulik avatud ala. Esiväljak kujunes renessansiajastu Itaalias, kui tulirelvade kasutuselevõtu ning poliitilise olukorra stabiliseerumise tulemusena kadus vajadus kindlustatud elamu järele, mistõttu hakati ehitama fassaadiga maastikku avanevaid hooneansambleid. Esiväljak on iseloomulik villaarhitektuurile (Villa Godi, Villa Emo jt), kus hoone ette kujunes avatud plats, mis ühelt poolt võimaldas suurepäraselt vaadet maastikule ning teisalt hoonele. Esiväljakule suubus peamine juurdepääsutee, mis valdavalt oli kujundatud alleena.

Eesti mõisates moodustub esiväljak enamasti U-kujuliselt peahoone ja sellega ansambelis olevate kõrvalhoonete (üldjuhul ait ja tall-tõllakuur) vahelisele alale (vt auhoov). Esiväljakul asub peasissepääs ansamblisse ja peahoonesse peamiselt juurdepääsuteelt.

Vt ka **auhoov, auring, rondeel**

espalier (pr < it *spalla* tugi; ölg) vt **spaleerpuu**

esplanaad

(< pr *esplanade*) algselt kindluse ja linnamüüri (linna) vahel asetsenud lage väli, mis võimaldas kindluse suurtükkidele vaba sihtimise, hiljem linna lai, sagedasti mere- või jõeäärne kergliiklustänav, mille keskel asub puiestee. Harvem nimetatakse esplanaadiks ka suure hoone esist avarat väljakut, mida võivad palistada puuderead. Esplanaadide rajamine seostub kuurortlinnade arenguga 19. sajandil, kui tekkis vajadus luua rannaaladele tänavaid. Esplanaadi samastatakse sageli promenaadiga; kumba nimetust kasutatakse, see oleneb tänav loomise eesmärgist ja kohalikust kultuurikontekstist: esplanaad on rajatud pigem rannäärseks liikluseks, enamasti kergliikluseks, promenaad on mõeldud aga eelkõige jalutamiseks (promeneerimiseks).

Vt ka **avenüü, bulvar, promenaad**

estraad

(< pr *estrade* lava) esinemiskohaks mõeldud kõrgendatud põrandaosa või lava; keskaegses aiakunstis puust vorm, mille peal kasvatati taimi ja mida kasutati aedades nagu topiaare. Tüüpiline estraad moodustus ümmargustest vormidest, mis tõusid astanguliselt ja mille suurus ülespoole vähenes.

étoile

(pr 'täht') ümmarguse põhiplaaniga plats, kust lähtuvad kiiretaoliselt tänavad. *Étoile* võeti laialdaselt kasutusele barokses aiakujunduses. Platsi keskmesse kujundati sageli pilkupüüdev element (purskkaev vm). Kiirtena hargnev teedevõrk ühes selle keskel asuva väikese platsiga on küllalt sage ka Eesti 18. sajandi teise poole ja 19. sajandi esimese poole mõisaparkides (nt Kiiikla, Rasina, Suure-Lähtru, Vatla, Luua ja Ahja).

Vt ka **barokkaed, barokkpark, patte d'oie, rondeel**

Étoile – ringselt platsilt kiirtena hargnevad teed Suure-Lähtru pargis.
EAA 2486-1-3216-131

F

ferme ornée

(pr 'kaunistatud talu') funktsionaalselt toimiv ja samas kaunilt kujundatud põllumajandusmaastik. Terminit kasutas esimesena 1715. aastal Inglise aedadekujundaja ja kirjanik Stephen Switzer, kes määratles sellega maamajapidamist, mille kujunduses on silmas peetud nii põllumajanduslikke vajadusi kui ka esteetilisi põhimõtteid. *Ferme ornée* peegeldab romantismi seisukohti, tema ideestik lähtub müütilisest Arkaadiast, kus karjused loomakarjadega kaunis metsikus maastikus väljendavad inimese täiuslikku kooskõla loodusega. Seetõttu kujundati põllumajandusmaastiku puusalusid, varemeid, grotte, skulptuure ja looklevaid radu, kust avanesid vaated ojadele, tiikidele ja järvedele. Üks esimesi sellistel põhimõtetel kujundatud paiku oli Surreys Addlestone'i lähedal asuv Woburn Farm, mille kavandas William Kenti sõber Philip Southcote. 1783–1787 laskis Marie-Antoinette rajada Versailles'sse *ferme ornée* laadis kujundatud Hameau de la Reine'i. Suurim 18. sajandil selle põhimõtte kohaselt kujundatud piirkond oli legendaarne Wörlitzi nn aiakuningriik (Dessau lähedal), mis valmis Anhalt-Dessau hertsogi Leopold III ja arhitekt Friedrich Wilhelm von Erdmannsdorffi koostöös.

Vt ka **Inglise park, pastoraalsus**

Firenze harta

ajalooliste parkide ja aedade kaitse harta, mille ICOMOS-IFLA Ajalooliste Parkide Rahvusvaheline Komitee võttis vastu 21. mail 1981 Firenzes Veneetsia harta (1964. aastal sõlmitud mälestiste konserveerimise ja restaureerimise üldprintsipi käsitlev rahvusvaheline kokkulepe) lisana. Firenze harta sätestab ajalooliste parkide ja aedade uurimise, restaureerimise, rekonstrueerimise ja hooldamise üldised põhimõtted. Ta käsitleb ajaloolist parki kui arhitektuurset kompositsiooni, mille koostisosad on peamiselt taimsed, seega elavad, mis tähendab, et nad on hävinevad ja uuenevad.

Vt ka **konserveerimine, rekonstrueerimine, restaureerimine**

folie

(pr 'narrus, meeletus, hullus, rumalus') arhitektuuris üksnes dekoratsiooniks ehitatud hoone või hooneosa, ka ekstravagantne hoone, millel puudub funktsioon. 18.–19. sajandi Inglise pargikunstis tähendas *folie* (ingl *folly*) kunstlikult rajatud varemeid. Neid kasutati maaliliste vaadete kujundamisel vaatefookustena. Nende maastikku paigutamisel lähtuti sageli tuntud maastikumaalidel kujutatud stseenidest ja vaadetest. Varemete, nagu ka teiste esteetilistel kaalutlustel ehitatavate pargirajatiste (templid, paviljonid jms) valikul lähtuti nende sümboolsest tähendusest, mis võis viidata ajaloo, mütoloogia, pargi omanike suguvõsa seotud sündmustele jne või olla moralistliku sisuga. Inglismaal asuvas Stowe'i pargis on kümneid sümboolseid pargirajatisi, nt Temple of British Worthies (Briti Väärikate tempel), Temple of Ancient Virtue (Muistse Vooruse tempel) ja Temple of Modern Virtue (Nüüdisaegse Vooruse tempel), Shell Bridge (Merekarbi sild) jne. Temple of Modern Virtue kujutas enesest Rooma varemete eeskujul loodud varemeid, mille interjööri maalingutel kujutati Marcus Aureliust, Titust ja Traianust. Stowe'i Venuse templi kujundus oli inspireeritud Rooma saunade varemeist.

Eesti mõisaparkides on romantiliste pargiehitiste loomiseks sageli kasutatud olemasolevaid varemeid ja ehitisi. Nt Vääna pargi serval asuvad keskaegse Vääna vasallilinnuse varemed kohendati kunstipärasemaks 19. sajandi alguses pargis tehtud ehitustööde ajal, lisades neile romantilisema ilme saavutamiseks neogooti elemente. Pidula mõisapargis asuva muinaslinnuse sisse kujundati kindluse struktuuri rõhutamiseks arvatavasti peaaegu 2 m kõrgune kivivall.

Vt ka **Inglise park, varemed**

Puurmani mõisa pargi tiigisaarel paiknenud nn Aafrika onn
Eesti pargid I (Ene Ilvese fotokogu)

Vihula mõisapark. Vaate fookuses
pargi piiril asuv paviljon

Tartu Toomemägi. Vaate lõpetusel
K. E. Baeri ausammas

Varikäiguna kujundatud galerii
Het Loo pargis

fontään (< pr *fontaine* purskkaev, purskuv vedelik < lad *fons* allikas)
vt **purskkaev**

fookus – *point de vue*

(< lad *focus* kolle) tähelepanu, tegevuse, vaate vm keskpunkt, pargikunstis taustast eristuv objekt (maastikuobjekt, skulptuur, paviljon, dekoratiivne taim vms), mille ülesandeks on paeluda vaataja tähelepanu. Regulaarkujundusega pargis luuakse vaate fookused pargiruumi telgi markeerivate ja vaatekoridoridena toimivate teede otstes, vabakujulises pargis eraldi komponeeritud vaatesihtide otstes. Klassikalises pargikujunduses on vaatefookust nimetatud ka *point de vue*'ks (pr 'vaatepunkt'), mis tähistab vaate lõpus asuvat silmapaistvat objekti või punkti, kust vaade avaneb (koht, kust vaadatakse). Inglise pargis on fookust nimetatud *eye-catcher*'iks (pilgupüüdja). Tähelepanu koondamiseks fookusele reguleeritakse vaate laiust, vaate komponeerimisel kasutatakse raamistust ja kulisid.

Vt ka **belvedere**, **vaade**, **vista**

foon

(< pr *fond* < lad *fundus* alus, põhi) tagapõhi, taust. Pargikujunduses kasutatakse fooni vaadete kujundamisel eksponeeritava objekti kui vaate fookuse paremaks esiletoomiseks. Sõltuvalt eeskätt objekti vormiomadustest, valitakse foon sellega harmoneeruv või kontrastne.

Vt ka **fookus**, **kuliss**, **vaade**, **vista**

G

galerii

(< pr *galerie* < it *galleria*) piklik ruum, sammaskäik või ühenduskäik, mille üks pikem külg või mõlemad pikemad küljed on kujundatud kaaristu või akendereana. Galeerii võeti kasutusele 16. sajandi Prantsuse lossiarhitektuuris erinevate hooneosade ühenduskäiguna. 17. sajandil hakati galeriid kasutama kunstiteoste eksponeerimiseks, kuna akendest paistev külgvalgus lõi selleks suurepärased võimalused. Valgusküllast koridori kasutati ka talveaiana. Algselt oli galerii linnuse või linnamüüri kaitsekäik. Galeeriiks nimetatakse ka hoone sise- või välisküljel olevat kogu külje pikkust rõdu.

Vt ka **kaaristu**

genius loci – paiga vaim

(lad 'koha vaim') paikkonna või maakoha hing, selles kohas valitsev vaim. *Genius* (lad 'hing') oli Rooma usundis inimese kaitsevaim ja saatja kogu tema elu kestel, ka meheliku sigitus- ja elujõu jumalik kehastus. Kaitsevaim on olnud ka majadel, perekondadel, linnadel, riikidel jm. Religioosses ikonograafias on teda kujutatud küllusesarve, ohvrikausi (*patera*) ja maoga figuurina. *Genius*'est olenes kaitstava püsimine ja heaolu. Hiljem on *genius* saanud ka suurvaimu tähenduse (geenius).

Paiga vaimu tähtsust pargikujunduses rõhutas esimesena inglise poeet Alexander Pope teoses „Epistle to the Right Honourable Richard Earl of Burlington ...” (1731). Oma lühikeses värsslähituses sõnastas ta maastikukujunduse ühe aegumatu põhireegli – igasugune kujundamine peab alati arvestama koha kontekstiga (koha vaimuga) selle kõigis aspektides.

Nüüdisajal on *genius loci* regionalismi ja postmodernismiga seostuv arhitektuuriteoreetiline ja kohaajalooline mõiste, mis rõhutab koha eripära ja ruumikogemuse primaarsust. Seda *genius loci* käsitlust on mõjutanud Martin Heideggeri ideed ja filosoofiline fenomenoloogia. Arhitekti osa *genius loci* esiletoojana tähtsustas esimeste seas Christian Norberg-Schulz (1926–2000) 1960. aastatel.

giardino segreto – salaaed

(it 'salaaed') elumaja või lossi kõrval asuv müüri või hekiga eraldatud intiimne aia-osa, võeti kasutusele renessanssaias.

Vt ka **aed**

giochi d'acqua – jet d'eau

(it 'veenaljad'; pr *jet d'eau*) eriskummalised, üllatavad ja ootamatult käivituvad vee-mängud baroki- ja rokokooajastu aiakunstis. Nendeks võisid olla purskkaevud, kaskaadid, *chandelier d'eau'd*, *catena d'aqua'd*, *escalier d'eau'd*, *buffet d'eau'd* (vt kaskaad), vesiorelid (vesiehitis, mis sealt läbivoolava vee toimel tekitab meloodilisi helisid) jm. Oma keerukate ja teravmeelsete veemängude poolest on tuntud Villa d'Este.

Vt ka **bassein**, **kaskaad**, **purskkaev**

grott

(< it *grotta* koobas) looduslik suure avaga maa-alune koobas või maa-aluse käigu laiend, ka kaljuseinas paiknev sügav nišitaoline koobas. Grotid tekivad looduslikult enamasti lainete või allikate jm vooluveekogude toimel kaldaäärsetesse kaljudesse. Looduslikke grotte kasutati algselt eluasemena ja matusepaigana. Antiik-Kreekas pühendati looduslikud allikagrotid nümfiidele, allikad ümbritseti kaevuga. Ka muusad, Mnemosyne tütreid ning kunstide ja teaduse kaitsjannad, olid kunagi allikajumalused, keda austati koobastes. Grotis elas pärimuse järgi ka Paan, Arkaadia jumal. Vana-Roomas ehitati looduslike koobaste puudumisel nümfaionite rajamiseks tehiskoopaid.

16. sajandi keskel hakati aedadesse ja parkidesse rajama tehisgrotte. Need kujundati tavaliselt mulla- või kaljukoobastena, nende seinad ja lagi kaunistati tufi, stalaktiitide ning mere- või teokarpidega. Esimesed grotid ehitati Itaalia villaaedadesse, nt Firenze Palazzo Pitti Boboli aeda, Villa Costello ja Villa Pratolino aeda (sinna rajati Cupidole pühendatud grott). Grottide ehitamine hoogustus barokis, neile anti üha arhitektoonilisem vorm, nende kujunduses kasutati lisaks tavapärastele allikatele ja basseinidele ka keerukamaid veesüsteeme, lisati skulptuure ja arhitektuurseid elemente. Ka Inglise pargikunst kasutas meelsasti grotti, üks esimesi ehitati Twickenhami parki, kuid grotid on rajatud ka nt Painshilli, Stowe'i ja Stourheadi parki.

Grotte oli oletatavasti ka Eesti mõisaparkides. Kohtades, kus loodus seda võimaldas, kasutati nende rajamiseks jõeorgudes avanevaid liivakivipaljandeid või kaldajärsakut (Õisu, Helme, Koorküla, Tilsa jt). Nende puudumisel rajati grotte pinnasest kuhjatud küngastesse (Unipiha). Enamik Eesti grottidest on hävinud või säilinud osaliselt (Helme, Koorküla).

Vt ka **nümfaion**

grupp

mitmest liigist koosnev ning omaette kompositsiooni moodustav puude või puude ja põõsaste kogum vabakujulises aias või pargis. Grupp võib olla lähivaates vaate fookuseks või kulissihaljatuses suunata vaadet fookusele. Grupp on pargiruumi liigendamisel avatud alalt suletud alale (pargiaasalt massiiviks või saluks) ülemineku vorm. Eristatakse ühe- ja mitmeliigilisi grappe (segagrupp).

Vt ka **clump**, **massiiv**, **salu**, **solitär**

Grott Inglismaal Stourheadi pargis

H

ha-ha (ingl) vt **ahaa**

haljak vt **skväär**

haljasala – roheala

kujundatud reljeefi, veestiku ja taimestikuga ala linnas vm asulas. Haljasala kujundatakse selle looduslikke (elusosa) ja tehisklikke (eluta osa) komponente kombineerides. Tema peamised komponendid on rohttaimestik (sh muru ja lil- led), ilupuud ja -põõsad, veekogud, spetsiaalsed pargirajatised (arhitektuursed väikevormid, nt paviljonid ja lehtlad), pargiinventar jm vajalikud rajatised (teed, trepid, piirded). Haljasala tüüpina eristatakse nt puisteid, haljakuid (skvääre), aedu ja parke. Asula kõigi haljasalade kogumit nimetatakse haljastuks.

Looduslikke maastikke (metsad, jõekäärud jms) on õige nimetada haljasaladeks juhul, kui nende algne struktuur on ümber kujundatud (on rajatud ala avalikku kasu- tamist võimaldav infrastruktuur) ning neid hooldatakse eeskätt iluaianduslikke meet- meid (niitmine, lehekoristus jne) rakendades järjepidevalt (nt metsapark, parkmets).

Vt ka **aed**, **park**, **skväär**

haljasriba

liikluseks kasutataval rajatisel (maantee, puistee, tänav vm) paiknev istutatud roht- või puittaimedega ala (riba), mille ülesandeks on eraldada liiklusvoogusid ning kaitsta ja piirata jalgasiliiklust.

Vt ka **haljasala**

haljastu

kogu asula ökoloogiliselt toimiva taimkattega alad, mis on tekkinud ja arenenud inimtegevuse ja iseenesliku taimekasvu koosmõjul. Haljastusse kuuluvad haljasalad, kalmistud, viljapuuaiad, linna- ja kaitsemetsad, puittaimestikuga jäätmaad jms.

Vt ka **haljasala**

haljastus

haljasalal kasvav või sinna kavandatud taimestik. Haljastusse kuuluvad rohttaimed (muru, suvelilled ehk suvikud, püsililled ehk püsigud jt dekoratiivsed rohttaimed) ja puittaimed (puud, põõsad, puhmad, vääntaimed). Kasutatavate taimede kõrguse järgi eristatakse kõrg- ja madalhaljastust. Haljastuseks ei ole õige nimetada loodus- likel aladel kasvavat isetekkelist taimestikku.

Vt ka **kõrghaljastus**, **madalhaljastus**

hekk – elavmüür, elavtara

(< sks *Hecke*) ühtlaste vahedega istutatud, maapinnani ulatuvate okstega põõsaste või puude tihe rida. Hekk rajatakse tuule, tolmu, müra, lume jm tõkestamiseks, mingi maa-ala piiramiseks, teede ääristamiseks, haljasala kujundusliku elemendina vm otstarbel. Heki kasutamist iluaedades on kirjeldatud juba Vana-Roomas. Põl- lumajanduses hakati kasutama hekke põldude piiramiseks ja kaitseks suuremas ulatuses keskajal seoses kolmeväljasüsteemi rakendamisega. Põlde piiravad põetud hekid on tänini iseloomulikud nt Inglismaa ja Iirimaa maastikupildile.

Kuremaa mõisa pargi terrassid on piiritletud viirpuuhekiga

Hekid jagunevad korrapärasteks ehk põetavateks (hoitakse regulaarse pügamisega kindlas vormis) ja vabakujulisteks (ei põeta). Vabakujulistes hekkides kasutatakse liike, mis on ilusa kompaktse võraga, kauni lehestikuga ja/või rikkalikult õitsevad. Põetavates hekkides kasutatavad liigid peavad taluma lõikamist ning soovitatavalt olema väikeselehelised. Kõrguse järgi eristatakse kõrgeid (elavmüür, üle 2 m), keskmise kõrgusega (1–2 m), madalaid (0,5–1 m) ja kääbushekke (bordüür, kuni 0,5 m), kasutatava taimeliigi järgi igihaljaid (pukspuu-, jugapuu-, hariliku kuuse jm hekid) ja heitlehiseid hekke (magesõstra-, läikiva tuhkpuu, hariliku viirpuu jm hekid).

Vt ka **bordüür, boskett, labürint**

hirveaed – hirvepark

avatud aasade ja puudesaludega maastikupargi osa, kus peetakse metsloomi (hirvi), et neid saaks eemalt vaadelda. Keskajal rajati suurmaavalduste juurde spetsiaalsed hirvede (mõnikord ka teiste loomade) pidamiseks ja kütamiseks mõeldud, kraavide või taradega eraldatud maa-alad, kus leidus metsa ja karjamaad. Hirveaia asukohaks valiti võimaluse korral maalilise loodusega maastik, vajadusel kujundati seda selliselt ümber, et see oleks ilus ja ühtlasi sobiks hirvede kasvatamiseks ning oleks ka atraktiivne neile jahipidamiseks.

Hirveaedu on olnud Eesti Inglise stiilis mõisaparkides (nt Puurmanis ja Alatskivil).

Vt ka **Inglise park, menažerii**

hirvepark vt hirveaed

historitsism

u 1840–1900 valitsenud, möödunud ajastute stiile jäljendav suund peamiselt arhitektuuris ja kujutavas kunstis. Kirikuarhitektuuris jäljendati romaani ja eriti gooti stiili (nn neogooti stiil), profaanarhitektuuris sagedamini renessanss- ja barokkstiili (neorenessanss, neobarokk). Head neobaroki näited on Malla, Neeruti ja Laupa mõisa peahoone, neogooti stiilis on kujundatud aga nt Laitse ja Vasalemma mõisa hooned. Euroopa aia- ja pargikunstis levis historitsism 19. sajandi teisel poolel. Iseloomulik oli regulaarsete kujunduselementide ja topiaarkunsti kasutamine. Tähtselt kujundati üldiselt Inglise stiilis pargis esindushoonete vahetu ümbrus regulaarsete elementidega (põetud hekid, parterid, korrapärase kujuga basseinid jne). Inspiratsiooni saadi renessanss- ja barokkparkidest, kuigi enamasti jäi historitsistlik kujundus siiski lihtsamaks. Põetud alleede ja hekkidega kujundati mõnikord ka terveid pargiosi. Eesti mõisaparkides ei ole alati selge, kas pargi regulaarosa on barokne või 19. sajandi teise poole kujundusega. Eestis historitsistlikku aiakunsti viljelnutest on tuntuimad Georg Kuphaldt ja Walter Moritz von Engelhardt. Kuphaldti loodud parkidest suurejoonelisim on Toila-Oru, mille Itaalia villaarhitektuurist lähtuva peahoone lähiümbruse kujundus jäljendas renessanssi. Sageli on kasutatud varasemate stiilide laene pargiehitiste ja abihoonete kujundamisel, nt gootikat peamiselt paviljonide, piirdeaedade, kasvuhoonete jms ehitiste kavandamisel (Lohu mõisapargi sild; Keila-Joa mõisapargi paviljon, tänaseks hävinud; Vasalemma mõisa piirdeaia postid; Väana mõisa kasvuhooned).

Vt ka **barokkpark, Inglise park**

hoolduskava

pargi vm haljasala või maastiku hooldustööde planeerimiseks koostatud kava, mis sisaldab hooldatava maa-ala väärtuste ja neid ohustavate tegurite ülevaate ning väärtuste säilimiseks vajalike tegevuste plaani koos tarvisminevate majanduslike

vahendite arvestusega. Hoolduskava eesmärk on planeerida vajalikke hooldustöid (niitmine, teede hooldus, prahikoristus jms) optimaalsel viisil. Hoolduskava ei sisalda tegevusi, millega kujundatakse hooldatav ala mahuliselt ümber, nt ehitus- ja restaureerimistöid.

Hoolduskavade liike: pargihoolduskava, maastikuhoiduskava, kaitsekorralduskava. Hoolduskavavõib olla ka osasuurema kaitsealajaooks koostatud kaitsekorralduskavast.

Vt ka **hooldusplaan, kaitsekorralduskava, maastikuhoiduskava, pargihoolduskava**

hoolduslõikus

puittaime liigiomase võra kujunemise suunamiseks ja võra kuju hoidmiseks tehtav okste lõikus, millega eemaldatakse peamiselt vale nurga all kasvavad, võrassa sisse kasvavad jms oksad.

Vt ka **noorenduslõikus, sanitaarlõikus, topiaarlõikus**

hooldusplaan

väiksemal alal (nt kinnistul) hooldustööde korraldamiseks koostatud detailne plaan, millega täpsustatakse hoolduskava.

Hooldusplaaniks (hooldustööde plaan) nimetatakse ka projekti koosseisu kuuluvat hooldustöid illustreerivat või selgitavat joonist või skeemi.

Vt ka **hoolduskava**

hortonoomia (< lad *hortus aed*) vt **aiandus**

hortus

(lad 'aed'; it *orto*) Vana-Roomas tarbeaed, kus kasvatati viljapuid, viinapuid, köögivilju jms (vastand: *viridaarium*), keskajal aed üldse. Terminit on kasutatud keskajal ja hiljemgi mitme spetsiifilise aiatüübi nimetuses (*hortus conclusus*, *hortus holerum*, *hortus sanitatis*, *hortus botanicus* jt). See sõna sisaldub ka paljude aedade nimes, millest üks tuntuimaid on Hortus Palatinus, Heidelbergi lossi aed. Pealkirja „Hortus Palatinus“ kannab ka Salomon de Causi 1620 välja antud Heidelbergi lossi aedu käsitlev raamat.

Vt ka **aed, aednik, aiandus, tarbeaed, viridaarium**

hortus conclusus

(lad 'suletud aed') väike sümmeetrilise põhiplaani siseaed, enamasti peristüülaed; keskajal suletud rohtaed, milles väljendus inimeste kaitstusvajadus. Hiliskeskajal ikonograafias sümboliseeris *hortus conclusus* paradiisiaeda: maalidel kujutati neitsi Maarjat suletud, müüri ümbritsetud lilleaia, mille iseloomulikeks elementideks olid roosid ja purskkaev. *Hortus conclusus* oli ka Jumalaema neitsilikkuse sümbol.

Vt ka **aed, paradiisiaed, peristüül**

hortus holerum

(lad *hortus aed* + *holus* köögivilj) köögivilja ja maitsetaimede aed keskajal.

Vt ka **hortus, tarbeaed**

hortus sanitatis (lad *hortus aed* + *sanitas* tervis) ka *herbularis*, *hortus medicus*, ravimtaimede aed keskajal. Vt **ürdiaed**

härrastemaja

mõisaomaniku elumaja, tavaliselt mõisaansambli esinduslikem hoone – peahoone.

Vt ka **loss**, **häärber**

häärber

(< sks *Herberge* võõrastemaja, öömaja) mõisa valitseja- või teenijatemaja.

Vt ka **härrastemaja**

Mooste mõisa valitsejamaja

I**identiteet**

(< hilislad *identitas*) samastumus, ühtsustunne mingi rühma, rahva või rahvusega; psühholoogias osa inimese minakontseptsioonist, teadmus endast tegelikes või kujutletavates sotsiaalsetes olukordades ja suhetes. Identiteet tagab kavatsuste, eesmärkide ja tegevuse suhtelise püsivuse ning võimaldab indiviidil olla mõtestatud suhteis keskkonnaga. Maastike, sh aedade ja parkide käsitlemisel on oluline kohaidentiteet – s.o käsitletava maastiku unikaalsete omaduste kogum, mille tõttu see eristub teistest maastikest. Kohaidentiteedi määratlemine sõltub inimesest, kes selle kohaga suhestub.

Vt ka **genius loci**

iluaed vt **ehisaed****iluaednik**

iluaiandusele spetsialiseerunud aiandusspetsialist.

Vt ka **aednik**, **aiandus**, **iluaiandus**

iluaiandus – **dekoratiivaiandus**, **ehisaiandus**

aianduse haru, mis hõlmab ilutaimede aretamist, paljundamist, kasvatamist ja hooldamist, laiemas tähenduses ka aiakunsti – iluaedade ja haljasalade kavandamist, rajamist ja hooldamist. 19. sajandil ja 20. sajandi esimesel poolel valitses aia- ja pargikunstis iluaianduslik suund, mis pani pearõhu detailirohkusele ning võõramaistele taimeliikidele ja vormidele ning kultuursortidele. Tänapäeval rakendatakse iluaianduslikku lähenemisviisi pms esindushoonete ja elamute ümbruse (väikeaedade) kujunduses. Iluaiandus ei ole pargikunstiga samatähenduslik.

Vt ka **aiandus**

Inglise pargistiil

17. sajandi maastikumaalist inspireeritud maastikukujundusstiil, mis kujunes Inglismaal 18. sajandil, väljendab valgustusaja ideoloogiat ning vastandub baroksele pargistiilile. Barokne aia- ja pargikunst järgis rangeid reegleid, nt puud pidid asuma noolsirgetes ridades ning nende võrad tuli pügada keerukateks vormideks. Vastureaktsioonina sellisele looduse allutamisele hakati 18. sajandil aina enam rõhutama looduslikkust. Uute põhimõtete eestkõnelejaks sai luuletaja Alexander Pope, kes pidas maastiku kujundamisel oluliseks lähtuda koha omapärast,

selle paiga vaimust (*genius loci*). Inglise pargistiili sünnile aitasid kaasa Inglise aadlike *grand tour*'id, mis viisid neid Itaaliasse, kus nad tutvusid nii antiikkultuuri kui ka Itaalia maastikega. Saadud muljeid rakendati koduste maastike kujundamisel, mistõttu tüüpiline Inglise park meenutab paljuski Itaalia maastikku. Maastikukujunduse eeskujuks võeti tuntud meistrite, nt Claude Lorraine'i ja Nicolas Poussini maastikumaalid. Esimeseks täielikult Inglise stiilis kujundatud pargiks peetakse Chiswick House'i.

Inglise pargistiilile on omased vabakujuliselt looklevad teed ja veekogud, asümmeetria, loodusliku vormiga taimmaterjali kasutamine, maastiku kohaliku eripära väljatoomine ning rohked antiik- ja neogooti paviljonid, kunstlikud varemed jm stafaažehitised. Samu põhimõtteid kasutati hiljem laialdaselt linna- ja rahvaparkide kujundamisel. Inglismaa tuntuimad maastikuparkide kujundajad on William Kent (1685–1748), Lancelot (Capability) Brown (1715–1783) ja Humphry Repton (1752–1818). Valdav osa tollastest parkidest kujundati regulaarparkidest vabakujuliseks järk-järgult. Charles Bridgeman (1690–1738) ja William Kent ühendasid esmalt korrapäraseid ja vabakujulisi stiilielemente ning avasid vaateid ümbruskonnale. Lancelot Brown kasutas kujunduses muru, puid ja taevast ning seda kõike peegeldavat vett. Humphry Repton lisas suurtele rahulikele pindadele uuesti lillepeenrad. Sellele järgnes pitoreskne kujundusstiil, mis püüdis luua romantiliselt metsikut maastikku kaugete mägede, kiirevooluliste kärestike ja lagunevate varemetega, iseloomulik oli ebasümmeetria. Paljud maastikupargid on kujunenud mitme ümberkujunduse tulemusena.

Eesti kõige varasemaks Inglise stiilis pargiks võib pidada Õisu mõisa parki, mille kujundas 1770. aastate lõpus Friedrich August von Sivers. Üsna tihti kujundati Inglise stiilis park endisest regulaarpargist. Eesti tuntuimad Inglise stiilis rajatud pargid on Aaspere, Mõdriku, Õisu, Keila-Joa, Räpina ja Luua park. Inglise pargistiili põhimõtteid rakendati ka 19. sajandil mõisaparkide juurde metsaparkide rajamisel (tuntuimad nt Sangaste ja Palmse) ning 19. sajandi lõpus – 20. sajandi alguses historitsistlikes parkides hoonetest kaugemale jäävate pargiosade kujundamisel (nt Toila-Oru, Olustvere ja Kärstna).

Vt ka **ferme ornée**, **Inglise park**, **vabakujuline park**

Stourheadi park

Inglise park – maastikupark

ajaloolises Inglise pargistiilis kujundatud park või suurema pargi osa. Iseloomulik on vabakujuline maastikukäsitlus. Teedrajav oli lord Burlingtoni ja William Kenti ühistöös kujundatud Chiswick House (1729). Tuntuimad Inglise pargid on Stourheadis, Stowe'is, Painshillis, Roushamis ja Prior Parkis. Euroopa mandriosa kuulsaim Inglise park asub Saksamaal Wörlitzis. Eestis on Inglise pargid rajatud Aaspere, Mõdriku, Õisu, Keila-Joa, Räpina jmt mõisa juurde.

Vt ka **Inglise pargistiil**, **vabakujuline park**

Inglise parter – muruparter

(pr *parterre à l'anglaise*) ainult muru ja kruusapindadega ja/või kääbushekiga kujundatud lihtsamustriline parter Mandri-Euroopa barokkaiaas või -pargis, Inglismaal sageli puhas murupind, mida võidi kaunistada vaaside, skulptuuride või potitaimedega, mõnikord palistati üksnes välisserv lilledega. Barokkpargi ainult teedest piiratud muruplatsi nimetati *tapis vert*'iks (pr 'roheline vaip').

Vt ka **parter**

introdutseeritud liik (< lad *introductio* sisse- või juurdetoomine või -viimine) vt **võõrliik**

isolette

(it) kujunduslikel eesmärkidel pargi veekogusse rajatud tavaliselt ümmarguse kujuga saareke. Oli 18.–19. sajandil küllalt levinud ka Eesti mõisaparkides (nt Urvaste ja Puurmani).

istutus

haljasalal olev istutatud taimede kogum, nt grupp või massiiv, ka istutusviis (istutusskeem), mille järgi taimed on istutatud või on plaanitud istutada. Taimede paigutus võib istutuses olla reeglipärane (reas, ruutpesiti, *quincunx* jt) või vaba.

Vt ka **lausistutus**, **raamistutus**, **ridaistutus**, ***quincunx***

istutusplaan vt istutusskeem

istutusskeem – istutusplaan

taimeistikute istutamiseks koostatud joonis, millele on märgitud istutuskohad ning istikute liik ja arv. Istutusskeem võib olla suurema joonise osa või omaette joonis.

J

jalgrattatee

jalgratta, tasakaaluliikuri, pisimopeedi või mopeediga liiklemiseks ette nähtud, sõiduteest ehituslikult eraldatud või eraldi asuv teeosa või omaette tee. Kui sellisel teel liiklevad ka jalakäijad, nimetatakse seda jalgratta- ja jalgteeks.

Vt ka **jalgte**

jalgte – kõnnitee

jalakäijale ja tasakaaluliikuriga liiklemiseks ette nähtud omaette tee.

Vt ka **jalgrattatee**

jardin en mouvement

(pr 'muutuv aed') aed, mille taimestik tekib ja areneb looduslikult. Aeda hooldatakse vaid nii palju, et oleks tagatud selle kasutatavus. Esimest korda rakendas seda põhimõtet Gilles Clément 1990. aastate alguses Pariisis Parc André-Citroëni kujundamisel. Põhiidee kohaselt ei tule aeda intensiivselt hooldades töötada loodusele vastu, vaid aed peab toimima kooskõlas loodusega.

Vt ka **aed**

jet d'eau (pr 'veejuga, purskkaev') vt giochi d'acqua

jäätmaa

varem haritud, kuid agronoomilistel, tehnoloogilistel vm põhjustel kasutusest välja jäetud maa. Algul kasvab jäätmaal tavaline umbrohi, mis asendub järk-järgult tüüpilise jäätmaaumbrohuga, hiljem kattub maa põõsaste ja puudega.

Vt ka **kõnnumaa**, **tühermaa**

Kadrioru pargi Luigetiigi saar

Isolette Urvaste mõisa pargis

Jalgte Varangu mõisa pargis

K

Kilti mõisaansambli tiibhoone kaaristu

kaaristu – arkaad

sambaile või piilareile toetuvate kaarte rida. Kaaristut kasutati juba Vana-Egiptuses. Seda näeb sageli ajalooliste hoonete lodžade, galeriide jms puhul (nt Kilti mõisa kaaristutega kujundatud kaarjad tiibhooned, Mäetaguse mõisa ait ja tall-tõllakuur, Purdi mõisa peahoone lodža). Kaaristut on kasutatud ka võlvlagede, sildade ja akveduktide tugikonstruktsioonina ning mitmesuguste pargirajatiste (varikäigud, pergolad, lehtlad jms) tarinduses ja kujunduses.

Vt ka **kolonnaad**, **sammas**

kaitsekorralduskava

rahvusparkide ning loodus- ja maastikukaitsealade kaitse-eesmärkide saavutamiseks vajalike tegevuste kava, mis sisaldab ka ülevaadet vajaminevatest majanduslikest vahenditest. Kaitsekorralduskava alusel seatakse kaitsealal vajalikud tegevused ajaliselt järjekorda. Üldjuhul koostatakse kaitsekorralduskava kümneks aastaks.

Vt ka **hoolduskava**

kaldtee vt pandus

Kaskaad

kaskaad – cascade

(< pr *cascade*) kosk, joastik, ühe- või mitmeastmeline looduslik või tehiskosk, kus vesi langeb otse või voolab mööda trepikujulisi astmeid alla. Euroopa aia- ja pargikunstis levis selline kujundusvõtte alates renessansist. Joastike loomiseks on kasutatud erineva kujunduse ja tehnilise lahendusega tarindeid.

Renessanss- ja barokkaiale on iseloomulikud järgmised kaskaaditüübid:

escalier d'eau (pr 'vee trepp, vesitrepp') – lihtsakujulistest astmetest rajatud regulaarne kaskaad;

buffet d'eau (pr) – astmeline regulaarse kujundusega, alumises osas laienev kaskaad või purskkaev nõlval või tugiseinas, kus vesi langeb ülemisest basseinist või purskkaevust merekarpidenä, vaagnatena vm viisil kujundatud astmeid pidi kaskaadi all olevasse basseini. Tuntuimad näiteid on Jules Hardouin-Mansart'i poolt 1703 Versailles' Grand Trianoni pargiossa kavandatud kaskaad;

catena d'acqua (it *catena* kett) – nõlvale kujundatud kitsas ketikujuliselt lookleva servaga kivist veekanal, rajati tavapäraselt loodusliku oja voolusängi ümberkujundamise teel.

Vt ka **bassein**, **giochi d'acqua**, **purskkaev**

kasvuhoone – triiphoone

taimede kasvatamiseks või hoidmiseks mõeldud, valgust läbilaskvast materjalist rajatis. Kasvuhoone eri liigid on oranžerii, palmimaja ja talveaed, kuigi nüüdisajal kasutatakse neid mõisteid enamasti kasvuhoone sünonüümidenä. Tänapäeval eristatakse köetavaid ja kütteta kasvuhooneid, seinte ja katuse materjali järgi aga kile-, plast- ja klaaskasvuhooneid.

Kasvuhooneid hakati ehitama renessansiajal, kui tekkisid tehnoloogilised võimalused hästi läbipaistva klaasi valmistamiseks. Esimesed lihtsad, mitteköetavad kasvuhooned rajati juba 16. sajandi esimesel poolel Põhja-Itaalias, esimene köetav kasvuhoone ehitati 1547 Pisa botaanikaaias. Kasvuhoonete ehitamine hoogustus 16. sajandi teisel poolel, kui hakati Euroopa suuremate aedade kujunduseks tsitruselisi kasvatama.

Kasvuhoone sisevaade. ERM 887.181

Esimene raudkonstruktsiooniga talveaed ehitati 1789 Stuttgart-Hohenheimis, 19. sajandil said metallkonstruktsiooniga kasvuhooned tavaliseks. 19. sajandi tuntumaid kasvuhoonearhitekte oli Joseph Paxton, kes kavandas selle aja suurimad kasvuhooned; tema kavandi järgi 1837 Chatsworthi mõisasse ehitama hakatud kasvuhoone oli tollal maailmas suurim. J. Paxton kavandas ka Londoni 1851. aasta maailmanäituseks hiiglasliku Crystal Palace'i (Kristallpalee).

Kasvuhooned olid tavapäraseid ka Eesti mõisaansamblites, valdavalt 19. sajandil. Neogooti sugemetega kasvuhooned olid Keila-Joa, Vääna ja Saku mõisas.

Vt ka **oranžerii**, **palmimaja**, **talveaed**

kiviktaimla vt alpinaarium

klump

(< vn *клуба*) ümmarguse põhiplaaniga lillepeenar, kuhu taimed on istutatud korrapärase mustri järgi. Peenra keskkohal võib olla pinnasega tõstetud ja keskmesse asetatud püstise kasvuga lehtdekoratiivne potitaim. Klump tuli kasutusele 19. sajandi keskel ning levis ka tollastes Eesti mõisaparkides ja linnahaljasaladel. Vrdl *clump*.

Vt ka **aed**, **peenar**

kollektsiooniaed

(< pr *collection* < lad *collectio* kogu) ühelaadsete objektide kogumiseks või ühelaadsete taimede kasvatamiseks mõeldud ja vastavalt kujundatud eraldi aed või pargiosa; nt pineetum – oksapuude, eeskätt männiliste kollektsioon; rosaaarium – rooside kollektsioon; süringaarium – sirelite kollektsioon; alpinaarium – alpitaimede kollektsioon. Üks kollektsioonია liik on ka skulptuuripark.

Vt ka **aed**, **arboreetum**, **botaanikaad**

kolonn vt sammas

kolonnaad – sammastik

(< pr *colonnade*) sammaste rida või sammaskäik, sh kaetud sammaskäik, mille sambad on erinevalt arkaadist arhitraaviga ühendatud. Kolonnaade kasutati peamiselt Inglise stiilis parkides kas eraldi kujunduselemendina või mitmesugustes pargiehitistes.

Vt ka **sammas**

konserveerimine

(< lad *conservare* säilitama, hoidma) museaalse mõistena kunstiteose säilivuse tagamine erimeetmete ja -menetluste abil, arhitektuuris konstruktiivsete ja dekoratiivsete elementide kindlustamine ja kaitsmine ilma neid muutmata, see kehtib ka pargi eluta osiste (paviljonid, sillad, tugimüürid jms) puhul. Pargi elusosa puhul tähendab konserveerimine autentse pargikompositsiooniga sobiva taimestiku säilitamist spetsiifiliste hooldustööde abil. Eestis on konserveeriva hoolduse heaks näiteks Varangu park.

Vt ka **restaureerimine**, **rekonstrueerimine**

Klump. ERM 887.363

Kolonnaad Pariisi Monceau pargis

Konteinerhaljastus

Konteinertaim

konteinerhaljastus

(< ingl *container* mahuti, nõu) pms hooajaline haljastus, milleks kasutatakse teisaldatavates pottides vm kasvunõudes kasvatatavaid ilutaimi. Konteinerhaljastust rakendatakse sillutatud pindadel, sisehoovides, rõdudel ning sise- ja katusehaljastuses.

Vt ka haljastus, konteinertaim, urn, vaas

konteinertaim – potitaim

haljastuses kasutatav teisaldatavas anumas kasvav taim, ka puukoolis tiheda juurepalli saamiseks spetsiaalses kasvunõus kasvatatav taim. Taimi on kasvatatud pottides läbi aegade. Potitaimed on olnud iseloomulikud nt Vana-Kreeka aedadele ning islami ja mauri aiakunstile. Palju kasutati potitaimi barokiajastu aiakunstis, kus nendega kujundati partereid, mille tõttu tekkis koguni iseseisev parteritüüp – *parterre de l'orangerie*. Eesti mõisaparkides kasutati potitaimi lillepeenardes ning teede-platside servades.

Vt ka konteinerhaljastus

kuju vt skulptuur

kuliss

(< pr *coulisse*) teatrilava õhuke riidest, papist või vineerist teisaldatav sein või kardin, võib olla kaetud maalinguga, võeti kasutusele 17. sajandil; aedade ja parkide kujunduses loodus- ja tehiseobjektid, mille abil suunatakse vaade vaatefookusele. Kulissina kasutatakse tavaliselt puid-põõsaid, mida lisatakse vaatesihi külgedele, et koondada tähelepanu vaate lõpetavale objektile. Kulissina võivad toimida ka muud maastikul olevad objektid: ehitised (hooned, paviljonid), künkad, nõlvad jms. Kulissihaljastus on iseloomulik vabakujulisele kompositsioonile.

Vt ka fookus, foon, vaade

kõnnitee vt jalgtee

kõnnumaa

kõnd, puustusmaa, kidura taimeistikuga kasutamata väheviljakas ning harilikult asustamata (inimtühi) maa-ala või piirkond.

Vt ka jäätmaa, tühermaa

kõrghaljastus

haljastus, mille moodustavad leht- ja okaspuud ning kõrged (üle 2,5 m) põõsad.

Vt ka haljastus, madalhaljastus

kõrgpeenar

praktilistel või esteetilistel eesmärkidel maapinnast kõrgemale tõstetud peenar, mida ääristab puitpalissaad, laudis, kivimüür vms piire ning kus kasvatatakse tavaliselt spetsiaalseid kasvuolusid vajavaid taimi. Vitspunutise või laudisega piiratud ruudu- või ristkülikukujulised kõrgpeenrad olid tüüpilised keskaegsetele ilu- ja tarbeaedadele.

Vt ka peenar

kärner vt aednik

Kõrgpeenar Luke mõisa pargis

L

labürint – eksiaed

(< kr *labyrinthos*) antiikajal keerulise käikudesüsteemiga hoone. Esimene teada olev labürint asus Kreeta saarel ning selle oli ehitanud mütoloogilisele kuningale Minosele osav ehitusmeister Daidalos koletis Minotaurose hoidmiseks. Aia- ja parkikujunduses tähendab labürint keerulise eksitava teedevõrguga hekkide süsteemi. Hekklabürint arenes sõlmparterist ning hakkas levima 16. sajandi teisel poolel, seda kasutati palju 17.–18. sajandi parkides. Hekk oli kõrge ja labürintdis oli palju umkäike. Labürinti keskosas paiknes sagedasti ümbritsevast tasapinnast kõrgemale tõstetud paviljon või lehtla, kust avanes vaade labürintile. Umbkäikude lõpus oli avaram osa, kus võis asuda väike püskkaev jms. Teadaolevalt (1753 koostatud plaani andmeil) on Eestis paiknenud hekklabürint Palmse mõisa tagaväljakul.

Vt ka **boskett**, **hekk**, **sõlmparter**

Labürinti kujunduse näidisplaan. Illustratsioon A.-J. Dezallier d'Argenville'i 1728 Londonis ilmunud raamatust „The Theory and Practice of Gardening“

lausistutus

istutusviis, mille puhul haljasala osa istutatakse lausaliselt puittaimi täis.

Vt ka **raamistutus**, **ridaistutus**

lehtla – *berceau de verdure*

(pr *berceau de verdure*) väike varjuline ronitaimedega ümbritsetud istumiskoht aias või pargis. Lehtlad ehitatakse tavaliselt avatud või osaliselt suletud sõrestikseintega paviljoni või varjualusena, mille seinad ja sageli ka katus sobivad ronitaimede kasvatamiseks. Lehtla oli tavaline renessanss- ja barokkaedades ning -parkides, mõnikord kombineeriti seda varikäikudega.

Tänapäeval on lehtlaid palju eraaedades jm piiratud kasutusega haljasaladel. Tüüpiline lehtla – toviväädiga kaetud sõrestik – asub nt Tartu botaanikaaias.

Vt ka **pergola**, **sõrestik**, **varikäik**

lehtlatee vt varikäik

lillbordüür

üheliigilistest lilletaimedest 30–50 cm laiune riba (ridaistutus), mida kasutatakse piiradena horisontaalselt pinnalt vertikaalsele üleminekul (seina ääres) või erineva kattega pindade vahel. Ajaloolistes parkides on ääristatud lillbordüüri teid ja peenraid.

Vt ka **bordüür**, **hekk**, **miksbordüür**, **põõsasbordüür**

Lehtla Lätis Rundāle lossipargis

Lillbordüür Soome presidendi suveresidentsi Kultaranta pargis

lillemuru vt aasamuru

Lilleparter Kadrioru pargi Lilleaia

lilleparter

(< pr *parterre* lilleaed, lillepeenar) suur tasapinnaline lillepeenar. Barokkpargis kasutati lillepartereid broderiiparterite järel või asemel. Eristatakse kahesuguse kujundusega lillepartereid. *Parterre de pièces coupées*il kujundatakse lilledega kogu pind ning peenar raamistatakse pukspuuhekiga. Peenramustrina kasutatakse taimornamenti (pärjad, ristikulehed jms), peenrad eraldatakse ja vahel ka liigendatakse kruusateedega. *Parterre de compartiment* sarnaneb broderiiparteriga, iseloomulikud on lillbordüüridega loodud broderii- jm mustrid, mille ornamentide vahel olevad pinnad kaetakse värvilise puistematerjaliga (liiv, marmori- või klaasipuru jne).

Vt ka **parter**Lillepeenrad Raadi mõisa pargis
20. sajandi algul. ERM 554.17

lillepeenar

lilled jm dekoratiivsete rohttaimedega kujundatud peenar. Olenevalt sellest, kas kasutatakse suvelilli (ühe- ja kaheaastasi) või püsililli, jagunevad peenrad suvelillepeenardeks ja püsilillepeenardeks.

Lillepeenra eriliigid on klump, lillbordüür, miksbordüür ja vaippeenar.

Vt ka **klump, lillbordüür, miksbordüür, peenar**

linnamets

linna territooriumil kasvav looduslik või istutatud mets.

Vt ka **parkmets, metsapark**

Lodža Muuga mõisa peahoone esifassaadil

lodža

(< it *loggia*) suurema ehitisega ühendatud arkaadgalerii või võlvitud rõdu. Lodžaks on nimetatud ka taandrõdu – osaliselt maja välisseina pinnast seespoole asetsevat lahtist rõdu. Tüüpiline lodža on Filippo Brunelleschi Firenze kavandatud Spedale degli Innocenti fassaadi esimese korruse arkaadgalerii. Lodžat kasutati renessanss-arhitektuuris ka portikuse alternatiivina (nt Villa Godi) ning sageli ka *sala terrena* ja aia vahelise üleminekuruumina. Eestis on lodžat kasutatud näiteks Muuga mõisa peahoone esifassaadi laheduses.

Aiakunstis on lodža puit- või raudvõrestikust kujundatud galerii, kus kasvatakse ronitaimi. Selline galerii oli tüüpiline renessansile ja barokile.

Vt ka **galerii, kaaristu, sala terrena**

loomaad vt menažerii

W. von Uexküllilt poolt 1892. aastal
ehitatud neogooti stiilis Laitse loss

loss – palee

(< sks *Schloß*) valitseja või kõrgeadliku suur pidulik elu- ja esindushoone. Losse ehitati juba Vana-Egiptuses, Süürias, Mesopotaamias ning antiik- ja keskaja Euroopas (nt 9. sajandist pärinev Doodžide palee Veneetsias).

Uusaegsed lossid arenesid keskaegsetest linnustest, kui need minetasid tulirelvade kasutuselevõtuga kaitseotstarbe. Oluliselt mõjutas lossi arengut renessansiaja Itaalia *palazzo*-arhitektuur, üks ajastu tuntuimaid losse oli Palazzo Pitti (1458) Firenze. Sageli moodustab loss ansambli, kas koos pargiga või linnas avatud väljakuga, iseloomulik on paraadlik ning suurejooneline fassaad. Lossiarhitektuur hakkas hoogsalt arenema renessansis ning saavutas oma tipu barokiajastul (Versailles, Schönbrunn, Drottningholm, Peterhof, Rundäle jpt).

Eesti tuntuimad on Kadrioru, Toompea ja Põltsamaa lossiansambel. Lossideks on Eestis nimetatud ka mõisate peahooneid (nt Alatskivi loss, Jäneda loss, Sangaste loss, Taagepera loss jt). Lossiansambli juurde kuuluvat parki on nimetatud lossipargiks.

Paleeks on uusajal nimetatud suurejoonelist linnalossi, 19.–20. sajandil ka suurt näituse-, spordi- või kultuurihoonet.

Vt ka **ansambel**

lustaed

(< sks *Lustgarten*) esteetiliselt eesmärgil rajatud aed või park, selle vastand on tarbeaed. Lustaias on korraldatud kontserte ja teisi meelelahutusüritusi. Inglise pargis oli lustaed majalähedane iluaed – *pleasure ground* (ingl *pleasance*, *plaisance* lustaed, iluaed, mängumuru), otse maja juures asuv nn sisemine aed muruväljakuga, mis viib edasi nn välimisse (metsa)parki. Sellise lahenduse võttis kasutusele Humphry Repton, kes sai inspiratsiooni Inglismaa Tudorite ajastu (1485–1603) aedadest; ta kasutas kujunduses terrasse, balustraade, treppe ja võreseinu.

Vt ka **aed**, **ehisaed**

M

maalilisus vt pitoreskus

maastik

inimese poolt tajutav, looduslike ja/või inimtekkeliste tegurite toimet ja koosmõjus kujunenud iseloomulik ala.

Vt ka **maastikuarhitektuur**

maastikuarhitektuur

arhitektuuri haru, mille ülesanne on kujundada inimese jaoks esteetiliselt, funktsionaalselt, ökoloogiliselt, sotsiaalselt ja majanduslikult soodne ruum ning siduda see säästlikult ja jätkusuutlikult loodusega. Maastikuarhitektuur käsitleb maastikku kooskõlas Euroopa maastikukonventsiooniga. Suunates maastikukasutust ning sidudes tehislikke maastikuvorme ja ehitisi loodusega, muudab maastikuarhitektuur hõlmatud maastikke inimesele sobivaks elukeskkonnaks. Maastikuarhitektuur hõlmab maastiku hindamist, hooldamist, planeerimist ja kujundamist. Tema objektiks ning ühtlasi väljundiks on maastik kui ruum selle kõige laiemas tähenduses, sõltumata selle asukohast, seisundist või staatusest; inimest käsitleb maastikuarhitektuur maastiku loomuliku osana. Terminit „maastikuarhitektuur“ kasutas esimesena šotlasest kunstihuviline Gilbert Laing Meason 1828 raamatus „On the Landscape Architecture of the Great Painters of Italy“, pidades sellega silmas erilist arhitektuurilaadi, mida on võimalik näha itaalia kunstnike maalidel. Meason soovitas võtta need maalid loodusega harmooniliselt seotud arhitektuuri loomisel eeskujuks. Maastikuarhitektuuri mõiste tõi laiemalt käibele Measoni tunduvalt nimekam kaasmaalane, botaanik ja aiakunstihuviline John Claudius Loudon (1783–1843). Loudoni teosed võttis oma 1842 ilmunud raamatu „Cottage Residences“ aluseks ameerika kirjanik, botaanik ja maastikukujundaja Andrew Jackson Downing (1815–1852). Downingi filosoofia ja mõtted ning ka praktiline tegevus innustasid paljusid, teiste hulgas USA 19. sajandi tuntuimaid maastikuarhitekte Calvert Vaux'd (1824–1895), Frederick Clarke Withersit (1828–1901) ning Frederick Law Olmstedit (1822–1903). Olmsted tõi 1863 kasutusele ka maastikuarhitekti ametinimetuse.

Vt ka **maastik**

Aastatel 1907–1912 arhitekt Otto Wildau projekti järgi ehitatud juugendstiilis Taagepera loss

1883. aastal arhitekt Otto Pius Hippuse projekti järgi valminud neogooti stiilis Sangaste loss

maastikuhoolduskava

väärtusliku maastiku hooldustööde planeerimiseks koostatav üldine juhend. Sisaldab maastiku väärtuste (ajaloolis-kultuuriline, looduslik, puhkemajanduslik, esteetiline ja identiteediväärtus) säilitamiseks vajalike tegevuste plaani. Maastikuhoolduskavale järgneb maastikuhooldusplaan, mis sisaldab ka tarvisminevate majanduslike vahendite arvestuse.

Vt ka **hoolduskava, kaitsekorralduskava, maastikuhooldusplaan**

maastikuhooldusplaan

väärtusliku maastiku hooldustööde planeerimiseks koostatav üksikasjalik juhend, sisaldab väärtuste (ajaloolis-kultuuriline, looduslik, puhkemajanduslik, esteetiline ja identiteediväärtus) säilitamiseks vajalike tegevuste plaani ning ka tarvisminevate majanduslike vahendite arvestuse. Maastikuhooldusplaan on maastikuhoolduskavast detailsem.

Vt ka **hoolduskava, kaitsekorralduskava, maastikuhoolduskava**

maastikupark vt **Inglise park**

madalhaljastus

haljastus, mille moodustavad rohhtaimed, poolpõõsad ning madalad ja keskmise kõrgusega (kuni 2,5 m) põõsad.

Vt ka **haljastus, kõrghaljastus**

massiiv

pargikunstis suurem lausaliselt istutatud puude ja/või põõsaste kogum vabakujulises kompositsioonis. Kujunduslikult toimivad massiivid vaadete foonina ning liigendavad pargi ruumilist põhistruktuuri. Eristatakse ühe- ja mitmeliigilisi massiive. Enamasti kujundatakse massiivina haljasala perimetraalne osa, üleminekul luuakse salude või gruppidega. Haljastuses on nimetatud massiivideks ka taimede lausistutuse (massistutuse) alasid.

Vt ka **grupp, salu, solitäär**

mausoleum

(< kr *mausoleion*) monumentaalne haudehitis või matmiskirik. Nimetus tuleneb Halikarnassoses asunud Kaaria kuninga Mausolose hauamonumendist (351 eKr), mis kuulub seitsme maailmaime hulka.

Esivanematele, surnud pereliikmetele, tähtsatele ajaloolistele isikutele või sündmustele pühendatud mausoleume on rajatud ka Inglise pargis, kujundades neid templina, püramiidina vms (nt Castle Howardis ja Wörlitzis).

Eesti tuntuim mausoleum on ehitatud Jõgeveste mõisast 1,5 km kaugusele vürst Michael Andreas Barclay de Tolly (1761–1818) hauale. Barclay de Tolly oli Vene väejuht 1812. aasta sõjas. Mausoleumi projekteeris 1823. aastal Peterburi arhitekt Apollon Štšedrin Barclay de Tolly lese Helene Auguste Eleanore tellimusel. Obeliskilaadse hauamonumendi autor on skulptor Vassili Demut-Malinovski. Klassitsistliku mausoleumini viis ligi kahesaja meetri pikkune nuluallee.

Vt ka **Inglise park**

menažerii – loomaaed

(< pr *ménagerie*) rändloomaaed, loomaaed-näitus, pargikujunduses iseseisev või suurema pargi osana kujundatud looma- või linnuaed. Termin pärineb 17. sajandi

Barclay de Tolly klassitsistlik mausoleum Jõgevestel. MKA register

Prantsusmaalt, kus see tähendas kuninga vm üliku loomade kollektsiooni, hiljem hakati seda kasutama ka rändloomaia ja loomaaed-näituse kohta.

Eraldi metsloomade pidamise kohti hakati ülikuresidentside juurde rajama juba keskajal. Üks vanimaid asus Londoni Toweris (tegutses seal 1204–1835) ning selles peeti lõvisid ja karusid. Parkidesse hakati menažeriisid rajama 17. sajandi Itaalias. Versailles' menažerii eeskujul rajati pea kõigi tähtsaimate kuninglike residentside juurde loomaaed. Termin „loomaaed“ (zoo) tuli kasutusele 19. sajandi keskpaiku, kui tekkisid uued teaduslikel alustel rajatud loomaaiaid. Ainus tänini loomaaiana toimiv menažerii (rajatud 1752) asub Viini lähistel Schönbrunni lossipargis. Nüüdisaegsed loomaaiaid ei ole mõeldud ainult loomade eksponeerimiseks, vaid nendes tegeldakse ka õppe- ja teadustööga ning ohustatud liikide hoidmisega.

Tallinna Loomaaed avati 25. augustil 1939 Kadrioru pargi Lasnamäe-poolses kõrvalises osas Loomakaitse Liidu ning Loodushoiu ja Turismi Instituudi eestvõttel. Loomaaia esimene eksponaat oli ilves, see on kujutatud ka Tallinna Loomaaia vapil. Praegusele kohale asus loomaaed 1983. aastal. 1997 rajas Eesti Metsaselts endisse Elistvere mõisa parki metsloomade eksponeerimiseks mõeldud nn loomapargi.

metsapark

(ingl *wild garden*) metsailmeline park või pargiosa, mille hooldamiseks kasutatakse metsanduslikke võtteid. Mõiste tekkis 19. sajandil ja sellega tähistati romantilist, looduslähedat ja metsikut parki või pargiosa, mis sai vastukaaluks pidevat hooldust nõudvale pargile. Metsapargid kujundati looduslikust metsast või loodi olemasolevatest pargiosadest, istutades sinna looduslikke jm hästi kohanevaid taimi, mis saavad hakkama ilma spetsiaalse hoolduseta. Nüüdisajal nimetatakse metsapargiks ka metsa, mis on kujundatud metsanduslikke võtteid kasutades pargilaadseks haljasalaks.

Eesti tuntuimad metsapargid on Sangaste ja Palmse metsapark, mis tänini säilinud kujul kujundati 19. sajandil mõisapargi juurde sellega piirnenud looduslikust metsast.

Vt ka **park**

miksbordüür

(ingl *mixed border*) teed, platsi või peenart ääristav erinevat liiki lilledest või põõsastest dekoratiivne vööt (ridaistus). Seda kasutatakse ka muruala piiramiseks. Miksbordüür on levinud taimeistusvöte alates 19. sajandi viimastest kümnenditest.

Vt ka **bordüür**, **põõsasbordüür**

monument

(< lad *monumentum*) ehitist või skulptuur, mis on rajatud mõne isiku või sündmuse mälestuseks või auks (ausammas, hauatähis, ratsakuju jms). Nüüdisajal nimetatakse monumendiks ka algselt mingil muul otstarbel loodud ehitist, rajatist vm objekti, mis on omandanud oma vanuse ning temaga seotud isikute või sündmuste tõttu suure tähtsuse. Seega on monument kujunenud mälestise sünonüümiks, tähendades muistiseid ning kultuuriajaloolise tähtsusega skulptuure, hooneid ja rajatisi (ajaloolised hooned, pargid jne).

Klassikalise jaotuse järgi eristatakse hauamonumente, ajalooliste sündmuste või tähtsate ideede monumente ning oluliste isikute monumente.

Hauamonument on hauale paigutatud skulptuur vm hauatähis, millega mälestatakse sinna maetud inimest (nt 1964 valminud Oskar Lutsu hauamonument Tartu Pauluse kalmistul, autorid Martin Saks ja Endel Taniloo). Mingi isiku mälestuseks või auks püstitatakse enamasti skulptuure. Tähelepanuväärne mälestusmärk on ratsamonument, mis kujutab ajaloolist isikut hobuse seljas.

1844. aastal Preisi-Prantsuse sõjas hukkunud kindralleitnant H. R. von Anrepile püstitatud mälestusmärk Kärstna pargis

Monument Puurmani mõisa pargis

Vanimaks peetakse Marcus Aureliuse pronksist ratsakuju (165 pKr). Padovas asuv Veneetsia väejuhi Gattamelata ratsamonument (1453), silmapaistva renessansskunstniku Donatello kuulsaim töö, on esimene avalikult välja pandud pronksist ratsakuju. 2003 avati Toris Mati Karmini ratsamonument „Püha Jüri võitlus lohega“, mis on pühendatud Vabadussõjas saavutatud võidule ja Eesti taasiseseisvumisele. Sõjaliste võitude tähistamiseks on rajatud võidukaari, nt Tituse võidukaar Roomas. Pariisi kuulsaim võidukaar on Charles de Gaulle'i väljakul asuv Triumfikaar (L'Arc de Triomphe de l'Étoile).

Vt ka **ausammas**, **obelisk**

monumentaalmaastik

suurejooneline laialdast ala hõlmav maastikuarhitektuuriobjekt, rajatud enamasti mõne ajaloosündmuse mälestuseks, nt memoriaalansambel (Maarjamäe memoriaal Tallinnas, Sinimägede lahingu memoriaal Vaivara lähisel Grenaderimäel), laiemas tähenduses ühe piirkonna (nt linna) mälestisalade ja -rajatiste kogum (memoriaalmaastik).

Vt ka **maastik**, **monument**

Murusse põetud teed Luua pargis

Musterpeenar Puka mõisa pargis
1910. aastad. EAA 1451-1-209-25

Fragment M. W. von Engelhardti
musterpeenra kavandist Kärstna
mõisa pargile. 1904. EAA 1404-1-25

muru

põhiliselt mitmeaastaste mesofüütsete (keskmise niiskusenõudlikkusega) madalakasvuliste kõrreliste tihe kooslus, mida hoitakse korrapärase niitmisega ühtlaselt madalana. Muru on üks vanimaid aedade ja parkide taimeistamise viise. Muru kasvatatakse haljasalade ning spordi- ja mänguväljakute pinnakatteks. Kasutuse järgi jaotatakse murud ilumurudeks (nt partermuru, aasamuru, haljasala muru, nn Mauritaania muru – muru segatuna üheaastaste õitsvate dekoratiivtaimedega) ja tarbemurudeks (nt tennisemuru, jalgpallimuru, golfimuru). Tarbemuru iseloomustab suurem vastupidavus tallamisele ja intensiivsele hooldusele.

Muru rajamiseks koostatakse kasvukohale sobiv seemnesegu, et vältida kasvumulla koostise ja paksuse ebaühtlusest, mikrokliimaatilistest erinevustest jm teguritest põhjustatud murupinna ebaühtlast katvust, mis võib tekkida ühe taimeliigi kasutamisel. Eesti levinuimad murutaimeliigid on harilik nurmikas, aasnurmikas, punane aruhein, valge kastehein, harilik kastehein ja valge ristik. Murutaimed vajavad parasniisket viljakat mulda, valgusküllast kasvukohta ja mulla tihendamist, mulla happesus neid eriti ei mõjuta. Muruhooldustööd on niitmine, väetamine, kastmine, rullimine, multšimine ja mulla õhustamine.

Muru kas külvatakse, rajatakse ettekasvatatud murumattidest või rohukamara-tükkidest või roomavate võsudega taimi tükeldades või kujundatakse hooldusvõtetega looduslikust taimekooslusest. Tugevdatud muru rajamiseks tugevdatakse pinnast erinevate tehnoloogiliste võtetega, nt külvates muru loodus- või tehiskivist pinna kividevahelistesse vuukidesse (vuugimuru). Levinud muru tugevdamise vahendid on ka murukivid (spetsiaalsed tühimikega sillutuskivid) ning pinnasetugevduskärjed ja -matid.

Vt ka **aasamuru**

muruparter vt Inglise parter

musterpeenar – vaippeenar

ühikõrgustest madalatest suve- või püsililledest või pool- või käabuspöösastest kujundatud mustri- või tasapinnaline või keskelt tõstetud kuhikjas peenar. Ornamentaalsed musterpeenrad pärinevad araabia maadest, kust need levisid Itaaliasse ning mauride vallutustega ka Hispaaniasse, nendest kujunes renessanssaedades algne parter.

Lilleparteritest inspireeritud musterpeenrad tulid taas moodi 19. sajandi teisel poolel, neid kasutati sagedasti nii maa- kui ka linnaparkide tähtsaimates osades.

Vt ka **lillepeenar**, **parter**

mõisaaed

mõisaansambli juurde kuulunud tarbe- või iluaed. Tarbeaed oli mõisapargist piirdeaia või -müüriга eraldatud ala, kus kasvatati oma tarbeks puu- ja köögivilju. Ka iluaed võis olla pargist aia või müüriга eraldatud (nt Hiiu-Suuremõisas, Tumalas) või asus ta hoonete vahetus läheduses olevas pargiosas. Mõisaaed on iseloomulik Inglise stiilis ja historitsistlikele parkidele (Toila-Oru, Kärstna jt).

Kõnekeeles on mõisaaeda mõnikord kasutatud ka mõisapargi või uhke iluaia luulelise nimetusena.

Vt ka **ajalooline aed**, **ansambel**, **loss**, **mõisapark**

mõisapark

mõisa südamesse mõisahoonetega ühes ansambelis rajatud park. Mõis (sks *Gut*) tähendab suurt maavaldust ja/või põllumajanduslikku tootmisüksust. Tänapäeva kõnekeeles kasutatakse sõna „mõis“ enamasti mõisasüdame või mõisaansambli tähenduses.

Eesti mõisapargid on rajatud valdavalt peale Põhjasõda. 18. sajandi keskel valitses barokne kujundus (nt Maardu, Kudasoo, Palmse, Sagadi, Suure-Lähtru, Hiiu-Suuremõisa), sajandi lõpukümnenditel vahetas selle järk-järgult välja Inglise pargistiil (Vana-Vigala, Õisu, Mõdriku, Aaspere, Hõreda, Riisipere, Saku jt). Paljud barokkpargid kujundati vabakujulises stiilis ümber või lisati uus, vabakujulise kujundusega pargiosa. 19. sajandi teisel poolel ja 20. sajandi alguses said paljud mõisaansamblid uue, historitsismi (neorenessansi, neobaroki, neogootika) vaimus kujunduse või ehitati nad kohe historitsismi põhimõtetest lähtudes (Kärstna, Saka, Keila-Joa, Inju, Toila-Oru jt): rajati hoonete lähedale regulaarseid lillepeenraid, sh ornamentaalseid tõstetud keskosaga klumpe, kasutati konteinertaimi ning topiarkunsti (madalad spaleerid, tüviktaimed jms), istutati võõrliike (enamasti siberi nulgu ja lehist) ning püstitati historitsistlike motiividega pargiehitisi (nt Püssi pargi kaevumaja, Keila-Joa pargi neogooti stiilis paviljon ja Lohu pargi sild) ja lisati väljakujunenud pargistruktuuri skulptuure. 19. sajandi viimastel kümnenditel ja 20. sajandi alguses rajatud parkidele oli iseloomulik hoonete lähiümbruse rikkalik ja detailirohke juugendlike mõjutustega kujundus ning pargi äärealade looduslikkus (Sangaste, Taagepera, Jäned, Hummuli jt).

Peale Eesti iseseisvumist mõisad 1919 riigistati ning sellega seoses jäid paljud pargid unarusse, paljud tükeldati aga kruntideks. Nõukogude ajal ehitati parkidesse korterelamuid ja põllumajandushooneid. Seetõttu on paljud endised mõisapargid hävinud või tundmatuseni muutunud.

Vt ka **ajalooline aed**, **ansambel**, **loss**, **park**, **villa**

mälestusaed (-park)

(ingl *garden (park) of remembrance*) mingi sündmuse mälestuseks rajatud aed või park, paikneb sageli otse sündmuse toimumispaigas. Mälestusaias (-pargis) on kasutatud sobiva õhkkonna ja meeleolu loomiseks loodust (haljastust).

Vt ka **monument**, **monumentaalmaastik**

mälestusmärk vt ausammas

mälestussammas vt ausammas

N

niidumuru vt aasamuru

Nišš Kose-Ravila mõisa peahoone tagatrepi müüritises

nišš – alkoov, orv

(< pr *niche*) ühest küljest avatud vertikaalne poolümar või täisnurkne süvend seinas, aiamüüris, hekis jm, mõeldud skulptuuride, akende vm paigutamiseks. Nišši kasutati nii Prantsuse kui ka Inglise pargis. Nišše võib leida ka Eesti mõisaparkide säilinud ehitistel ja rajatistel (nt Vatla pargi piirdemüüris ja Purdi härrastemaja tagatrepis).

Vt ka aiamüür, boskett, hekk

noorenduslõikus

lehtpuude ja -põõsaste lõikamise viis, millega parandatakse puittaimede tervislikku seisukorda. Noorenduslõikusega vähendatakse oksamassi, et soodustada uute, elujõuliste võrsete tekkimist ja kasvu.

Vt ka hoolduslõikus, sanitaarlõikus, topiaarlõikus

nümfaion

(< kr *nymphaion*; lad *nymphaeum*) nümfide pühamu, algselt nümfidele pühendatud grott, hiljem allika kohale ehitatud avalik või eravalduses hoone. Paljudel nümfaionitel oli luksuslik fassaad, mida enamasti kaunistasid nümfide jt veejumaluste kujud. Tuntuim on Mileetose nümfaion. Barokkaia nümfaion on ümber purskkaevu (väga harva mõne allika kohal) paiknev poolümara põhiplaaniga hoone, mis on kaunistatud skulptuuridega.

Vt ka grott

O

obelisk

Obelisk Kaelase mõisa pargis

(< lad *obeliscus* < kr *obeliskos* praevarras) ülalt ahenev ja püramiidjalt lõppev neljatahuline monoliitne kvisammas. On teada, et Vana-Egiptuses püstitati päikesejumal Ra auks obeliske juba 26. sajandil eKr. Obeliskid asetsesid harilikult paarikaupa templi sissekäigu ees, väiksemaid oli mõnikord ka majade ja haud-ehitiste ees. Obeliskide küljed kaeti kirjasümbolitega. Roomlased vedasid obeliske Egiptusest välja ja püstitasid oma linnadesse, kust nad peale Rooma riigi langemist sageli ümber paigutati. Üks kõrgeimaid Egiptusest pärit obeliske asub Roomas San Giovanni basiilika (Arcibasilica Papale di San Giovanni in Laterano) ees. Rooma tuntuim obelisk on Vatikanis Peetri platsil, see asus algselt Peetri kiriku ehituse alla jäänud Circus Nero (lad *circus* kaarikute võidusõiduks mõeldud ehitist) keskel. Obeliske veeti Egiptusest ka Rooma provintsidesse, nt Herodotos laskis ühe Egiptusest toodud obeliski üles panna Caesarea hipodroomile.

Obeliske on püstitatud ka Babüloonias ja Asüürias. Euroopas on klassitsismi-ajastust alates rajatud obeliske pms hauamonumentideks ja ehisskulptuuridena. Renessansiajal tehti väikesi obeliske ka siseruumide kaunistuseks.

Inglise stiilis parkidesse püstitati obeliske sagedasti allegoorilise tähendusega mälestusmärkidena vaadete fookuseks. Eesti mõisaparkides leidub obeliske nt Aasperes (Dirolus ja Adina von Dellingshauseni mälestuseks) ja Sikassaares (selles on pühendus „Zur Erinnerung meiner vereinigten Bruders Major und Ritter Carl Zahar Edvien von Baranoff. geb. 1807, gest. 1848“).

Vt ka **monument**

oranžerii

(< pr *orangerie* apelsinimaja, kasvuhoone) hoone, kus hoitakse talvel tsitruselisi (apselsini- ja sidrunipuid; sidrunipuude jaoks ehitatud kasvuhoonet kutsuti Itaalias *limonaia*'ks) jt külmakartlikke taimi. Oranžeriides on korraldatud ka eksootiliste taimede väljapanekuid ning pidusid ja kontserte. Oranžeriid on ehitatud pidulikus, luksuslikus stiilis, nende kujundamisel on kasutatud rikkalikku dekoori, purskkaeve jm. Oranžeriiks on nimetatud ka barokkaia osa, kus eksponeeritakse konteineritesse istutatud apelsinipuid, mis talveks kasvuhoonesse viiakse.

Prantsusmaal ehitati esimene oranžerii Charles VIII eestvõttel Amboise'i lossi juurde, selle eeskujul hakati neid rajama teistegi kuninglike residentside juurde. Oma aja suurim oli Jules Hardouin-Mansart'i kavandatud Versailles' oranžerii (ehitatud 1684–1686), mis mahutas 3000 apelsinipuud. Puude teisaldamiseks ehitati spetsiaalne kraanaga vanker.

Vt ka **kasvuhoone**, **palmimaja**, **talveaed**

orv vt nišš

P

paiga vaim vt *genius loci*

palee (< pr *palais* < lad *palatium* loss) vt loss

palissaad

(< pr *palissade* < lad *palus* vai, post) tihe maasse taotud teritatud palkidest tara-kindlustus (pihtaed) linnuse muldvallil. Palissaade ehitati külmrelvade ajastul linnuste muldvallidele ja tulirelvade ajastul (20. sajandi alguseni) kindlusi ümbritsevaise vallikraavidesse. Palissaadide ehitamiseks pidid sõdurid metsavaestel aladel peale muu varustuse kaasas kandma kuni seitset vaia.

Hiljem on hakatud palissaadiks nimetama ka rõhtsalt asetatud palkidest või prussidest tarindit, mida kasutatakse tugiseinte ehitamiseks.

Aiakujunduses nimetatakse palissaadiks üksteise külge kinnitatud, erineva (ruudu- või ristkülikukujulise, ümmarguse vm) ristlõikega puit-, betoon- või kivi-postidest äärist, mida kasutatakse peenarde, teede või muru ääristamiseks või tugiseinte asemel nõlvade kindlustamiseks.

Barokes aiakunstis oli palissaad tihedalt üksteise kõrvale istutatud ja põetud puudest kõrge hekk (nt bosketti hekksein). Harilikust pöögist ja valgepöögist kujundatud palissaadi nimetati *charmille*'ks.

Vt ka **boskett**, **hekk**, **piirdeaed**

palmimaja

kõrge kasvuhoone, mis on mõeldud eeskätt palmide kasvatamiseks.

Vt ka **kasvuhoone**, **oranžerii**, **talveaed**

Pandus Mooste mõisa peahoone ees

pandus – kaldtee

(< pr *pente douce* lauge kallak) treppi asendav kaldpind. Pandust on kasutatud nt auringi tee tõstmiseks peahoone peasissekäigu ees.

Vt ka **jalgtee**

panoraam

(< kr *pan* kõik-, kogu- + *horama* vaade) ringvaade, avar vaade maastiku kõrgeimast punktist, kunstis ringmaal.

Vt ka **belvedere**, **vaade**, **vista**

paradiisiaed

(< kr *paradeisos* < vanapärs 'müürika ümbritsetud aed') paljude rahvaste usundeis õnnemaa, Piiblis Jumala aed ja esimeste inimeste elupaik. Muinas-Pärsia ülikud nimetasid paradiisiks suurt aeda, kus peeti jahiloomi. Diadohhid ja seejärel ka roomlased rajasid nende eeskujul kunstipäraseid haljasalasid, kuid ilma loomadeta. Hiliskeskajal tekkis pilditüüp, kus neitsi Maarjaga figuurikompositsioon oli paigutatud nn paradiisiaeda (*hortus conclusus*'esse). Neitsi Maarja kujutusviis varieerub: ta loeb või mängib Jeesuslapsiga ning võib olla ka ümbritsetud inglitest ja pühakutest. Paradiisiaias on sageli kujutatud taamal roosiaeda, purskkaevu jm, mida on peetud keskaegsele aiakunstile iseloomulikeks iluaia kujundamise võteteks.

Vt ka **hortus conclusus**

pargiaas

niidu- või heinamaailmeline avatud ala pargis. Kasutusel vabakujulises, sh Inglise stiilis pargis, kus avatud alad (pargiaasad) vahelduvad suletud aladega (saludega).

Vt ka **aasamuru**, **avatud ala**, **muru**

pargiarheoloogia

arheoloogia haru, mis tegeleb parkide uurimisega, nt vanade pargiteede jm pargirajatiste asukoha otsimisega.

Vt ka **restaureerimine**

pargiarhitektuur

arhitektuuri haru, mis tegeleb aedade ja parkide kujundamisega. Sageli kasutatakse termineid „aiaarhitektuur“, „pargiarhitektuur“ ning „aia- ja pargiarhitektuur“ sünonüümidenä. Tänapäevaks on need mõisted sisuliselt vananenud ning varem nendega määratletud valdkonnad kuuluvad maastikuarhitektuuri alla.

Üldisemas tähenduses on pargiarhitektuuri kasutatud mõnikord kogu maastikukujunduse valdkonda hõlmava mõistena või ekslikult ka maastikuarhitektuuri sünonüümina.

Kõnekeeles on nimetatud pargiarhitektuuriks ka pargi ruumilist ülesehitust ning pargis asuvaid arhitektuurseid rajatisi.

Vt ka **aiaarhitektuur**, **maastikuarhitektuur**

pargihoolduskava

pargi hooldustööde planeerimise kava, kaitsekorralduskava liik. Pargihoolduskava eesmärk on selgitada välja pargi väärtused (ajalooline väärtus, loodusväärtus jt) ja neid ohustavad tegurid ning seejärel kavandada hooldustööd, mis tagavad nende väärtuste säilimise ja/või esiletoomise. Kavas esitatakse selle ülesande täitmiseks vajalike tööde plaan ning näidatakse ära ka tarvisminevad majanduslikud vahendid. Pargihoolduskava ei eelda põhjalikke eeluuringuid, nt geodeetilisi, geoloogilisi, botaanilisi jm uuringuid, kuigi selles võib esitada ettepaneku vajaduse korral neid uuringuid teha, samuti ei nähta pargihoolduskavas ette ehituslikke töid (teede taastamine, pargiehitiste rajamine, pargimööbli paigaldamine jms).

Vt ka **hoolduskava, kaitsekorralduskava, maastikuhoiduskava**

pargiinventar – pargimööbel

haljasaladel kasutatavad funktsionaalsed tarindid (linna- ja pargimööbel, jalgrattahoidjad, prügikastid, suunaviidad, infotahvlid, tõkkepostid, reelingud jne).

Vt ka **arhitektuurne väikevorm**

pargikunst – aiakunst, aia- ja pargikunst

kunstiliik, mis tegeleb parkide jt haljasalade kujundamisega. Pargikunst on aedade ja parkide kujundamise ajalooline üldnimetus. Nüüdisajal määratletakse selle terminiga üldiselt aedade ja parkide kujundamist kuni 20. sajandi esimeste kümnenditeni, kui üldine paradigma muutus ning esteetiliste eesmärkide kõrval hakati väärtustama aedade ja parkide funktsionaalset kasutamist (vrkl rahvapark), selle tulemusena muutus ka suhtumine aedade ja parkide kujundamisse.

Argikeeles tähendab pargikunst aia (pargi) kujundamise spetsiifiliste võtete ja vahendite kasutamise reeglistikku või kujundamisalast meisterlikkust.

Vt ka **aiaarhitektuur, maastikuarhitektuur, pargiarhitektuur**

pargimööbel vt pargiinventar

pargiruum

pargi piiritletud osa, mis moodustab omaette ruumi. Pargis võib olla avatud, pool-avatud ja suletud ruume (alaid). Pargiruum võib tähendada ka parki tervikuna – kui arhitektuurset, sotsiaalset jms ruumi.

Vt ka **avatud ala, suletud ala**

park

(< it *parco*, pr *parc* park, tarandik) suur iseseisev või ansambli koosseisu kuuluv haljasala, millele on iseloomulikud eesmärgipäraselt kujundatud maastik (mitmekesine taimestik, veekogud, muru, arhitektuurset väikevormid, paviljonid, purskkaevud) ja kunstiteosed (skulptuurid jne). Ajalooliselt oli park harilikult lossi- vm esindusliku ansambli osa.

Parkide eelkäijateks olid jahimetsad, templite juures asunud hiiesalud ning suuremad aiad, mida on teada juba Babülooniast, Pärsiast, Vana-Kreekast ja Roomast. Pärast keskaega kuni 17. sajandini nimetati pargiks jahiparki (hirvepark). Pargi mõiste tuli kasutusele barokis ja tähendas siis iluaia suuremat esteetilisel eesmärgidel rajatud haljasala (nt Versailles' eeskujust lähtuvad pargiosad: *grand parc* – perifeerne aedu ümbritsev kõrghaljastusega pargiosa või metsapark, *petit parc* – pargi rikkalikult kujundatud keskosa).

Kuni 18. sajandi teise pooleni kuulusid pargid ja aiad valdavalt kõrgklassi residentside juurde. Avaliku pargi eelkäijad tekkisid 18. sajandi lõpul ühelt poolt Inglise pargistiili (eelkõige selle vormikeele) arenguga ning teisalt *Volkspark*'i (rahvapark) ideede levikuga. Nüüdisajal mõistetakse pargina üldiselt suuremat polüfunktsionaalset linnahaljasala (nt Männipark Tallinnas). Mõne haljasala pargiks nimetamine on ajalooliselt kujunenud (nt Tähtvere park Tartus).

Pargi mõistega seostuvad metsapark ja parkmets – pargilaadsed suured haljasalad, mis on erinevate hooldus- ja kujundusviisidega loodud tavaliselt looduslikust (metsa)alast. Looduspark on maastikukaitseala tüüp, kaitse- ja puhkeala, mis rajatakse omapärase looduse tõttu vm põhjusel. Parke on liigitatud mitmeti, nt suuruse, asukoha (linnas nt kesklinnapark, linnaosapark, asumipark, kvartalipark), kasutuse või peamise funktsiooni järgi (nt spordipark, skulptuuripark, memoriaalpark, dendropark). Parkkalmistu on kalmistu, mille üldkujundus on pargilaadne.

Kõnekeeles võidakse nimetada pargiks mis tahes haljasala. Park tähendab ka liiklusvahendite, masinate vms kogumit või nende seisu- või hoiupaika (nt tuulepark, tööstuspark, lennupark, masinapark jne).

Vt ka **aed**, **haljasala**, **Inglise park**, **Prantsuse park**

parkmets

vabakujuline park, mille haljastuseks on peamiselt kohalik (pärismaine) metsakooslus. Park rajatakse metsaala minimaalse korrastamise teel maastikukujunduslike (pargikujunduslike) võtetega.

Vt ka **metsapark**

Parterre de l'orangerie Versailles' pargis

parter – parterpeenar

(< pr *parterre* lilleaed, lillepeenar) lossi aiapoolses küljes otse lossi ees kunstipäraste peenardega kujundatud tasane pind, mis on vaadeldav tavaliselt mõnelt kõrgemalt kohalt. Parterid olid populaarsed 17. sajandil Prantsusmaal. Neid eristatakse ornamendi vormi ja kasutatud taimede järgi. Versailles' pargi eeskujul levisid kõige enam järgmised parteritüübid:

parterre de broderie, broderiiparter – kõige suurejoonelisema kujundusega parter, paiknes hoonete läheduses ja vaadete fookuses, iseloomulikud on pukspuuhekkidega jäljendatud tikandimustrid ning ornamentide vahel paiknevad värviliste puisteainetega kaetud pinnad;

parterre de compartiment – sarnaneb broderiiparteriga, kuid pukspuuhekkide asemel kasutatakse õitsvaid lilli;

parterre à l'anglaise, Inglise parter – lihtsa vormiga parter, mille põhikujunduse moodustavad murupinnad ja liiva- või kruusakattega teed;

parterre de pièces coupées – lilleparter, mille pinnad kujundatakse lilledega ja raamistatakse pukspuuhekkidega ning peenarde vahel paiknevad kruusateed; peenramustrid moodustavad ribasid, ristikulehti ja pärgi;

parterre de l'orangerie – pukspuuhekkidega parter, kuhu paigutati sooja aastasajal kasvuhoonetaimed, enamasti apelsini- ja sidrunipuud.

Eesti mõisaparkidest ei ole parterpeenraid ega nende kujunduse jooniseid säilinud. Üks säilinud detailne joonis, millel on kujutatud ka võimalikku parterite kujundust, on 1753 koostatud Palmse pargi plaan.

Vt ka **boskett**, **Inglise parter**, **lilleparter**

parterpeenar vt parter

pastoraalsus

(< lad *pastoralis* karjase-) karjaseaadsus, idüllilisus. Pastoraalne maastik meenutab Arkaadiat, kus kariloomad söövad rohtu ning näha on varemeid või maalilisi taluhooneid. Inglise pargikunstis on pastoraalsus üks maastiku kujundamise tähtsaimaid esteetilisi lähtekohti. Iseloomulikud on avarad sügavale maastikku ulatuvad vaated, tähelepanu suunatakse rohkem maastiku üldpildile, vähem detailidele.

Pastoraal on karjaseaul või -luuletus vm karjase- ja maaelu idülliliselt kujutav kirjandus- või kunstiteos (enamasti maastikumaal). Pastoraalset kirjandust viljeldi antiikkirjanduse eeskujul Euroopas 14.–18. sajandil. Pastoraalsete maalide keskmes on karjused (koos loomadega), talupojad on sageli esitatud stafaažina. Rokokookunstis olid armastatud nn lamburitseenid, kus õukondlasi kujutati mitmesuguseid maatöid tegemas.

Vt ka **Arkaadia**, *ferme ornée*

patte d'oie

(pr 'hanejalg') teehargmik, kus teed lähtuvad ümmarguselt platsilt kolmes suunas üksteise suhtes teravnurga all, tüüpiline barokile. Eesti mõisaansamblites oli seda suhteliselt vähe. *Patte d'oie* motiivi on kasutatud nt Maidla (Ida-Virumaa) mõisaansambli esiväljakule suunduvate teede ning Kostivere ja Purila ansambli tagaväljaku teede skeemis. Eesti 18. sajandi mõisaansamblites oli levinud peahoonele suunatud peatee ja sellega enamasti täisnurga all kulgevate kõrvalteede ristumisel esiväljaku ette tekkiv kolmetine ristmik (nt Palmses, Sagadis, Suure-Lähtrus).

Vt ka *étoile*

paviljon

(< pr *pavillon* < lad *papilio* liblikas; telk) algselt telk või telkmaja, hiljem kergema konstruktsiooniga ja enamasti ajutine ehitis pargis, näitustealal vm. Barokkarhitektuuris nimetati paviljoniks ka hoone fassaadi keskel või hoone nurgal asuvat ja sellest eristuvat kergema konstruktsiooniga iseseisvalt kasutatavat hooneosa.

18.–19. sajandi Euroopa pargikunstis oli paviljon põhiplaanilt ümar või hulk-nurkne väike aia- või pargihoone. Suuremad paviljonid olid kasutusel ka tee- ja kohvijoomiskohana (teemaja) ja kontsertide paigana, paviljonis võis ka üksinduses ja vaikuses mõtiskleda. Paviljonid kujundati klassikalisest arhitektuurist jt ajaloolistest stiilidest või ehitistest inspireeritult allegooriliste templitena (nt antiiktemplite vähendatud koopiatena), haudehitistena, varemetena jm. Avatud paviljoni, mis paiknes kõrgemal kohal pargi piiril ning kust avanesid vaated pargile ja/või ümbritsevale maastikule, nimetati *gloriette*'iks (pr). Inglise park laenas ideid ka Hiina aiakunstist, hiinapärase aiaehitist (enamasti pagood) nimetati *chinoiserie*'ks (pr).

Argikeeles nimetatakse paviljoniks igasugust aiamajakest, rotundi jms varjualust.

Säilinud või restaureeritud paviljone on Eestis mitmes mõisapargis. Nt Palmse mõisas on restaureeritud Bresti paviljon, rotund, Allikapaviljon ja Kaevupaviljon, Vastse-Kambja mõisapargis on säilinud historitsistlik rotund. Antiiktempli motiividel on kujundatud Saue pargi paviljon, rotundilaadne paviljon on ka Seli ja Koluvere pargis.

Vt ka **lehtla**, **rotund**, **tempel**

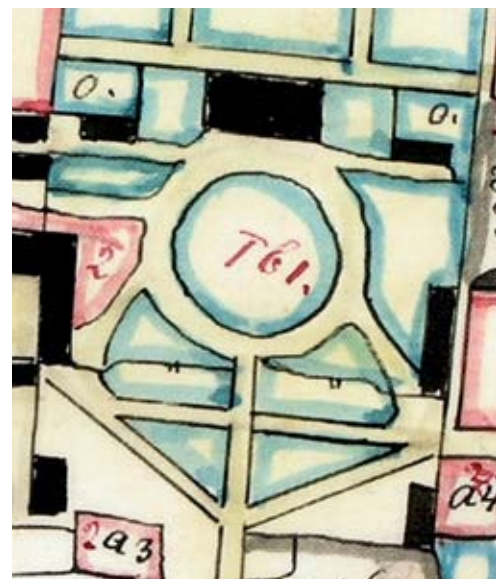
peatelg

ansamblisestest või ümbritseva maastiku maamärkidega piiritletud mõtteline suund, mis määrab pargi vm haljasala peamised vaated ja liikumisteed ning ruumilise jaotuse.

Vt ka **telgsümmeetria**, **teljelisus**, **vaade**

Pastoraalne vaade Inglismaa Roushami pargi esiväljakult

Patte d'oie Maidla (Ida-Virumaa) mõisa esiväljakul (fragment 1879. a Maidla mõisa plaanist). EAA 2486-1-3406-278

Paviljon Soome presidendi suveresidentsi Kultaranta pargis

peenar

ilu- või tarbetailmede kasvatamiseks ette valmistatud koht või ala. Kasvatatavate taimede ja peenra otstarbe järgi valitakse peenra suurus ja kuju ning kasutatakse agrotehnikat. Iluaianuses võidakse peenral kasvatada dekoratiivseid rohttaimi (lilli) ja/või põõsaid.

Vt ka **klump**, **lillepeenar**, **miksbordüür**

pergola

(< it < lad *pergula* etteulatuv osa, eend) sammastele toetuvatest taladest ja neile toetuvast ronitaimi kandvast sõrestikust moodustuv külgedelt avatud varikäik või lehtla. Pergolaks nimetatakse ka maja lehtlataolist avatud seintega juurdeehitist. Nüüdisajal ehitatakse väga erineva kujunduse ja konstruktsiooniga pergolaid. Pergola konstruktsioonilised põhitüübid on nn klassikaline pergola, millel postidel asuvatele peataladele toetuvad taldest üle ulatuvad risttalad, mis toimivad päikesevarjuna (pr *brise-soleil*), ja nn kassettpergola (sks *Kassettenpergola*), millel postidele toetuvad tugitalad ja ristlatid moodustavad ühtse ühetasandilise konstruktsiooni.

Pergola on kujunenud viinamarjade kasvatamiseks rajatud tugikonstruktsioonidest. Algselt oli pergola tunnelilaadne varikäik, mille moodustas sammastele toetuv või kaarsõrestikul kasvav taimestik, hiljem ka lihtsalt taimedega kaetud toestik. Ronitaimedega kaetud varjualuseid rajati juba Vana-Egiptuses. Pergolad olid levinud Euroopas keskaegsetes ja renessanssaedades, kus neid kasutati varjuliste käikudena aiaehitiste või hoonete ühendamiseks. Pergola võimaldab luua varjulisi ja jahedaid jalutuskoridore, seda kattev taimestik pakub varju ka vihmaga. Pergola erineb varikäigust (vt) peaaesjalikult vastupidavama konstruktsiooni poolest, kuna toestikus kasutatakse sageli puit- või kiviposte.

Aedade ja parkide kujunduses kasutati pergolaid palju 17.–18. sajandil. Seoses Inglise pargistiili levikuga kaotas pergola suuresti oma tähtsuse, kuid 19. sajandi teisel poolel tuli ta *Arts & Crafts*’i liikumise mõjul taas rohkem kasutusele. Pergolaid on kasutatud arvatavasti ka Eesti pargikunstis, kuigi siinseis mõisaparkides ei ole otseselt pergolaid säilinud. Lähim säilinud näide on kivipostidel pergola Põhja-Lätis Alüksne mõisapargis.

Vt ka **lehtla**, **sõrestik**, **varikäik**

peristüül

(< kr *peristylon* < *stylos* samm) hellenismiajastu hoone täisnurkne siseõu, mida ümbritsesid katust toetavad sambad ja mille keskel oli basseini või purskkaev. Hiljem kasutati peristüüli Rooma villa- ja palee-ehituses ning Itaalia renessanss-arhitektuuris. Peristüüle oli ka keskaegsetes kloostrites, kirikutes ja elamutes. Peristüül kujundati sageli potitaimede, ilutaimede, põetud hekkide või lilledega, keskajal kloostrites ka viljapuudega. Taimestatud peristüüle on nimetatud ka peristüülaedadeks.

Vt ka **viridaarium**

perspektiiv

(< pr *perspective* < lad *perspicere* läbi vaatama, vaatlema) tsentraalprojektsioon, kujutis, mis saadakse objekti projekteerimisel mingile tasapinnale ühest, nn silmapunkti lähtuvate kiirtega. Perspektiiv kujutab objekti joonisel nii, nagu see paistab tegelikkuses. Kunstis rakendati perspektiivi juba antiikajal. Eristatakse kolme peamist perspektiivi liiki: tsentraal-, paralleel- ja ortogonaalperspektiiv. Tsentraalperspektiiv on lineaar- ehk joonperspektiiv, mille puhul objektide paralleelsed jooned jooksevad näiliselt kokku objektide taga ühisel horisondil asuvasse ühte või mitmesse punkti. Tsentraalperspektiivi on kasutatud nt Pompei seinamaalides,

Pergola Lätis Alūksne mõisa pargis

Pergola Pariisis Parc de Bercy's

Peristüülaia rekonstruktsioon 2008. a
(Palazzo Pitti ja Boboli aiad)

seda uurisid ja arendasid renessansskunstnikud Leonardo da Vinci, Leon Battista Alberti jt ning ta on tänapäevani enim kasutatav. Paralleelperspektiiv on keskaegse maali sügavusmõõtmekujutamise alus: pildiruumi sügavusse suunduvad jooned ei koondunud, vaid jäädavalt üksteisega paralleelseks. Paralleelperspektiivi kasutatakse peamiselt tehnilistes joonistes. Väga levinud on ümberpööratud perspektiiv, kus pildi sügavusse jooksvad paralleelid mitte ei koondunud, vaid hargnevad, seda perspektiivi kasutati loodusrühvaste, lüüsi- ja keskaja kunstis. Maalikunstis kasutatakse ka tähendus-, värvi- ja õhuperspektiivi.

Pargikunstis oleneb perspektiivist vaate konstrueerimisel selle komponentide paigutus, sellega saab optiliselt mõjutada ruumi pikkust, kõrgust ja laiust.

Vt ka **vaade**

piirdeaed – aed, tara

maa-ala piirav rajatis. Samas tähenduses on käibel sõna „aed“, mida kasutatakse ka materjalist või konstruktsioonist tulenevate piirdeaiatüüpide nimetustes (sepi- aed, võrkaed, varbaed, lattaed, kiviaed, pistandaed jne).

Piirdeaiad eraldavad maastiku erinevaid osi. Neid kasutatakse maa-ala tähistamiseks, eraldamiseks, kaitseks jm otstarbel. Piirdeaiad jagunevad dekoratiivseteks ja kaitseotstarbelisteks. Dekoratiivne piirdeaed märgib aia piiri või täiendab ansamblit, kaitseotstarbeline piirdeaed eraldab aia maastikust. Dekoratiivsed piirdeaiad ehitatakse 0,5–1,3 m, kaitsevad piirdeaiad (tarad) 2,2–2,5 m kõrgused.

Eestis on peamised ajaloolised piirdeaiatüübid kiviaed ning puitaedadest rõhtaed, pistandaed ja varbaed. Eesti mõisaparkide eraldas maastikust enamasti piirdemüür.

Vt ka **aiamüür, hekk**

piirdemüür vt aiamüür

pitoreskus – maalilisus

(< it *pittresco* maaliline) värvikus; kunstis kunstiteose värvide ning heleduse-tumeduse sujuvaid üleminekuid põhinev vormikäsitus, mis vastandub kindlate ja selgete kontuuridega joonistuslikule (lineaarsele) laadile; aiakunstis arhitektuurielementide, aiakujunduse, pildilise või skulpturaalse kompositsiooni korraldamise põhimõtte, millega taotletakse maalilist ebakorrapära. Mõiste võeti kasutusele 18. sajandi lõpus Inglismaal eelkõige ruraalse maastiku kirjeldamiseks ning maastikumaali iseloomustamiseks.

Esimesena kasutas seda reaalse maastiku spetsiifilise ilu kirjeldamiseks inglise kunstnik William Gilpin (1724–1804). Pitoreskus oli romantismi ilminguna üks Inglise pargistiili peamisi esteetilisi ideale, mis väljendus maastiku kujundamises maastikumaalidel kujutatud motiivide järgi.

Vt ka **Arkaadia, Inglise park, pastoraalsus**

pjestaal vt postament

podest – trepimade

(sks *Podest* < kr *podion* aste) kahe trepimarski vahel olev platvorm (tasapind). Hoonetel eristatakse vahe- ja korrusepodeste.

point de vue vt fookus

Piirdeaed Purdi mõisa pargis

Piirdeaed Saare mõisa pargis

Postament Kostivere mõisa pargis
1935. aastal. ERM 887.257

Potager Versailles's

pomarium

(lad; pr *verger*) viljapuuaed, enamasti õunapuuaed keskajal. *Pomarium*'iks nimetati algul põhiliselt kloostril viljapuuaeda, hiljem ka avamaale rajatud puuviljaistandikku.

Vt ka *hortus*, *tarbeaed*, *viljapuuaed*

poort vt **bordüür**

postament – pjestaal

(< uuslad *postamentum*) kõrge soklitaoline alus lillede, skulptuuride, vaaside jms eksponeerimiseks.

Vt ka *skulptuur*

potager

(pr) juur- ja köögiviljaaed, tarbeaia osa või suuremasse pargiansamblisse kuuluv eraldi tarbeaed valdavalt 17.–18. sajandi Prantsusmaal. Sarnaselt iluaiaga oli *potager* kujundatud regulaarsete geomeetrilise mustri peenardena. Peale juur- ja köögiviljade kasvatati *potager*'is ka lilli ja maitsetaimi, selle kujunduses kasutati spaleerpuid ja põetud hekke. Üks Euroopa tuntuimaid *potager*'e asub Prantsusmaal Loire'i orus 20. sajandi algul restaureeritud Villandry pargis.

Vt ka *hortus*, *viljapuuaed*

potitaim vt **konteineritaim**

Prantsuse park

(pr *jardin à la française*) barokne või barokse vormikõnega historitsistlik regulaarpark. Enamasti kasutatakse Prantsuse parki barokkpargi sünonüümina. Nimetus tuleneb 17. sajandi Prantsusmaal välja kujunenud baroksest aia- ja pargikunstist. Prantsuse parki vastandatakse Inglise pargile. Vt barokk.

Vt ka **barokk**, **barokkpark**, **regulaarpark**

projekt

(< lad *proiectus* etteulatuv; valmis) kavand, tehniliste dokumentide kogum, mis sisaldab ehitatava või rekonstrueeritava objekti kirjelduse, joonised, arvutused jms. Projekteerimine on ehituse ja selleks vajalike abinõude kavandamine. Projekti staadiumid on eel-, põhi- ja tööprojekt.

Eskiis on ehitusprojekti koostamisele eelnev vaba vormistusega kavand ning seda selgitavate dokumentide kogum. Projekti põhistaadiumid, s.o eel-, põhi- ja tööprojekt, koosnevad graafilisest osast (joonised) ja tekstilisest osast (seletuskiri).

Eelprojekt on ehitusprojekti esimene, kõiki projekti osi sisaldav staadium ning on ette nähtud projektlahenduse koostamiseks ja kooskõlastamiseks.

Põhiprojekti staadiumis töötatakse välja projekti tehnilised lahendused tasemel, mis võimaldab taotleda ehitusluba ning võtta hinnapakkumised.

Tööprojekti staadiumis koostatakse ehitamiseks vajalikud detailsed lahendused.

Objekti projekteerimiseks ei ole kõiki projekti staadiume vaja, vajalikud staadiumid määratakse objekti spetsiifikast lähtuvalt enne projekteerimist lähtetingimustega.

promenaad

(< pr *promenade* jalutuskäik) jalutustee, algselt spetsiaalselt seltskondlikult või perekonniti jalutamiseks (promeneerimiseks) ning enese näitamiseks ja suhtlemiseks mõeldud tänav või puiestee. Algul liiguti promenaadil ka tõldadega, nüüdisajal on ta muust liiklusest eraldatud. Promenaad ehitati enamasti veekogude kallastele (rannapromenaad) vm linna esinduslikesse kohtadesse. Eesti tuntuimad promenaadid on Pärnu ja Haapsalu rannapromenaad.

Vt ka **esplanaad**

prospekt

(< lad *prospectus* väljavaade, nähtavus, vaade) lai ja sirge transiitliiklusega, sageli haljastatud magistraaltänav, mõnikord ka väiksema asula peatänav. Prospektiks hakati 18. sajandi lõpus kõigepealt nimetama Peterburi pikki tänavaid. Vanimad Peterburi prospektid on Nevski, Voznessenski ja Liteinõi. Moskva suurimaid prospekte on Leningradski.

Vt ka **avenüü**, **bulvar**, **esplanaad**, **promenaad**, **tänavpuiestee**

puiestee vt allee

puistu

metsanduses ühtlase struktuuriga metsaala, mis erineb kõrvalasuvast metsaosast mõne takseertunnuse (rindelisus, koosseis, tekkeviis, vanus, täius jms) ning kasvukohaolude poolest. Puistuid liigitatakse enamuspuuliigi, tekkeviisi ja kasvukohatüübi järgi. Liigilise koosseisu järgi eristatakse puht- ja segapuistuid, tekkeviisi järgi looduslikke ja kultuurpuistuid. Sageli nimetatakse puistut enamuspuuliigi ja kasvukohatüübi järgi (nt pohlamännik, jäneseakapsakuusik). Lähtudes maaüksuse piiridest ning puistu peamiste tunnuste (koosseis, vanus, päritolu, rinnaspindala, kõrgus, tagavara, kasvukohatüüp) muutumisest, võib puistuid jaotada väiksemateks osadeks (eraldisteks).

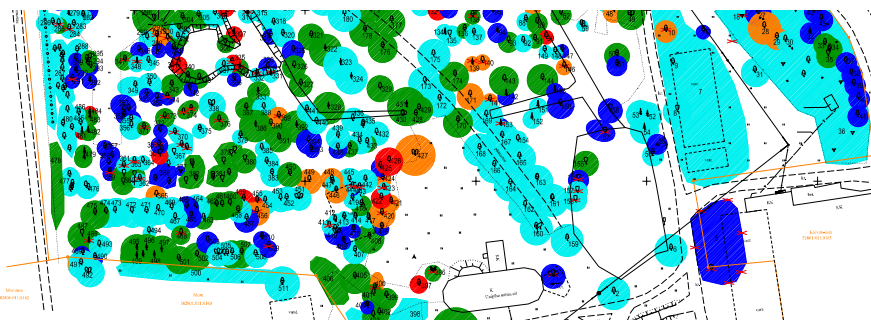
Parginduses käsitletakse puistuna konkreetse haljasala või selle osa puittaimede kogumit. Pargipuistu (kui tegemist ei ole loodustekkelise puistuga, nt parkmetsa või linnametsa vm asulas asuva loodusliku puistuga) võib jaotada vajaduse korral füüsiliste piiritlejate (teed, piirdeaiaid, puittaimedega ala välispiir jne) järgi väiksemateks üksusteks (eraldisteks). Üldjuhul kavandatakse pargis tegevust üksikpuu tasemel. Metsaparke, parkmetsi, linnametsi jt asula looduslikke puistuid uuritakse ja käsitletakse üldiselt kui metsanduslikke puistuid.

Vt ka **haljastus**

puistu plaan

puistu kohta koostatud joonis, mis kajastab puistu struktuuri, seisukorda, raieid, hooldustöid, uuendustöid jms.

Vt ka **puistu**

Pärnu rannapromenaad

Puistu plaan – Unipiha pargi puude inventeerimise joonise detail.

puittaim

puituvate võsudega kõrgem taim. Puittaimi eristatakse varre kuju ning varre arengu iseloomu järgi: puud – tavaliselt ühe arenenud tüvega (varrega) suured pikaalised taimed; põõsad – paljutüvelised madalad, puudest lühemaalised taimed, mille iga ulatub 70 aastani, harva enam; liaanid ehk vään- ja ronitaimed – pikka de peente tuge vajavate vartega taimed, millel on tugelele kinnitumiseks arenenud spetsiaalsed vahendid (köitraod, haustorid); poolpõõsad (puhmikpõõsad ehk puhmad) – madalad taimed, mille vars puitub vaid alumises osas (soopihl, mustikas) või puitub üheks aastaks ja siis sureb (vaarikas). Puhmikuid peetakse puittaimede ja rohttaimede siirdevormiks.

Lehtede püsivuse järgi jaotuvad puittaimed igihaljasteks (lehed või okkad püsivad mitu aastat ja vahetuvad järk-järgult mitme aasta jooksul) ning heitlehisteks (langetavad lehed igal aastal ebasoodsate ilmastikuoludega perioodiks).

Kõrguse järgi eristatakse I (kõrgus 25–40 m; nt harilik kuusk, harilik tamm, arukask), II (kõrgus 15–25 m; nt siberi seedermand, hall lepp, saarvaher) ja III kõrgusjärgu puid (kõrgus 7–15 m; nt harilik toomingas, harilik pihlakas, must kuusk) ning madalaid puid (kõrgus 5–7 m; nt harilik türnpuu, metsõunapuu). Samamoodi rühmitatakse ka põõsaid: kõrged (kõrgus 2,5–7 m; nt viirpuud); keskmise kõrgusega (kõrgus 1,0–1,25 m; nt sõstrad), madalad (kõrgus 0,5–1,0 m; nt põõsasmara) ning kääbuspõõsad (sh puhmikud; kõrgus alla 0,5 m; nt kanarbik, mustikas, hanepaju).

Eluea pikkuse järgi jaotatakse puud ja põõsad väga pikaalisteks, pikaalisteks, keskmisealseteks ja lühiealisteks. Puittaimi jaotatakse ka selle järgi, kui nõudlikud nad on kasvukohaolude (niiskuse, valguse, mullaviljakuse, mulla happelisuse jm) suhtes, samuti külmakindluse järgi (pakasekindlad, külmakindlad, suhteliselt külmakindlad, külmahellad ja soojalembesed liigid).

Vt ka **arboreetum**, **haljastus**, **puistu**

purskkaev – fontään

ehisrajatis, millel purskub rõhu mõjul ühest või mitmest avast veejuga. Algselt ehitati purskkaeve praktilistel eesmärkidel: nad ühendati akveduktide või allikatega, võimaldamaks joogi- ja tarbevee mugavat kättesaamist. Vajalik surve saadi sellega, et veekogu või rajatis, millest vett ammutati, asus purskkaevust kõrgemal. Gravitatsiooniolul töötavaid purskkaeve hakati ehitama Vana-Kreekas u 6 sajandil eKr. Roomlased võtsid kasutusele pronkstorud, mis võimaldasid keeruliste veesüsteemide ehitamist. Rooma ajale olid tüüpilised maskaroonid (< pr *mascaron* < it *mascherone*), pronksist, kivist või pliist maskid, mille suuavast voolab peene joana vesi. Kristlikus ehituskunstis hakati purskkaeve ehitama aatriumi või kloostri kaevumajja. Ka islamimaades paikneb purskkaev sageli mošee eesöues. Keskajal rajati lihtsaid purskkaeve elu, puhtuse, süütuse ja tarkuse sümbolina kloostriaedadesse. Linnaruumis ja aiakunsti hoogustas purskkaevude levikut antiikautorite (Vitruviuse, Varro, Plinius Noorema jt) arhitektuurialaste tekstide taasavastamine 14. sajandil. Itaalias on veesüsteemide poolest tuntuimaid renessanssansambleid Villa Castello Firenze lähistel ja Villa d'Este Tivolis. Itaalia eeskujul hakati purskkaeve laialdaselt ehitama Prantsusmaal (ühena esimestest Chenonceau ja Fontainebleau ansamblis). Erilise väljendusrikkuse saavutas purskkaev barokis, mil hakati rohkem mängima veepurskumisviisidega ning kujunduses kasutati suuri figuraalkompositsioone. Üks vanimaid ja enim kasutatud purskkaevutüpe on *chandelier d'eau* (< pr *eau* vesi + *chandelier* küünlajalg, lühter), renessanss- ja barokkaiale iseloomulik vertikaalselt üles suunduva joaga purskkaev.

Versailles' eeskujul levis purskkaev kogu Euroopas ning muutus peaaegu kohustuslikuks pargikujunduselemendiks. Eesti ühed esinduslikemad purskkaevud ehitati 1720. aastate alguses Kadrioru parki, kuid peale Peeter I surma (1725) need demonteeriti ja seati üles Peterhofis. 19. sajandi teisest poolest alates rajati purskkaeve palju ka Eesti mõisaparkidesse, sh mitu purskkaevu Toila-Oru pargi aedadesse. Lihtsad purskkaevud paiknesid Öisu, Leetse ja Tilsu pargi tagaväljakul, Taagepera lossi ees jm.

Purskkaev Öisu mõisa tagaväljakul.
VM F 196-002

Purskkaev Pärnu Vallikäärus

Klassitsismis hakkas purskkaevude kujundus taas lihtsustuma. Pärast seda kui 19. sajandil võeti kasutusele pumbad, on purskkaev olnud esinduslike, pidulike linnaväljakute, parkide ja aedade üks sagedasi kujunduselemente.

Vt ka *giochi d'acqua*

puutohter vt **arborist**

puuviljaaed vt **viljapuuaed**

põõsasbordüür

madalatest pügatud põõsastest sirge või vabakujuline ääris, millega piiratakse murualasid ja lillepeenraid (ridaistus). Põõsasbordüüri võib rajada ka seina või piirdeaia äärde erineva kõrgusega põõsastest (raamistus).

Vt ka **bordüür**, **hekk**, **miksbordüür**, **raamistus**

pärismaine liik

looduslikult kasvav liik. Eesti pärismaises flooras on ligikaudu 1400 taimeliiki, neist u 80 liiki on puittaimed. Pärismaistest liikidest pikaealisemaid ja dekoratiivsemaid on kasutatud haljastuses. Ajalooliste pargipuistute põhiosa moodustavadki kodumaised liigid (harilik saar, harilik vaher, harilik pärn, harilik tamm jt).

Vt ka **võõrliik**

püsik – **püsilill**

mitmeaastane dekoratiivne rohttaim, mille eluiga on 3 või enam aastat. Püsikute vars ei puitu, enamik sellest hävib pärast vegetatsiooniperioodi. Taimkasvuks ebasoodsal aastaajal säilivaist maa-alustest osadest (risoomidest, mugulaist, sibulaist) ja maapealseist roomavaist võsundeist areneb sobivate olude saabudes uus maapealne võsu.

Haljastuses nimetatakse püsikuteks dekoratiivseid rohttaimi, mis kasvavad avalikult rohkem kui 2 aastat ja mille maapealsed osad sügisel kuivavad. Püsikutena kasvatatakse ka sibullilli ning õierohkeid või lehtdekoratiivseid poolpõõsaid.

Vt ka **haljastus**

püsilill vt **püsik**

Q

quincunx

(lad 'viis kaheteistkümnendikku') viietine istutusskeem, milles puud istutatakse ruudukujuliselt mõttelise kontuuri nurkadesse ning ruudu diagonaalide ristumiskohta. Nimetus tuleneb Vana-Rooma mündist, mille väärtus oli 5/12 standardsest pronksmündist, mündi väärtust näitasid täringu 5-ga sarnase asetusega täpid. See istutusskeem pärineb keskajast ning oli levinud ka renessansis ja barokis, seda kasutati nii üksikute puude (5 puud) istutamisel kui ka istandikes. Nt kloostriaedades istutati sageli neljaks jaotatud aia igasse ossa 5 viljapuud, järgides *quincunx*-istutusskeemi.

Vt ka **istutus**

Põõsasbordüür Inglismaal Coursham Courti pargis

Quincunx-istutus Portugalis Alcobaça kloostri aias

R

raamistus

vaadet piiravad (raamivad) objektid, mis paigutatakse vaatepunkti, et suunata tähelepanu vaatefookusele. Raamistus võib olla kas osaline või täielik. Täieliku raamistusega piiratakse vaade igalt poolt, osalise raamistusega kas alt, ülevalt või külgedelt. Raamistus moodustatakse fookuse suhtes neutraalsetest elementidest, kõige sagedamini taimedest (puu tüved, pea kohal olev oksastik), kuid sageli ka tehisojektidest (nt vaateava müüris või hekis).

Vt ka *clairvoyée*, **fookus**, **vaade**

Raamistutus Inglismaal Painshilli pargis

raamistutus

vabakujuline istutusviis, millega kujundatakse eri kõrgusega põõsastest või põõsastest ja püsikutest maa-ala piirava seina või piirdeaia äärde raam. Seda kasutatakse avatud ala piiritlemiseks ja horisontaalselt pinnalt vertikaalsele sujuva ülemineku loomiseks. Raamistutus on tüüpiline kujundusvõtte aedades (koduaiad, linnaaiad, suuremast ansamblist eraldatud aiad jm).

Vt ka **bordüür**, **istutus**, **põõsasbordüür**

rabatt vt **bordüür**

rahvapark

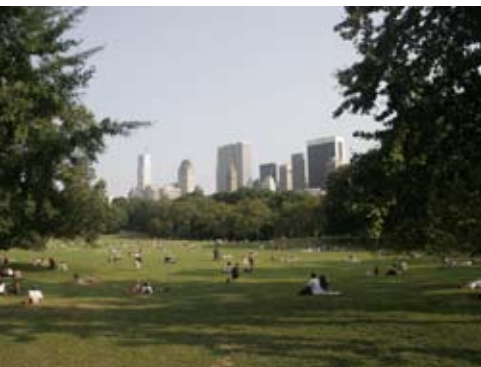
(sks *Volkspark*) suuremale alale avalikuks kasutamiseks rajatud park. 18. sajandi teisel poolel hakati Saksamaal rajama nn rahvaaedu (sks *Volksgarten*). Need kujundati äärelinnade vabadele maadele, mida mingil põhjusel (liigniiskus, keeruline topograafia, eraomandus jm) ei olnud kasutusele võetud, et pakkuda linna elanikele kättesaadavat võimalust tervislikuks puhkuseks. Rahvaaedade kavandamisel lähtuti tolle aja pargikunstiteooriast. Rahvapargi teooria arengule aitasid kaasa Christian Cay Lorenz Hirschfeldi (1742–1792), Friedrich Ludwig von Sckelli (1750–1823), Peter Joseph Lenné (1789–1866), Johann Heinrich Gustav Meyeri (1816–1877) jt tööd. Esimene rahvaaed oli Müncheni Englischer Garten (1789, F. L. von Sckell). Rahvapargi idee kujunes välja 19. sajandi lõpus – 20. sajandi alguses, kui asuti teravalt kritiseerima seniseid esteetilistel väärtustel põhinevaid parke (võimaldasid eelkõige jalutamist, vaatamist ja mõtisklemist) ning hakati pöörama tähelepanu erinevate elanikkonna rühmade sportimis- ja meelelahutusvajaduste rahuldamisele. Saksamaa esimeste rahvaparkide kujundajad olid F. Schumacher, F. Encke, F. Tutenberg jmt. Rahvapargi ideestikul põhinevad ka nüüdisaegsed linnapargid.

Rahvapargi ideedest olid mõjustatud ka Eesti suuremad linnades 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses rajatud pargid (G. Kuphaldi kujundatud Pärnu kesklinnapargid, Kuressaare Lossipark jt).

Vt ka **haljasala**, **park**

regulaarpark

(< lad *regula* norm, reegel) korrapärase kujundusega park, mille osad on lahendatud sümmeetriliste või geomeetriliste kujundite abil. Regulaarsed kujundusvõtted valitsid aiakunstis alates Vana-Egiptusest (u 5000 aastat tagasi) kuni 18. sajandi esimese pooleni. Regulaarpargi õitseng oli barokiajastul, 17. sajandi teisel poolel ja 18. sajandi alguses. Uuesti võeti regulaarsed kujundusvõtted parkide ja aedade esindusosade loomisel kasutusele 19. sajandi teisel poolel. Regulaarset kujundust iseloomustavad arhitektooniline vormikõne, selged puhtad vormid ja paraadlikkus.

Rahvapark – New Yorgi Central Park

Esinduslike alade kujundamisel rakendatakse regulaarseid kujundusvõtteid tänini. Erinevalt klassikalisest regulaarpargistiilist ei taotle nüüdisaegne regulaarne parkikujundus enamasti sümmeetriat. Geomeetrilisi vorme ja regulaarseid kujunduspõhimõtteid on rakendanud paljud tuntud 20. sajandi maastikuarhitektid ja arhitektid, nt Carl Theodor Sørensen (1893–1979), Bernard Tschumi (sünd 1944), Gilles Clement (sünd 1943), Martha Schwartz (sünd 1950) jt.

Eestis loodi suurem osa regulaarparke peale Põhjasõda (barokkpargid), 19. sajandi viimastel aastakümnetel (historitsistlikud pargid) ning peale II maailmasõda (stalinistlikud pargid). Viimaste hulgas on heaks näiteks Arnold Matteuse (1897–1986) eestvõttel Tartu kesklinna varemetele rajatud mitu väikest parki (nt Kaubahoovi park). Regulaarseid vorme on kasutanud oma kavandites ka Aleksander Niine (1910–1975; Jänedä rosaarium, Tallinna Botaanikaia alpinaarium jt).

Vt ka **barokkpark**, **Prantsuse park**

rekonstrueerimine

(< lad *re-* taas-, uuesti-, tagasi- + *construere* kokku seadma, ehitama < hilislad *reconstruere* taastama) säilinud andmete põhjal mingi hävinud objekti või nähtuse (ehitise, linna, fossiilse looma, keelevormi jms) tõenäolise algse kuju taastamine. Üldjuhul on hävinud ajaloolise hoone vm rajatise endisel kujul uuesti ehitamine lubamatu. Firenze harta sätestab, et ajaloolise pargi või selle osade hooldamise, säilitamise, restaureerimise või rekonstrueerimise puhul peab arvestama pargi ja selle kujunduselementide terviklikkust; kui park on täielikult hävinud või kui tema ajaloo eri etappide kohta on olemas üksnes oletuslikke tõendeid, ei saa tema rekonstruktsiooni ajalooliseks pargiks pidada. Ajaloolist aeda kui mälestist tuleb kaitsta Veneetsia hartas sätestatud põhimõtete kohaselt. Kuna park on elav mälestis, siis erandjuhul on rekonstrueerimine looduses säilinud jälgede või vaieldamatute dokumentaalsete tõendite alusel lubatav.

Parkide rekonstrueerimisega on tegeldud juba 19. sajandi viimastest kümnenditest alates. Eesti parimad näited on Palmse mõisapargi parterid ja Kadrioru Lilleaed, mis on rekonstrueeritud säilinud ajaloolistele joonistele tuginedes.

Vt ka **autentne**, **konserveerimine**, **restaureerimine**

renoveerimine

(< lad *renovare* uuendada, taastama) eseme või objekti uuendamine kulunud ja kahjustatud detailide eemaldamise või asendamise teel. Kunstiteoste renoveerimisel kõrvaldatakse väiksemad kahjustused. Renoveerimine ei ole lubatav mälestisel, mille üks tähtsaim omadus on paatina olemasolu. Pargis tuleb renoveerimine kõne alla erandjuhul üksnes pargi eluta osade puhul, kui tegemist ei ole mälestisega.

Vt ka **autentne**, **konserveerimine**, **rekonstrueerimine**, **restaureerimine**

restaureerimine

(< lad *restauratio* taastamine, ennistamine, uuendamine) kahjustatud, osaliselt hävinud või hilisemate lisandustega moonutatud objekti ennistamine võimalikult esialgsel kujul. Restaureerimise käigus eemaldatakse väärtusetud ja ilmet rikkuvad lisandused või kihistused ning taastatakse puuduvad osad, kasutades teaduslikult põhjendatud uurimisandmeid ja meetodeid. Restaureerimisele eelneb objekti ajaloo ja tehnilise seisukorra uurimine. Restaureerimise teaduslikud põhimõtted kujunesid 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses.

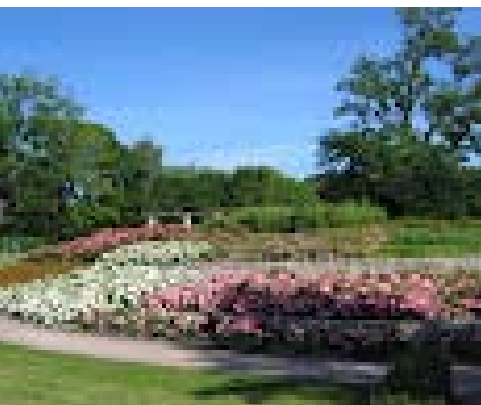
Firenze harta sätestab, et ajaloolise pargi või selle osade hooldamise, säilitamise, restaureerimise või rekonstrueerimise puhul peab arvestama pargi kujunduselementide terviklikkust.

Rondeel Palmse mõisa esiväljakul
1840. aastal

Wellingtoni botaanikaiaia rosaarium,
Uus-Meremaa

Kadrioru pargi rosaarium

Rotund Palmse pargis

Ajaloolises pargis ei tohi midagi restaureerida ega kindlasti mitte rekonstrueerida ilma eelnenud põhjalike uuringuteta, millega tagatakse teaduslike põhimõtete järgimine. Uuringud hõlmavad mitmesuguseid töid alates väljakaevamistest ning lõpetades selle pargi ning teiste samalaadsete parkide kohta dokumentide kogumisega. Uuringute põhjal koostatakse projekt, mille peavad enne tööde alustamist läbi vaatama ja heaks kiitma selle ala asjatundjad. Restaureerimisel tuleb arvestada pargi ajaloolise arengu etappe, põhimõtteliselt ei tohiks ühtegi etappi teisele eelistada, välja arvatud juhul, kui mõned pargi osad on hävinud või nii suures ulatuses kahjustatud, et park otsustatakse looduses säilinud jälgede või vaieldamatute dokumentaalsete tõendite alusel rekonstrueerida. Seda võib teha eelkõige pargis olevate ehitiste lähedal paiknevates pargiosades, et tuua esile nende kujunduse kokkukuuluvust. Üldjuhul saab ajaloolises pargis restaureerida ainult neid pargi muutuva elusosa elemente (taastamisistutus), mille kohta on olemas täpsed kirjalikud andmed või looduses nähtavad jäljed (nt puuderea taastamine kändude asukoha järgi, teede taastamine pargiarheoloogiliste uuringute põhjal).

Vt ka **autentne, konserveerimine, rekonstrueerimine**

ridaistutus

istutusviis, mille puhul taimed istutatakse võrdsete vahedega ühele joonele, tüüpiline nt alleedele ja hekkidele.

Vt ka **allee, hekk, istutus**

roheala vt haljasala

rondeel

(< pr *rondelle*) ümmarguse või poolringikujulise põhiplaani lai ja madal suurtükiväe torn, pargikunstis ümmargune muru- või lillepeenar, ka ringikujuline tee. Ajaloolistes pargiansamblites moodustub rondeel tavapärast esiväljaku auringi sisse. Eesti mõisaansamblite ees olevad rondeelid olid algselt avatud. 19. sajandi teisel poolel kujundati paljud rondeelid ümber, lisati puu- ja põõsagruppe ning lillepeenraid (nt Õisu, Saare ja Räpina mõisas). Esiväljaku rondeeli läbivad sirged teed pärinevad enamasti 20. sajandi ümberehitustest (nt Vasta ja Puurmani mõisas).

Vt ka **auring, auhoov, esiväljak, étoile**

rosaarium

(< lad *rosarium*) roosiaed, teaduslikul, esteetilisel vm eesmärgil rajatud rooside kollektsioonitüüp, võib olla ka pargi või aia osa. Ühed suurimad ja tuntuimad on Queen Mary's Gardensi roosiaed, mis rajati 1903. aastal Londoni Regents Parki. Eesti suurim on Tallinna Botaanikaiaia rosaarium, mis on rajatud 1962. aastal Aleksander Niine projekti järgi.

Vt ka **kollektsioonitüüp**

rotund

(< lad *rotundus* ümmargune) ümmarguse põhiplaani võlvitud ehitus või ruum, ka mausoleum või haudehoone. Pargikujunduses nimetatakse rotundiks põhiplaani ümmargust või hulknurkset ümara kuppelkatusega avatud paviljoni, mida kasutatakse nii barokk- kui ka Inglise stiilis parkides allegoorilise aktsentse pargiehitisena vaadates (nt The Rotondo Inglismaal Stowe'i pargis). Eesti tuntuimad on Palmse pargis tiigi kaldal asuv rotund ja Räpina pargi rotund. Rotundilaadset paviljoni on mõnikord nimetatud ka aia- või pargitempliks.

Vt ka **paviljon**

rustikaalsus

(< lad *rusticus* maalik, lihtne, kohmakas < *ruralis* maa-, maaga seotud), ruraalsus, maalikkus, talupoeglikkus, maalähedus. See mõiste seostub eeskätt Inglise pargi hilisema ajajärgu ideestikuga, mille üks armastatud motiive oli põllumajandusmaastiku või sellele omaste nähtuste ja objektide sidumine pargist avanevate vaadetega. Pargiehitistel kasutati sageli maalähedast dekoori (looduslik, koorimata puit, töötlemata või rohmakalt töödeldud kivi jm).

Vt ka **Arkaadia**, **pitoreskus**

S

salaaed vt *giardino segreto*

sala terrena

(it 'maapinnaga ühel tasapinnal olev saal') barokklossi või suurema pargipaviljoni esimesel korrusel lossiansambli või paviljoni keskteljel asuv suur saal, mis on aiaga vaateliselt ühendatud. Tavaliselt oli saal taime- jm loodusmotiividel freskodega rikkalikult kaunistatud, pargipaviljoni saali oli sageli rajatud ka grott ja allikad. *Sala terrena* võib olla ühendatud aiaga kas otse või galerii või lodža kaudu.

Vt ka **galerii**, **kaaristu**, **lodža**

salu

pargikunstis metsa ja pargi või suurema haljasala perifeerse osa massiivi ja avatud ala üleminekuvorm. Ta on kas istutatud või looduslikult tekkinud. Salud kuuluvad enamasti suuremate loodusliku kujundusega haljasalade (metsapargid jms) koosseisu. Salu liigiline koostamine toimub samamoodi kui massiivil, kuid ta on pindalalt tunduvalt väiksem ning istutus on hõredam (salu on n-ö läbipaistev), et igal puul avalduksid sellele liigile iseloomulikud tüve ja võra omadused. Salu on põhiliselt üheliigiline, kontrastiks kasutatakse üksikuid vormilt või värvilt erinevaid teiste liikide puid. Põõsaid tavaliselt salus ei ole ning üldjuhul puudub seal ka alusmets.

Vt ka **grupp**, **massiiv**

sammas – kolonn

kivist, puidust või metallist iseseisev või seinaga seotud vertikaalne toend. Klassikaline sammas koosneb kapiteelist, tüvesest ja baasist, koostisosade olemasolu ja kujundus sõltub orderitüübist. Pargikujunduses on sambaid kasutatud kolonnaadides ning paviljonide, pergolade jm ehitiste kujunduses, kuid ka iseseisvalt, tavapäraselt monumentide (hauatähised, ausambad jt) osana, postamentidena (päikesekellad, vaasialused) jm viisil. Üks Eesti tuntuimaid pargis asuvaid sambaid on Mõdriku mõisa pargi Täkusammas.

Vt ka **ausammas**, **kolonnaad**

sammastik vt kolonnaad

sanitaarlõikus

puittaimede kuivanud, kuivavate, murdunud või vigastatud okste eemaldamine.

Vt ka **hoolduslõikus**, **noorenduslõikus**, **topiaarlõikus**

Täkusammas Mõdriku mõisa pargis

serpentiin

(< lad *serpens* roomaja, madu, uss) siugtee, mägitse siksakiliselt kulgev osa, mis võimaldab tõusta või laskuda mööda järsku kallet. Serpentiinikujulisi jalgradasid kasutati Inglise stiilis parkides, mis asusid liigendatud reljeefil (nt Fountains Abbey, Stourhead, Prior Park).

Vt ka Inglise park, jalgte

sillutis

looduslikust või tehiskivist laotud maantee-, tänava- ja jalgteekate. Sillutis võib olla laotud töötlemata looduskivist (munakivisillutis), töödeldud (klombitud, murtud, lõigatud jt) looduskivist või tehiskivist (betoon- ja savikivid).

Vt ka jalgte

skulptuur – kuju

(< lad *sculptura* nikerdamine, (kivisse) raiumine) kujutava kunsti liik, mille peamine väljendusvahend on mingi jäiga või plastse materjali kolmemõõtmeline vorm; ka kolmemõõtmeline kunstiteos, kuju. Nii kujusid kui ka reljeefe (pinnalt eenduvate või sellesse süvistatud skulptuuri(de)ga teos) valmistatakse marmorist, pronksist, savist (terrakota), puust, elevantiluust, merevaigust, vahast jm materjalist. Hiigelskulptuure on tehtud ka kullast ja elevantiluust ning kullast ja marmorist. Skulptuure on ka värvitud (nt terrakotaskulptuurid).

Arhitektuuris ja pargikunstis on skulptuure kasutatud läbi aegade, pargikunstis enim 16.–19. sajandil. Skulptuuridega on enamasti kaunistatud või mõtestatud aeda, parki või pargiosa. Skulptuure on rajatud ka mõne isiku või sündmuse mälestusmärgiks.

Eesti mõisaparkide skulptuuridest on mitmed säilinud, nt Õisu mõisa 19. sajandist pärinevad, Athenat ja Hestiat kujutavad marmorskulptuurid (asusid peahooneesisel trepil, teisaldatud peahoonesse). Luke mõisa pargi ülemise terrassi trepimüüritisel asuvad 19. sajandi teisel poolel paigaldatud kaks lõvifiguuri, mis on Riias Wöhrmanni aias olevate skulptuuride kordusvalud.

Vt ka ausammas, monument

skväär – haljak

(< ingl *square* ruut; nelinurkne väljak) väike, enamasti nelinurkse põhiplaani, tänavatest piiratud haljastatud linnaväljak. Skväärid on sageli seotud esindushoone või mälestusmärgiga. Skvääri iseloomustab esinduslikkus, viimistletus ning funktsionaalne ja visuaalne seotus naabruskonna intensiivse jalgiliiklusega tänavatega. Skvääriks võib olla ka hoone katusel olev avalikuks kasutamiseks mõeldud haljasala.

Skvääri mõiste pärineb Inglismaalt, kus ta tähendas 19. sajandil majadest ümbritsetud ja madala aiaga piiratud väikest parki, mis oli rajatud ümberkaudsete elanike tarvis (nt Londoni kesklinna *square garden*'id – Russell Square, Kensington Square jt). Klassikalised skväärid on Londoni Trafalgar Square ja Picadilly Circus, Eestis Aleksander Niine kavandatud Tallinna Viru tänava alguse haljak ning Arnold Matteuse kavandi järgi ümber kujundatud Tartu Barclay plats.

Vt ka haljasala

solitäär

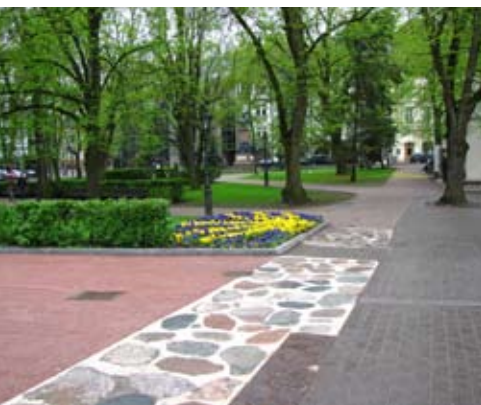
(< pr *solitaire* üksik) üksikpuu või -põõsas, ka taim, mida kasutatakse üksikult või kompositsioonis dominantse elemendina (kõnekeeles aktsent- või soolotaim). Silmapaistvate dekoratiivsete omadustega üksikpuid kasutatakse aktsendina nii lähi- kui ka kaugvaadetes. Üksikpuud valitakse silmatorkava võra- või tüvekuju (silueti), lehestiku tekstuuri või lehestiku ja/või õite värvuse, ka õitsemise kestvuse või intensiivsuse järgi. Dekoratiivsete omadustega põõsaid kasutatakse nende tagasihoidlike mõõtetõttu vaid lähivaateis.

Alatskivi Belvedere Apollo. ERM 468.35

Üks kahest Luke mõisa pargi lõviskulptuurist

Barclay plats Tartu kesklinnas

Võimas tamm Kukulinna mõisa esiväljakul

Üksikpuu paigutatakse talle ökoloogiliselt sobivale avatud kasvukohale sellise arvestusega, et ta oleks võimalikult hästi vaadeldav ning et puu võra ei liituks aja jooksul teiste puude võradega ega jääks teiste puude külgsvarju.

Vt ka **aktsenttaim, grupp, massiiv, salu**

spaleer

(< pr *espalier* < it *spalla* tugi; õlg) pargikunstis korrapärase vahega istutatud puudest (pärn, valgepöök) topiaarlõikusega kujundatud arkaad, mille sambad moodustuvad tüvedest ning kaared omavahel liitunud võradest. Spaleeri kasutati laialdaselt barokis. Peenarde ja murupindade piiramiseks kujundati lihtsaid spaleere viljapuudest, pms õunapuudest. Reelingulaadseid madalaid spaleere on kasutatud ka Eesti mõisaparkides (nt Aruküla mõisapargi tagaväljaku avatud ala piirdeks).

Vt ka **boskett, hekk, spaleerpuu, topiaarlõikus**

spaleerpuu – *espalier*

puu, mille oksastik (võra) on kujundatud pügamise ning puitlattidest, traadist või nõõrist sõrestiku külge kinnitamise teel. Levinud on viljapuude kujundamine seintele, milleks kasutatakse seinale paigaldatud või ka iseseisvat toestikku (vt ka Belgia aed). Aja jooksul on välja kujunenud kindlad võra lõikamise ning okste suunamise viisid, millega saadakse erineva kujuga spaleerpuud. Selliselt kujundatud võra on dekoratiivne ja võtab ka vähe ruumi, mistõttu ta sobib väikestesse aedadesse. Tasapinnaliselt kujundatud võra võimaldab kõikidel okstel saada maksimaalselt valgust, samuti ohustavad sellist puud vähem hilis- ja varakülmad.

Vt ka **boskett, hekk, topiaarlõikus**

stafaažehitised

(< sks *Staffage*) Inglise pargis olevad konkreetse funktsioonita ehitised, millega antakse paigale emotsionaalne, müütiline, poliitiline vm tähendus või luuakse vaatesse aktsentne või eksootiline kujunduselement. Tüüpilised stafaažehitised olid nt romantilise miljöö rõhutamiseks ehitatud kunstlikud varemed (*folie*), ajaloolistes stiilides funktsioonita paviljonid, templid jms.

Vt ka ***folie*, Inglise park**

subliimsus

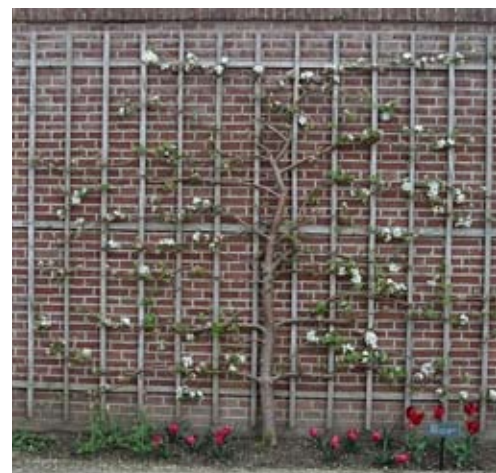
(< lad *sublimis* ülev, kõrgele püüdlev) ülevus, kõrgendatus, pidulikkus. Subliimsus on Inglise pargikunsti enim mõjutanud esteetilisi kategooriaid, mis tuli üldiselt käibe 18. sajandil (E. Burke'i teosega „*Philosophical Enquiry into the Origin of Our Ideas of the Sublime and the Beautiful*“, 1757). Erinevalt ilust, mis seostub harmoonia ja proportsiooniga, väärtustab subliimsus grandioosse, erakorralise, aukartustäratava, ka ohtliku. Subliimsust omistati algselt just metsikule loodusele, mis oli ühtaegu nii ilus, ülev kui ka õudustäratav. Koos moodi tulnud pitoresksusega rajas subliimsus teed romantismile.

Vt ka **Inglise park**

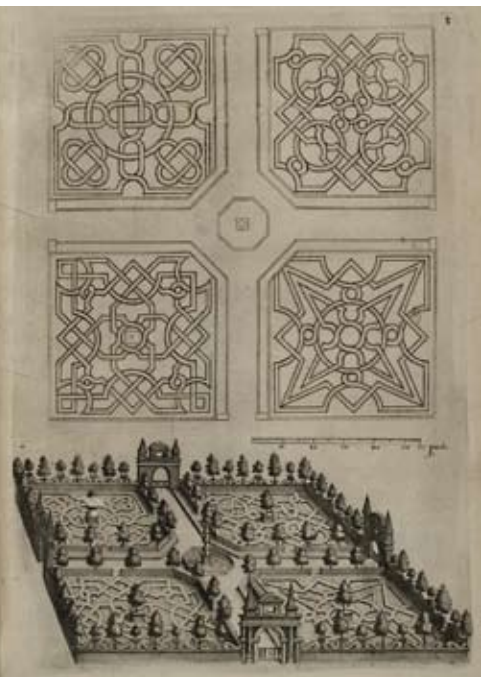
suletud ala

haljasala ruumiliselt suletud, s.o vaadet sulgev piirkond, piiritleb avatud ala. Piiritlejaks võivad olla hooned, kõrghaljastus jms. Suletud aladega liigendatakse pargiruumi või eraldatakse see ümbritsevast, luuakse kontrast avatud aladega ning tekitatakse vaadete foon. Regulaarses kompositsioonis moodustavad suletud alasid nt bosketid, vabakujulises massiivid ja suuremad salud.

Vt ka **avatud ala**

Spaleerpuu Het Loo lossipargis

Sõlmparter. Illustratsioon Salomon de Causi raamatust „Hortus Palatinus. A Friderico Rege Boemiae Electore Palatino Heidelbergae Exstructus” (Frankfurt a. M. 1620)

sõlmparter

ornamentmustriga parter, mille ornament koosneb kunstipäraselt põimitud ristuvatest taimevanikutest, oli levinud Inglismaal Elizabeth I valitsusajal. Sõlmparteris eelistati ürditaimi: tüümiani, rosmariini, lavendlit, majoraani, iisopit, kummelit, salveid jt. Peenra välisserv, sageli ka ornamendi põhijoonis kujundati põetud puks-puuhekist. Vahekäigud täideti enamasti peeneteralise kiviklibuga.

Vt ka **parter**

sõrestik – treillage

(pr *treillage*) ronitaimede kasvatamiseks kasutatav puitlattvõre. Sõrestikku rakendatakse varikäikude ja -seinte, lehtlate, pergolate, paviljonide jms ehitiste konstruktsioonis, tugiseintel spaleerpuude kujundamiseks, topiaaride kujundamiseks ja vormi hoidmiseks, samuti peenras ronitaimede toestikuna. Keskajal ja renessansiajastul tehti lihtsamad kaarsõrestikud nt painutatud sarapuu- või pajuokstest.

Vt ka **lehtla**, **pergola**, **spaleerpuu**, **varikäik**, **varisein**

T

tagaväljak

peahoone taga olev avatud ala, mille üks eesmärk on tagada peahoone vaadeldavus pargi poolt. Tema suurus sõltub pargi ja hoone suurusest ning pargi ruumilisest ülesehitusest. Tagaväljak oli kujundatud algul parter-, hiljem lillepeenardega, mis olid vaadeldavad peahoone akendest, rõdult vm. Sageli avanes tagaväljakule *sala terrena*, millest võis aeda pääseda kas otse või (enamasti) läbi terrassi, lodža või veranda. Tagaväljakult avanesid vaated parki, tüüpiline oli hoone peatelje suunaline vaade, mis ulatus kuni pargi piirini või kaugemale, Eesti mõisaparkides kasutati seda ka vabakujulises kujunduses (nt Aaspere, Seidla, Malla ja Puurmani).

Vt ka **esiväljak**, **sala terrena**

taimornament – arabesk

(< lad *ornamentum* ehis, kaunistus) taime lehti, oksa, õisi, varsi jt osi realistlikult või stiliseeritult jäljendav pinnakaunistus, põhineb sümmeetril ja motiivide rütmilisel kordusel. Aiakunstis moodustatakse see taimede ornamentaalse istutusega. Euroopas levisid araabiapäraseid keerukaid taimornamendid, arabeskid, alates renessansist. Taimornamenti kasutati parterite ja vaippeenarde kujunduses.

Vt ka **parter**

talveaed

enamasti hoonega seotud kasvuhoone või valgusküllane galerii, kus kasvatatakse eeskätt eksootilisi ilutaimi. Üks 19. sajandi teise poole Euroopa moodsaimaid ja suurimaid talveaedu rajati Leedus Palanga lähedal asunud Kretinga mõisas 1875. a. Talveaed oli nt ka Sangaste ja Toila-Oru mõisas.

Vt ka **kasvuhoone**, **oranžerii**, **palmimaja**

tara vt piirdeaed

tarbeaed

tarbetaimede (puu- ja köögiviljad, maitsetaimed) kasvatamiseks mõeldud aiaosa või eraldi aed. Tarbeaed (sks *Nutzgarten*) vastandub iluaiale (sks *Lustgarten*). Seal kasvatatavate taimede järgi jaotatakse tarbeaedu traditsiooniliselt viljapuu- ja köögiviljaaedadeks.

Vt ka *hortus*, *ehisaed*, *potager*, *ürdiaed*

teatro verde

(it 'roheline teater'; sks *Gartentheater* aiateater) pargi eraldatud osas asuv vabaõhulava, mille kujundamisel on kasutatud põetud hekke. Vaatajate istmed võivad olla paigutatud poolkaares tõusva astmestikuna nagu amfiteatris. *Teatro verde* on iseloomulik barokkpargile, kus etenduste kohaks oli kujundatud enamasti mõne suurema bosketi siseruum. Eestile lähim restaureeritud aiateater asub Lätis Rundāle lossipargis.

Vt ka *boskett*, *cabinet de verdure*

telgsümmeetria

(< kr *symmetria*) terviku selline ehitus, kus selle teljest võrdsel kaugusel olevad osad on ühetaolised. Telgsümmeetria on iseloomulik baroki ja klassitsismi arhitektuuriansamblitele, sellele on allutatud nii hoonete eksterjäär ja interjäär kui ka pargikujundus. Mõlemal pool telge olevate alade kujundus on peaaegu või täiesti identne, kuid peegelpildis.

Vt ka *barokk*, *peatelg*, *teljelisus*

teljelisus

pargi tähtsaimate vaatepunktide, vaadete ja nendega seotud muude pargi struktuurielementide omavaheline seotus. Pargi telgedeks nimetatakse pargi kompositsiooni tähtsaimaid vaatesuundi. Eristatakse pea- ja kõrvaltelti. Pargi peatelg seob ansambli peahoone ning pargis asuvaid tähtsaimaid objekte, määrates peamised vaatesuunad, liikumisteed ja pargi ruumilise jaotuse. Kõrvalteltid kujundavad samamoodi ruumilisi seoseid pargiosades.

Regulaarpargi teljelise struktuuri moodustavad ansambli peahoonest lähtuv peatelg – sümmeetriatelg –, mis jaotab pargikompositsiooni sümmeetriselt kaheks mahuliselt võrdses pooleks, ning sellega rööbiti ja risti asetsevad kõrvalteltid. Regulaarpargi peatelg ühtib sageli ansambli peateega. Vabakujulise pargi teljelise struktuuri moodustavad eeskätt teljelised seosed oluliste pargi osade ja/või rajatiste vahel ning see on seotud pigem kompositsiooni kandvate vaadetega. Sageli on vabakujulises pargiansambli üheks peateljeks ansambli tähtsaimast hoonest (vm rajatisest) lähtuv sümmeetriatelg või seda mõne ümbritseval maastikul asuva maamärgi või olulise pargielemendiga siduv mõtteline joon. Vabakujulise pargi kõrvalteltid määravad mõttelised seosed muude vaateliselt silmapaistvate või struktuuri seisukohalt oluliste objektidega, seejuures võivad kõrvalteltid olla, kuid ei pea olema peateljega seotud.

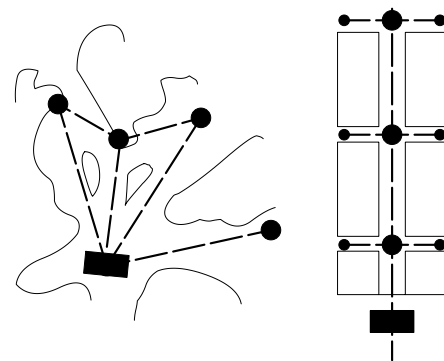
Vt ka *peatelg*, *vaade*

tempel

(< lad *templum* pühamu, püha koht) algselt püha paik, hiljem ka sinna rajatud hoone, kus toimusid usutalitused ja ohverdamine. Vanimad templid on teada Mesopotaamiast (IV aastatuhandest eKr). Allegoorilisi templeid on kasutatud pea kõigis ajaloolistes pargistiilides, eriti palju rajati mitmesuguseid antiikarhitektuurist, roomaanikast, gootikast, folkloorist jm inspireeritud templeid Inglise parki. Sõltuvalt ideest, mida pargis templiga väljendada püüti, või kellele/millele tempel pühendada

Teatro verde Weimari lähisel Oranienbaumi pargis

Teljelisus. Vasakul teljelisus vabakujulises pargis, paremal regulaarpargis

Pargitempel Seli mõisa pargis

sooviti, valiti selle arhitektuurne vorm. Nüüdisajal ehitatakse parkidesse enamasti avatud või suletud ümartempleid ehk *tempietto*'sid (it) või rotunde. Eesti parkides on templiteks nimetatud paviljone Vastse-Kambja, Seli, Kaelase, Koluvere, Räpina jmt pargis.

Vt ka **folie**, **mausoleum**, **paviljon**, **rotund**, **stafaazehitised**

teraapiline aed

(ingl *therapeutic garden*) piiritletud maastikuruum, mis on rajatud ja kujundatud spetsiaalselt selleks, et selle kasutaja või vaatleja saaks sellest füüsilist, psühholoogilist või sotsiaalset kasu. Teraapiline aed võib olla eraldi aed või osa suuremast tervendavast aiast, seega võib teda käsitleda ka tervendava aia alaliigina. Teraapilise aia loomisel lähtutakse keskkonnadisainialaste teadusuuringute tulemustest.

Teraapiline aed peab vastama kindlate kasutajarühmade (vanurid, vähihaiged jt) vajadustele, teda võib kasutada ravi ühe osana (tegevusteraapia, füsioteraapia või aiandusteraapia). Eristatakse taastavaid ja rehabiliteerivaid aedu.

Taastav aed (ingl *restorative garden*) aitab vähendada stressi ning saavutada emotsionaalset ja tunnetuslikku tasakaalu ning suurendab heaolu. Ta võib olla mõeldud kas kõigile või kindlale sihtrühmale. Taastav aed võib olla avalik või eraaed ega ole tingimata seotud mõne terviseasutusega. On oluline, et aeda loodud keskkond vahendaks aia kasutajale looduse taastavat mõju ning vaimset ja füüsilist energiat. Taastavate aedade eriliik on nn meditatiivne aed (ingl *meditative garden*), mis on kujundatud spetsiaalselt selleks, et ta aitaks aias viibijal mõtiskleda ja enesesse süveneda. Selle aia eesmärk on pakkuda eelkõige vaimset ja psühholoogilist tuge ning alles seejärel füüsilist heaolu.

Rehabiliteeriv aed (ingl *rehabilitative garden*) on kujundatud nii, et seal oleks võimalik rakendada patsientidele ette nähtud raviplaani, saavutamaks soovitud meditsiinilist tulemust. Põhitähelepanu on pööratud füüsilisele rehabilitatsioonile, kuid sellega kaasneb üldjuhul ka psühholoogiline ja emotsionaalne kasu. Rehabiliteerivate aedade alaliigid on nn aiandusteraapia aed (*horticultural therapy garden*), kus patsiendid saavad tegelda aiandusega (nt iseseisvalt taimede eest hoolitseda), ning erivajadustega inimestele mõeldud aed (ingl *enabling garden*), mille kujundus aitab kaasa füüsiliste ja tunnetuslike oskuste ja võimete arendamisele ja säilitamisele positiivse praktilise tegevuse kaudu, millega kaasneb ka sotsiaalse ja psühholoogilise võimekuse kasv.

Vt ka **aed**, **tervendav aed**

terrass

(< pr *terrasse*) tehisastangu rõhtne osa või ehitise juures olev lahtine platvorm. Reljeefse maa-ala ümberkujundamist astangutega liigendatud tasapindadeks nimetatakse terrassimiseks. Nõlvade terrassimist on rakendatud arhitektuuris, põllumajanduses ja aianduses kogu ajaloo vältel, et teha nende kasutamist mugavamaks ja otstarbekamaks. Euroopa pargikunstis võeti terrassid laialdaselt kasutusele 15.–17. sajandil Itaalia villaaedades, kus terrassimine võimaldas rajada aeda erinevatele tasapindadele, nt üks varaseimaid villaaedu, Firenze lähedal Fiesoles asuv Villa Medici aed on kujundatud vähemalt neljal tasapinnal. Terrassimine suurendas aiapinda ning astangutele kujundatud parterid olid paremini näha. Barokses pargikunstis muutusid terrassid kompositsiooni osaks: isegi üsna lauge reljeefiga alad liigendati terrassidega, et oleks võimalik rajada suuremaid partereid ning neid paremini vaadelda, samuti võimaldasid terrassid saavutada mitmesuguseid optilisi efekte (nt vaadet näiliselt pikendada või lühendada). Hoonetega piirnevad tasapinnad kujundati balustraadide, vaaside ja skulptuuridega kaunistatud vaateplatvormidena, kust avanes vaade kogu parterrite süsteemile.

Terrassimine oli tavaline ka Eesti 18.–19. sajandi parkides, mis olid rajatud reljeefsele alale. Nt Öhne jõe orgu rajatud Uue-Suislepa mõisapargi tagaväljakuosa laskub jõe poole mitme kitsa terrassina, sellega sarnaselt on kujundatud ka Väimela pargi tagaväljakuosa. Üks Eesti kõige suuremal määral ümber kujundatud reljeefiga mõisapark on arvatavasti Öisu park oma keeruliselt liigendatud nõlva-joonega, mille loob neljast tasapinnast koosnev terrassistik.

tervendav aed

(ingl *healing garden*) valdavalt looduslike elementidega, põhiliselt vee ja taimedega (rohttaimed, lilled) kujundatud aed, mille põhieesmärk on aidata inimestel saavutada füüsilist, psühholoogilist ja vaimset heaolu. Tervendavad aiad asuvad üldiselt haiglate jt tervishoiuasutuste vahetus läheduses ning on kõigile ligipääsetavad. Nende kujundamisel on peetud silmas mitut kasutajate rühma (patsiendid, küllalised, personal). Aias toimuva passiivse ja/või aktiivse tegevuse kaudu taastuvad keha funktsioonid. Tervendavad aiad võivad koosneda mitmest erineva eesmärgiga osast, sh teraapilistest aedadest.

Vt ka **teraapiline aed**

topiaar

(< lad *topiaria* aiandus) vormpuu või -põõsas, puu või põõsas, millele võrre on antud pügamisega kunstipärane vorm.

Vt ka **spaleerpuu, topiaarkunst**

topiaarkunst – *ars topiariae*

(lad *ars topiariae*) puude ja põõsaste vormi kujundamise kunst. Topiaarkunsti eesmärk on anda pügamisega taimedele soovitud kuju. Topiaar- ehk vormilõikust tehakse nii okas- kui ka lehtpuudele ja põõsastele, sagedamini pukspuule, valgepöögile, ligustrile ja jugapuule.

Esimesed teated puude ja põõsaste pügamisest pärinevad Plinius Noorema Rooma villade aedade kirjeldustest. Topiaarkunsti harrastati ka keskajal, kuid tema õitseajaks oli renessanss ja barokk, kui kogu aedade-parkide kujundus allus vormilõikuse diktaadile. Erilise detailrikkuse saavutas topiaarkunst barokkstiili kõrgajal. Versailles' eeskujul kujundati taimedest kõikvõimalikke arhitektuurseid vorme, nt sambaid, pilastritega seinu, kaaristuid, obeliske jne, samuti geomeetrilisi vorme, skulptuure jne. Äärmise keerukusega paistis silma 17. sajandi teise poole Hollandi topiaarkunst. Inglise pargistiili levikuga vähenes topiaarkunsti viljelemine oluliselt, ent see elustus 19. sajandi teisel poolel taas historitsistlikus aia- ja pargikunstis. Ühe esimesena hakkas topiaarkunsti oma kirjutistes taas tutvustama John Claudius Loudon (1783–1843).

Taimede topiaarlõikust rakendatakse tänini, eriti Prantsusmaal, Belgias ja Hollandis, kus see on saanud traditsioonilise aiakunsti osaks. Seal on seda kasutatud palju ka nüüdisaegsete avalike parkide kujundamisel (nt 1990. aastate alguses Pariisis rajatud Parc André Citroën). Ka 2000 Londonis valminud Thames Barrier Parki kujunduses on suur osa kunstipäraselt põetud taimedel. Eestis kasutatakse topiaarlõikust vähe, enamasti piirduakse puuvõrade vormilõikusega (nt Kadrioru pargi Luigetiigi äärsed puuderead ning Palmse mõisa pargi põetud puud ja hekid).

Vt ka **topiaarlõikus, topiarius**

topiaarlõikus – vormilõikus

vormpuude ehk topiaaride lõikamine, ilu- ja viljapuude või põõsaste võrade spetsiifiline hooldusviis, mille puhul antakse okste kärpimisega võrale soovitud kuju, lõigates tagasi sama aasta kasvud.

Topiaarid Raadi pargis 20. sajandi algul.
ERM 990.12

Kadrioru pargiäärsed pügatud puuderead

Lõikusviisi, mille puhul on okste eemaldamise ja kärpimise eesmärgiks võra ta-sakaaustamine või liigiomase võra esiletoomine, nimetatakse kujunduslõikuseks. Vajaduse korral kombineeritakse kärpimist okste painutamisega või tugele si-dumisega. Topiaarlõikuseks sobivad kõige paremini tiheda peene oksastikuga väi-keselehelised aeglasekasvulised ja varju taluvad lehtpõõsad ja tiheda lehestikuga lehtpuud. Enim on kasutatud pukspuud, mis Eestis on külmaõrn. Eestis kasvavatest põõsastest sobivad vormilõikuseks nt läikiv tuhkpuu, mage sõstar ja harilik viirpuu, okaspuudest jugapuu ja elupuu ning lehtpuudest nt pärn ja valgepöök.

Vt ka **hoolduslõikus**, **noorenduslõikus**, **sanitaarlõikus**, **topiaarkunst**

topiarius

(lad) puude ja põõsaste kasvataja, ka aiapidaja, aiandusteadlane, aednik.

Vt ka **aednik**

treillage (pr) vt sõrestik

trepimade vt podest

triiphoone (< sks *Treibhaus*) vt kasvuhoone

tugimüür vt tugisein

tugisein – tugimüür

varisemisohtlikku nõlva toestav ehitis. Tugiseinaga kindlustatakse maantee- ja raudteetamme, ehitussüvendeid, veekogude kaldaid, mägiteid, looduslikke järsa-kuid jms. Massiivsete kivist, betoonist ja raudbetoonist tugiseinte püsivuse tagab nende mass, pinnasesse rammitud õhukeseseinalised puit-, teras- või raudbetoon-elemendid (sulundseinad) ankurdatakse. Tugiseinana toimivat loodus- või tehiski-vist müüri nimetatakse tugimüüriks.

Vt ka **palissaad**

tulbandik vt balustraad

tänavpuiestee

puuridade ja/või põõsastega haljastatud tänav. Tänavpuiesteedena määratletakse enamasti avenüüsid, bulvareid ja esplanaade.

Vt ka **allee**, **avenüü**, **bulvar**, **esplanaad**

tühermaa

väheväärtuslik ja kasutamata, tühi maa. Tühermaad kasutatakse kõnnumaa ja jäät-maa üldnimetusena.

Vt ka **jäätmaa**, **kõnnumaa**

U

urn

(< lad *urna*) vaasitaoline pms metallist või savist nõu põletatud surnukeha jäänuste (tuha) matmiseks või säilitamiseks. Postamendi otsa asetatud urnikujulisi nõusid kasutatakse pargikujunduses.

Vt ka **vaas**

Trepi balustraadi kaunistavad urnid.
ERM 887.729

V

vaade

tervikkompositsiooni või kompositsiooni osa kujundus, mille elementide teadliku paigutusega suunatakse vaataja tähelepanu mingile maastikuosale või mõnele konkreetsele objektile. Vaated on maastiku komponeerimise tähtsaimaid võtteid. Vaadete esitlemisest sõltub maastikuteose ruumiprogramm, kõnekus, maalilisus jm loodud maastiku ilu.

Vaate osad on vaatepunkt, vaate lõpetus (fookus) ja vaadet suunavad objektid: kulissid, raamistus ja foon.

Vaatepunkt on koht, kust eksponeeritav maastikuosa või objekt on kõige paremini vaadeldav. Vaatepunkt asub tavaliselt fookusega ühel teljel.

Fookus ehk vaate lõpetus võib olla ükskõik milline dekoratiivne objekt. Ta asub enamasti perspektiivi näivas koondumispunktis. Fookus vajab mõjulepääsemiseks sobivat fooni. Teatud tingimustel võib fooniks olla taevasku, veekogu, hoone vms, eeldusel, et ta toob eksponeeritava omadused esile.

Kulissid kujundatakse vaatepunkti ja fookuse vahelise ala (vaatekoridori) külgedele, et suunata vaataja tähelepanu järk-järgult fookusele. Järkjärguline tähelepanu koondamine eeldab ka kulissides huvitavate elementide kasutamist, ent need ei tohi olla fookusest atraktiivsemad. Kulissid võivad olla eraldi kujundamata, siis koondub tähelepanu kohe fookusele.

Vaateid kujundatakse erinevates plaanides: lähiplaan (esiplaan), keskplaan ja üldplaan. Plaanide ruumiline ulatus on tunnetuslik ning sõltub objektide suuruselt, mida vaadetes eksponeeritakse. Esiplaanil (lähivaates) saab vaadelda objekte, mille puhul on olulised nende pisidetailid (üksiklehed, õied, skulptuuri detailid jne). Keskplaani esitletakse suuremaid objekte, mille puhul on oluline nt nende vorm ja värvus. Üldplaani (kaugvaates) eksponeeritakse suuremate objektide koosmõjul tekkivaid kompositsioone, maastikuvorme jne.

Vt ka **belvedere**, **fookus**, **foon**, **panoraam**, **raamistus**, **vista**

vaas

(< lad *vas* nõu) põletatud savist, kivist, metallist, klaasist vms materjalist tarbe- või dekoratiivnõu.

Maalitud savinõusid valmistati juba eelajaloolisel ajal. Vaase on kogu ajaloo vältel kasutatud ka parkide kaunistamisel, tavaliselt asetatakse need kõrgemale alusele, piirdeposti, müüri või postamendi otsa. Eriti rohkesti kasutati vaase 16.–19. sajandi pargistiilides, nt nišside, lillepeenarde, balustraadide, trepimüüritiste, purskkaevude jm kujundamiseks. Vaase liigitatakse materjali ja kuju järgi. Ajaloolised vaasivormid on järgmised:

Vaade Kodila pargist mõisa peahoonele

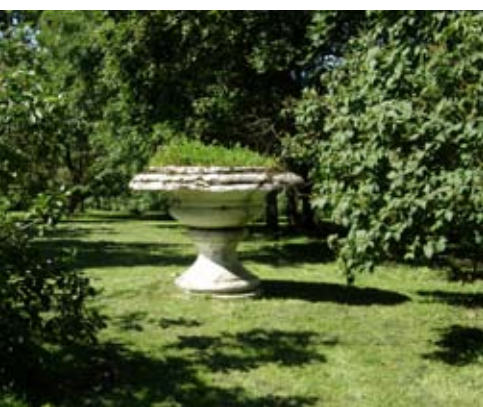
Vaas Mooste mõisa pargis

Vaas Inju mõisa pargis

Vaas Kadrioru lossiaias

Vaas Käravete mõisa pargis

amfora (< lad *amphora* < kr *amphoreus*) – kõrge kahe kõrvaga ning laia jala ja kitsa, lehtrikujulise kaelaga kõhukas anum, mida kasutati õli ja veini hoidmiseks, surnu tuha säilitamiseks või valimisurnina. Kuju järgi eristatakse kõht-, kael- ja teravapõhjalisi amforaid;

alabastron (kr) – algselt alabastrist, hiljem klaasist, metallist või savist piklik kumer pöha ja lameda suuga pudelikujuline salvinõu. Pudelisuu tugevdamiseks on alabastronile kinnitatud kõrvad;

aryballos (kr) – kera-, muna- või pirnikujuline põletatud savist salvinõu, millel on enamasti kunstipärane dekoor;

hüdria (< kr *hydria*) – põletatud savist või metallist veenõu, millel on kaks rõhtsat külgsanga ning suu ja kandilise õla vahel ka püstloodne kaelasang. Nõu keret katab maalitud dekoor. Varased hüdriad olid kandilise kujuga, mistõttu kerele mahtus palju suurem pilt. Hüdria erikuju on kalpis, millel on ainus maalinguks sobiv koht õlg (kere ja kaela vahepealne osa);

kantharos (kr) – peekrikujuline kahe sanga ja harilikult kõrge jalaga, põletatud savist või metallist jooginõu;

krateer (< kr *krater*) – mahukas jalal seisev, laia suuava ja kahe sangaga, harilikult põletatud savist või metallist veinisegamisnõu;

kyathos (kr) – peekrikujuline metallist või põletatud savist ühe sangaga nõu, mida kasutati peamiselt pidudel joomanõuna;

kylix (kr) – metallist või põletatud savist, kahe horisontaalse kõrvaga ning jäsaka või peene venitatud jalaga lame jooginõu, mida väljastpoolt kaunistab enamasti mütoloogilisi või igapäevaelu sündmusi kujutav dekoor ning seestpoolt, nõu põhjast, tantsimis- või joomisstseeni kujutis;

lekythos (kr) – piklik, algselt jäsakas peene kaelaga ja laieneva suuga õlinõu, mille keret ääristab kandiline õlg; oli kasutusel hauakultuses. 5. sajandist eKr pärinevatele valgepõhjalistele *lekythos*'tele on maalitud pilte surnute mälestuseks. Suurt reljeefkaunistustega marmorist *lekythos*'t kasutati hauakivina;

oinochoe (kr) – põletatud savist, pronksist vm materjalist ühesangaline kann, mida kasutati eeskätt veini kallamiseks. *Oinochoe*'sid oli mitmesuguse kujuga;

pelike (kr) – põletatud savist, alt kumerduv, kahe püstloodse sangaga nõu, mida kasutati säilitusanumana;

stamnos (kr) – lühikese kaela ja laia suuga, sagedasti ülaosas asuvate rõhtsangadega põletatud savist või metallist anum, mida kasutati veininõuna;

skyphos (kr), ka *kotyle* (kr), enamasti põletatud savist, laia suuava ja kahe sangaga kausikujuline jooginõu.

Ajalooliste fotode põhjal võib väita, et Eestis on 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi algul kaunistatud vaasidega nii mõisaparkide kui ka linnaaedu. Autentseid vaase on säilinud vähe. Ühed parimini säilinud suured vaasid asuvad Käravete mõisapargi tagaväljakul.

Vt ka **urn**

vaatekoridor

vaatesektor, vaatepunkti ja fookuse vahel olev ruumiliselt avatud ala. Vaatekoridori mõõtmised sõltuvad inimese vaatenurgast (orienteerivalt 28–30° horisontaaltasandil) ning sellest tulenevast vaatelaiusest. Eristatakse kitsast ja laia vaatekoridori. Kitsas vaatekoridor võrdub enam-vähem inimese normaalse vaatelaiusega. Lai vaatekoridor on normaalsest vaatelaiusest laiem.

Vaatekoridori laiuse järgi eristatakse vaateid. Normaalse või sellest kuni kaks korda laiema vaatekoridoriga vaadet nimetatakse lihtsalt vaateks. Normaalsest vaatelaiusest kitsama vaatekoridoriga vaadet nimetatakse *vista*'ks, normaalsest mitu korda laiema vaatekoridoriga vaadet aga panoraamikaks.

Vt ka **panoraam, vaade, vista**

vabakujuline park

mitteregulaarsete kujundusvõtetega loodud park. Nn vaba kujundusstiil vastandub regulaarsele kujundusstiilile, jäljendades loodusmaastikku. Vaba kujundus tuli kasutusele 18. sajandi Inglismaal (Inglise stiil). Kirjanduses ja kõnekeeles on vabakujulist parki sageli kasutatud Inglise pargi sünonüümina.

Vt ka **Inglise pargistiil**, **Inglise park**, **maastikupark**

vaippeenar vt musterpeenar

varemed

vaadetele maaliliste fookuste tekitamiseks tehiskult rajatud või olemasolevatest varemetest kujundatud stafaazehitis, tüüpiline Inglise pargikunstile. Varemete loomisel saadi eeskujud peamiselt antiikarhitektuurist ning romaani ja gooti stiilist. Eesti parkides on ära kasutatud tavaliselt mõisasüdame lähedale jäänud omaaegsete linnuste vm kaitseehitiste varemed (nt Rõngu, Padise, Porkuni).

Vt ka **folie**, **Inglise park**, **stafaazehitised**

varikäik – arbour, lehtlatee

dekoratiivne või varju pakkuv, (jalg)tee kohale ehitatud tunneli- või kaarväravalaadne puidust või metallist sõrestikehitis pargis või haljasalal, võib olla kaetud taimestikuga. Konstruksioonilt on varikäik avatud külgedega pergolast kergem ja vähem kapitaalne. Varikäiku kasutatakse hekkide asemel varjuliste jalutusteede kujundamiseks, erinevate aiaruumide eraldamiseks jm. Algselt kasutati varikäikude loomiseks painutatud jämedaid sarapuu- või pajuoksi, mis torgati erinevates suundades diagonaalselt maasse, nii et tekkis lihtne sõrestik. Varikäike rajati aedadesse juba keskajal, iseloomulikuks kujunduselemendiks sai see renessanss- ja barokkaedades. Varikäigud on ehitatud ka Kadrioru pargi Lilleaia külgedele.

Vt ka **lehtla**, **pergola**, **sõrestik**, **varisein**

varisein

müüri või seina äärde selle varjamiseks rajatud puit- või metallvarrastest karkass, mida katavad ronitaimed. Karkassi erisihilised vardad on omavahel jäigalt ühendatud. Variseina kasutatakse vaate sulgemiseks, tuule tõkestamiseks vm eesmärgil, sellega on suletud või liigendatud ka pergolate, lehtlate ja paviljonide avatud külgi.

Vt ka **lehtla**, **pergola**, **sõrestik**, **varikäik**

vesiehitis

looduslike veevarude kasutamist võimaldav või vee purustavat jõudu tõkestav rajatis, pargikunstis haljasaladel kasutatav veega seotud ehis- või funktsionaalne rajatis (bassein, tiik, kanal, purskkaev, kraav jne).

Vt ka **bassein**, **kaskaad**, **purskkaev**

viljapuuaed – puuviljaaed

eraldi aed või osa suuremast tarbeaiast, kus kasvatatakse viljapuid (kultuuris ja looduslikult kasvavad puud ja kõrged põõsad, mis kannavad söödavaid vilju), ka puuviljade, marjade või pähklite kasvatuseks kasutatav maa-ala. Viljapuuaeda on rajatud läbi ajaloo. Keskajal rajati viljapuuaeda omaette aiana (*pomarium*). Renessansis ja barokis oli viljapuuaed enamasti suuremasse ansamblisse kuuluv eraldi aed. Barokis istutati viljapuid sageli bosketi *cabinet'sse*.

Varemed Mõdriku pargis 20. sajandi algul.
ERM 887.108

Varikäik Kadrioru pargi Lilleaias

Varisein Räpina mõisa tagaväljakul

Eestis hakati viljapuuaedu mõisate juurde rajama arvatavasti juba enne 17. sajandit. Põhjasõja järel rajatud mõisaansamblites asus viljapuuaed tavapäraselt muust ansamblist piirdemüüriga eraldatud alal omaette (nt Palmses) või muu tarbeaia jaoks (nt Õisus).

Vt ka *hortus, pomarium*

villa

(< lad *villa* maamaja, talu, mõis) nüüdisajal maal või linna servas paiknev (enamasti puhkeotstarbeline) eraldiseisev esinduslik eramu (nt Le Corbusier' kavandatud Villa Savoye Pariisi lähedal Poissys, Frank Lloyd Wrighti Fallingwater Pittsburghi lähedal).

Ajalooliselt on nimetatud villaks Vana-Rooma üliku maal asuvat residentsi, mis oli mõeldud puhkamiseks ja suurejoonelisteks lõbustusteks. Rooma villa oli ka maamajand ning koosnes rikkaliku kujundusega elu- ja majandushooneist. Rooma aegsetest villadest on varemetena säilinud Hadrianuse villa Rooma lähedal Tivolis ja Villa dei Papiri Herculaneumis, Vettiuse villa Pompeis jt. Rooma villad jagunesid järgmiselt:

villa urbana – luksuslik linnavilla, mis asus harilikult teistest elamutest veidi eraldi ning mida ümbritses iluaed; sealt avanesid ilusad vaated ümbruskonnale;

villa suburbana – eeslinnavilla, mille juures ei olnud majandushooneid;

villa rustica – suur maamõis, kus peale omaniku ja tema pere elasid ka töölised ja teenijad, hoiti majapidamistarbeteid ja peeti loomi;

villa maritima – mereäärne villa;

villa fruktuaria – villa, kus toodeti veini.

14.–15. sajandi Itaalias oli villa maal asuv linnuselaadne residents või mõis. Villa arengut mõjutas renessansiajastu filosoofia ning ehituskunstis klassikalise arhitektuuri põhimõtete rakendamine. Esimesed uue filosoofia kohaselt loodud villad tekkisid Firenze lähedal, nt Medicite villad Fiesoles, Poggio a Caianos ja Castellos (La Petraia). Sealt levisid need ka mujale Itaaliasse ning hilisrenessansis ja barokis kogu Euroopas. Villaarhitektuuri arengus oli tähtis osa Andrea Palladiol (1508–1580), kes avaldas ühe selle ajastu olulisima arhitektuurikäsitluse „Quattro libri dell'architettura“ ning oli ka viljakas praktik, ehitades Vicenza ja Veneetsia ümbrusse hulga silmapaistvaid villasid, nt Villa Emo, Villa Godi, Villa Foscari, Villa Capra (La Rotonda) jt. Palladio järgi on saanud nime antiikeeskujudele toetuv arhitektuuristiil – palladionism. Villakultuurile omane ideestik väljendus kujukalt Inglise pargistiilis ja klassitsismis (Chiswick House, Castletown House jt). Palladionistlikke ideid rakendati otseselt pargikunstis (nt nn Palladio sild, mis on rajatud mitmesse Inglismaa parki, sh Prior Parki ja Stowe'i parki).

Põhjasõja-järgset Balti mõisakultuuri on võrreldud villakultuuriga (Balti *villa rustica*), kuna selle ideestik ja väljund põhinevad samadel vaimsetel väärtustel ning esteetilistel ideaalidel.

Vt ka *mõisapark*

viridaarium

(< lad *viridarium*) Vana-Rooma iluaed. Rooma aed kujunes hellenistliku aiakunsti alusel ning laenas ideid ka Egiptusest ja Pärsiast. Aiad rajati tavapäraselt peristüülidesse, sammastega piiratud siseõuedesse. Peristüülaiana oli kujundatud ka keiser Augustuse (63 eKr – 14 pKr) rajatud Rooma tuntuim avalik aed, Porticus Liviae aed. Rooma aed koosnes kolmest osast: *xystus* – avatud terrass, mis ühendas eluruumi aiaga ja kust avanes vaade aiale; *ambulatio* (< kesklad *ambulatorium* jalutamiskoht < *ambulare* jalutama) – lillede ning madalate puude ja pöösastega aed; *gestatio* (lad 'kandmine') – varjuline puiestee, mis tavaliselt ümbritses *ambulatio*'t,

seal sai aia omanik ratsutada, jalutada või lasta orjadel end kandetooliga kanda. Rooma aed oli vaatamise ja olemise, linnamelust eemaldumise koht. Ta oli ülesehituselt regulaarne, teda kaunistati väikeste skulptuuride, purskkaevude, basseinide, põõsaste, põetud hekkide ja lilledega. Rooma aiakunst kandus edasi läbi keskaja ning oli otseselt renessanssaia mõjutajaks. Tüüpilisi Rooma aedu võib näha välja-kaevatud Pompeis, üks tuntuim on Vettiuse villa aed.

Vt ka **aed**, **hortus**

vista

(it 'vaade') kitsas pikk vaatekoridor (sarnaneb metsasihiga), mida kasutatakse vaate koondamiseks olulisele punktobjektile. Vaate fookus asub vaatekohast lähtuvalt perspektiivi koondumispunktis, s.o vaatepunktiga ühel sirgel. *Vista* võimaldab suunata tähelepanu ka maastikus vaatajast kaugel paiknevatele või väikestele objektidele. Sageli on *vista*'t kasutatud pargist väljapoole jäävate maa-märkide või maastiku vaateliseks sidumiseks pargiga. Levinud kujundusvõte oli *vista* Inglise pargis. *Vista* saavutati sageli vaid puuvõradest vaatesihis ette jäävate üksikute okste eemaldamisega.

Vt ka **vaade**

vormilõikus vt topiaarlõikus

võsa

metsavöötmes jäätmaal, kasutamata rohumaal, raiesmikul vm kasvav peente tüvedega väheväärtuslik lühiealiste lehtpuu- ja põõsaliikide looduslik uuendus.

Vt ka **haljastus**

võõrliik – introductseeritud liik

mittepärismaine liik, mis on kohalikku ökosüsteemi sattunud inimese kaasabil. Mingi taime- või loomaliigi viimist aklimatiseerimiseks alale, kus seda varem pole olnud, nimetatakse introduktsooniks (< lad *introductio* sisseviimine). Eristatakse sihipärast ja sihipäratut introduktsooni. Iluaiaanduses on sihipärase introduktsooni-ga toodud sisse dekoratiivseid puit- ja rohhtaimeliike, et kasutada neid haljastuses. Sihipäratu introduktsooni puhul on taimed sisse toodud tahtmatult, ilma inimese enese teadmata. Tahtmatult sissetoodud taimeliike nimetatakse tulnuktaimedeks. Võõrliigid võivad looduslikes kooslustes naturaliseeruda (kohaneda). Võõrliike, mis naturaliseeruvad ulatuslikult ja võivad olla seetõttu kohalikele liikidele ohtlikud, hõivates nende kasvualasid, nimetatakse invasiivseteks liikideks.

Eestisse on introductseeritud üle 560 puittaimeliigi (siberi nulg, siberi lehis, punane tamm, harilik hobukastan, suurelehine pärn, läänepärn, suur läätspuu, harilik sirel, ebajasmiin jpt). Võõraid puittaimi (roosid, sirelid, suurelehine pärn jt) hakati Eestis kasvatama juba arvatavasti 16. sajandil. Peale Põhjasõda võõrliikide sissetoomine elavnes, nt Kadrioru pargi rajamisega seoses toodi Eestisse harilik hobukastan. Esimesed elupuud istutati Vana-Vigala parki ning euroopa lehised Kambja mõisaparki. Võõrpuuliike toodi sisse ja katsetati teaduslikul eesmärgil Tartu ülikooli botaanikaaias, kuid sellega tegelesid ka entusiastid (1792 asutatud Liivimaa Üldkasuliku ja Ökonoomilise Sotsieteedi ning 1878 rajatud Eestimaa Metsaseltsi liikmed jt). Palju taimi toodi kaasa ekspeditsioonidelt, sh Kesk-Euroopa mäestikualadelt, Siberist, Kaug-Idast ja Põhja-Ameerikast. Tartu ülikooliga seotud võõrliigiuurijaist nimekaimad on C. J. Maximowicz, C. F. Ledebour ja R. Maack. Mõisates katsetati võõrliike metsanduslikust huvist, ent tähelepanu pöördi ka dekoratiivsetele puittaimedele (nt võõrliikide kultuurid ja istutused Vana-Vigala, Loodi, Olustvere,

Vastseliina, Asu, Heimtali, Polli, Õisu jmt mõisas). Üks liigirikkaimaid parke oli Robert von Tolli rajatud Kukruse park, kus leidis ka haruldasi liike. 19. sajandi lõpul huvi võõrliikide kasutamise vastu elavnes. Liikide süstemaatilise katsetamisega tegelejustest on olulisimad Friedrich von Berg, kes rajas Sangaste metsapargi liigirikka puittaimede kollektsioonina, ning Õisu mõisast pärit Maximilian von Sivers, kes rajas oma Põhja-Lätis asuvasse Römershofi (Skriveri) mõisa Baltikumi suurima arboretumi, kus 1902. aastal oli 500 taksonit puittaimi. Enne II maailmasõda jätkas võõrliikide uuringuid Andres Mathiesen, Eesti üks silmapaistvaimaid dendrolooge, kelle asutatud on Järvelja õppe-katsemetskond, Kuusnõmme bioloogiajaam ja Raadi dendraarium.

Vt ka **eksoot(taim)**

väikevahend vt **arhitektuurne väikevorm**

väikevorm vt **arhitektuurne väikevorm**

väärtuslik maastik

ala, millel on ümbritsevast suurem kultuurilis-ajalooline, esteetiline, looduslik, identiteedi- või puhkeväärtus. Väärtuslik maastik on määratletud maakonna teemaplaneeringus „Asustust ja maakasutust suunavad keskkonnatingimused”.

Vt ka **maastik**

Ä

ääristus vt **bordüür**

Ü

ürdiaed – *hortus sanitatis*

(lad *hortus sanitatis*) aed, kus kasvatatakse ravimtaimi. Ürdiks (lad *herba*) nimetatakse ravimtaime maapealset osa (kogu vars lehtede ja õitega või pikk õitsev ladvaosa). Ürdiaedu hakati rajama kloostrite juurde. Esimene ürdiaed oli arvatavasti 9. sajandil St. Galleni kloostri, selle plaanil on aed (*herbularis*) näidatud haigemaja kõrval. Hiljem hakati ürdiaedu rajama ka botaanikaaedadesse. Algul asusid ürdiaiad hoonete sisehoovides, mistõttu nad olid põhiplaanilt nelinurksed. Ürdiaiad jaotati ruudu- või ristkülikukujulisteks väiksemateks istutusaladeks, tavapäraselt punutise või laudisega tõstetud peenraiks (kõrgpeenrad). Nüüdisajal nimetatakse ürdiaiaiks nii ravim- kui ka maitsetaimede aeda. Uued ürdiaiad on rajatud nt Põhja- ja Pädaste mõisa juurde.

Vt ka *hortus*, *potager*, *sõlmparter*

Elulood

Ethel Brafmann
EAM FK392Fb

Ethel Brafmann

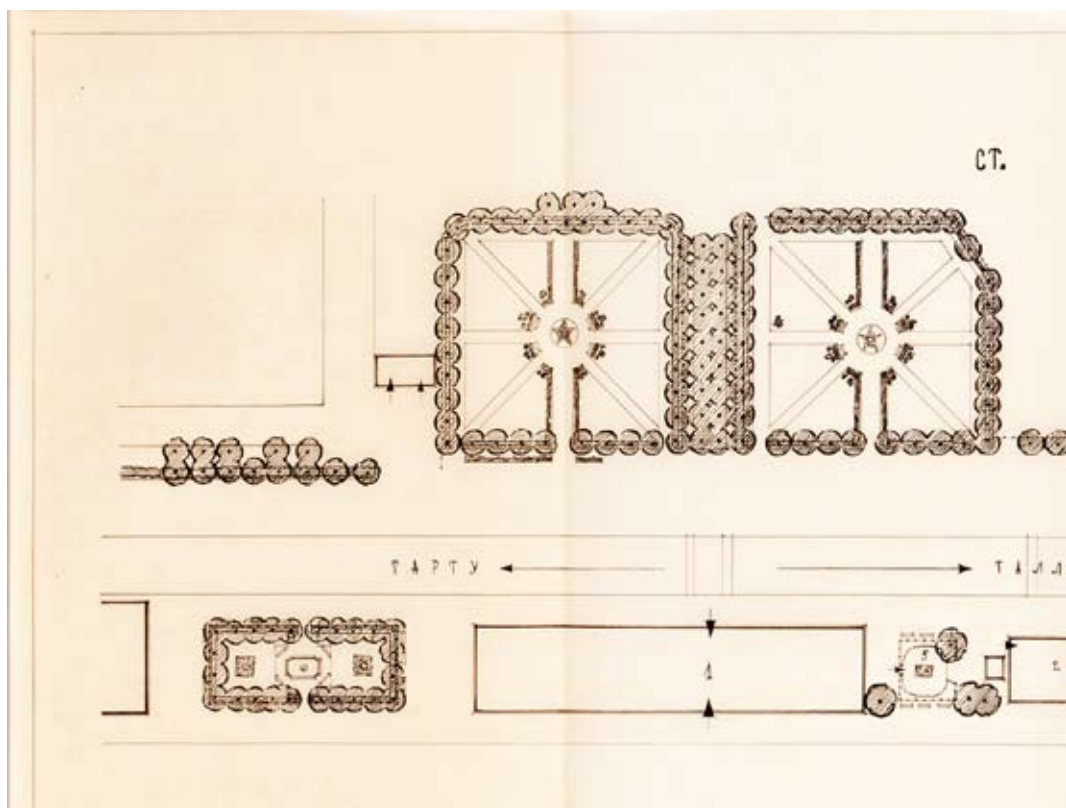
Ethel Brafmann oli 20. sajandi teisel poolel üks tähtsaimaid Eesti maastikukujunduse edendajaid. Ta tegutses ka pedagoogina ning juhendas lõputöid Tartu Riiklikus Ülikoolis, Eesti Põllumajanduse Akadeemias, Eesti NSV Riiklikus Kunstiinstituudis (ERKI) ning mitmes tehnikumis. Tema koostatud õpikud olid Nõukogude aja viimastel kümnenditel ilmselt Eestis ainukesed arvestatavad maastiku kujundamise teooriat ja praktikat käsitlevad trükised.

Ethel Heljo-Karin Brafmann sündis 8. juulil 1921 Tartus arsti ja muusikaõpetaja perekonnas. Tema koolitee möödus Tartus, Võrus ja Pärnus. Pärnus lõpetas ta 1941 gümnaasiumi. Huvi aiakujunduse vastu sai alguse arvatavasti suvevaheaegadest Kolga-Jaani lähedal tema vanaisale kuulunud Elia talus, mille juurde oli rajatud suur iluaed. 1942–1948 õppis Brafmann Tartu ülikoolis matemaatikat ja kehakultuuri ning lõpetas ülikooli kehakultuuri- ja spordipedagoogina. Ülikooliõpingutega ühel ajal (1942–1947) õppis ta Tartu Kõrgemas Muusikakoolis klaverieriala. 1948 astus Brafmann Tallinna Riikliku Tarbekunsti Instituuti ning lõpetas selle (siis juba ERKI) 1954 aia- ja pargikujunduse kunstniku diplomiga. Kunstiõpingute kõrvalt töötas ta kuni 1957. aastani spordipedagoogina mitmes Tallinna tehnikumis ja ka ERKI-s.

1954 asus Ethel Brafmann haljastusmeistrina tööle Balti raudtee Tallinna kaitseistandike kontoris. Haljastusmeistri ülesannete hulka kuulus ka raudteejaamade ümbruse kujundamine. 1957–1963 töötas ta Kommunaalmajanduse Ministeeriumis vanemhaljastusinsenerina ning 1963–1970 Metsamajanduse ja Looduskaitse Ministeeriumis vaneminspektor-maastikuarhitektina. Sellesse aega jäi üks tema esimesi suuremahulisi töid – Paunküla maastikuplaneering (1965). Oma viimasel ja viljakaimal loomeperioodil, aastail 1970–1991 töötas Brafmann Eesti Metsainsituudi erikonstrueerimisbüroos, esmalt (kuni 1981) sektorijuhatajana ning hiljem maastikuarhitektuuri osakonna juhatajana ja projektipeaarhitektina. Neil aastail valmis enamik tema rohkem kui 600 maastikukujundus- ja haljastusprojektist. Aastast 1957 kuulus ta Eesti Arhitektide Liitu.

Ethel Brafmann oli väga mitmekülgne: ta koostas nii suurte alade planeeringuid kui ka skvääride kavandeid. Tuntuimad tööd on Lahemaa rahvusparki tsooneering (1971), Pirita-Vaskjala puhkepiirkonna planeering (1975) ning Pärnumaa Rannametsa maastikukujunduse ja kaitseehitiste kava (1977). Ta on koostanud ka mitme linnahaljasala kujundamise või rekonstrueerimise projekti (Valga linnapark, 1983; praeguse Eesti Maaülikooli dendropark, kavand koostöös prof Endel Laasiga 1971; Tartu Toomemäe park, projektid 1981 ja 1984–1989; Tartu Aruküla puhkepark, 1974). Selle kõrval on ta teinud ka mõisaparkide ümberkujundus- ja

Tapa raudteejaama ümbruse
kujundus. EAM

rekonstrueerimisprojekte, nende hulgast suurimad on kindlasti Keila-Joa (1983) ning Toila-Oru pargi projekt (1972–1975, 1990). Brafmanni kavandi järgi on ümber kujundatud ka hulk väiksemaid parke, nt Jäneda (projektid 1963 ja 1966), Palmse (1971) ja Rannu park (1971).

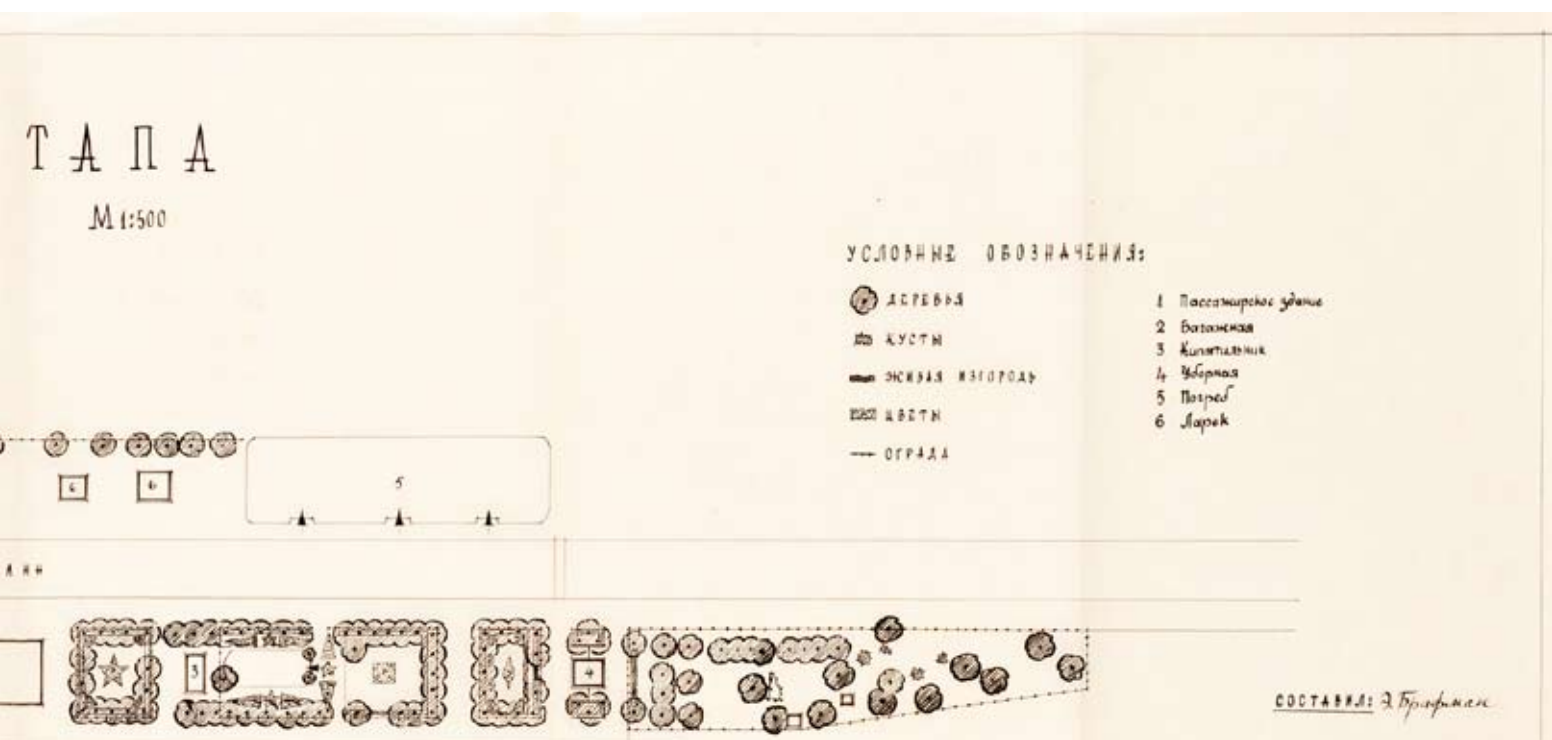
Milvi ja Jaan Remmel on kirjutanud ajakirjas Eesti Loodus (2/2006) Ethel Brafmannist: „Ta lähtus põhimõttest: loodusele ei tohi vägivaldselt kallale minna, loodus ise on kujundaja. Arhitekt peab lähtuma looduse iseärasustest ja seaduspärasustest ning samal ajal ka inimese vajadustest. Kujundamisel peab olema kaitsefunktsioon.” Brafmanni kujundusi iseloomustab 1970.–1980. aastatele omane vabakujulisuse taotlus. Tema lahendused ei jäänud pealiskaudseks ega ka dekoratsiooniliseks, nagu tollaste maastikuprojektidega pahatihti juhtus, vaid need lähtusid konkreetsest kohast ja selle väärtustest. Eriti on see märgatav rekonstrueerimisprojektide puhul, kus tema mõõdukalt sekkuvad lahendused säilitavad pargimaastiku olemuse ja põhiväärtused.

Tähelepanuväärseks ja viljakaks kujunes Ethel Brafmanni töö maastikukujunduse õpetajana. Juba Kommunaalmajanduse Ministeeriumis töötades korraldas ta haljastuskursusi. Hiljem, maastikuarhitekti praksise kõrvalt jõudis ta töötada kõigis õppeasutustes, kus tollal õpetati maastikukujundust ja iluaiaandust. Ta pidas loenguid ning juhendas õpilasi Räpina Sovhoostehnikumis (1963–1964, 1969–1976), Jäneda Sovhoostehnikumis (1981–1986), Palamuse Metsamajandustehnikumis (1968–1972), Eesti Põllumajanduse Akadeemias (1964–1974) ja Eesti NSV Riiklikus Kunstiinstituudis (1973–1978). Maastikukujunduse alalt on ta avaldanud kaks õpikut, mis olid koos Aleksander Niine „Haljastaja käsiraamatuga” 1980. aastatel kuni Nõukogude aja lõpuni põhilised selle ala õpperaamatud. Esimene, 80-leheküljeline „Maastike ja haljasalade kujundamine: õppevahend sovhoostehnikumidele”, nägi trükivalgust 1976, teine, „Maastikukujundus”, 1985.

Oma ala entusiastina avaldas Ethel Brafmann „Eesti aianduse biograafilise leksikoni” andmetel kokku 24 raamatut ning tollastes loetuimates ajakirjades üle 170 erialase artikli. Peale eelmainitute on neist tuntuimaid 1965 Eesti NSV Metsamajanduse ja Looduskaitse Peavalitsuse väljaandena ilmunud „Linnade ja asulate roheliste vööndite kujundamine”. Kõige tuntum teos on aga kindlasti 1980 avaldatud, oma ajastut hästi iseloomustav ja tollast Eesti pargikunsti kokku võttev monograafia „Pargid Eestis”. Kahjuks jäi Eesti kalmistute kujundamist käsitlev raamat lõpetamata.

Ethel Brafmanni elutööd ja panust Eesti maastikukujundusse on põhjalikumalt vaadelnud Ere-Marje Raidla oma magistritöös „Eesti maastikuarhitektuurne pärand 20. sajandil. Ethel Brafmanni elutöö uurimus” (2009).

Ethel Brafmann suri 7. novembril 2005.

Moritz Alexander Walter von Engelhardt
EAA 1451-1-104-13-86

Moritz Alexander Walter von Engelhardt

Walter von Engelhardt on arvatavasti kuulsaim Eestist pärit aia- ja pargiarhitekt. Ta oli Saksamaa 20. sajandi aia- ja pargikunsti teooria ja traditsiooni kujundamisel üks võtmefiguure. Eesti jaoks on Engelhardt oluline kui mitme Lõuna-Eesti suurejoonelise maastikupargi looja või ümberkujundaja.

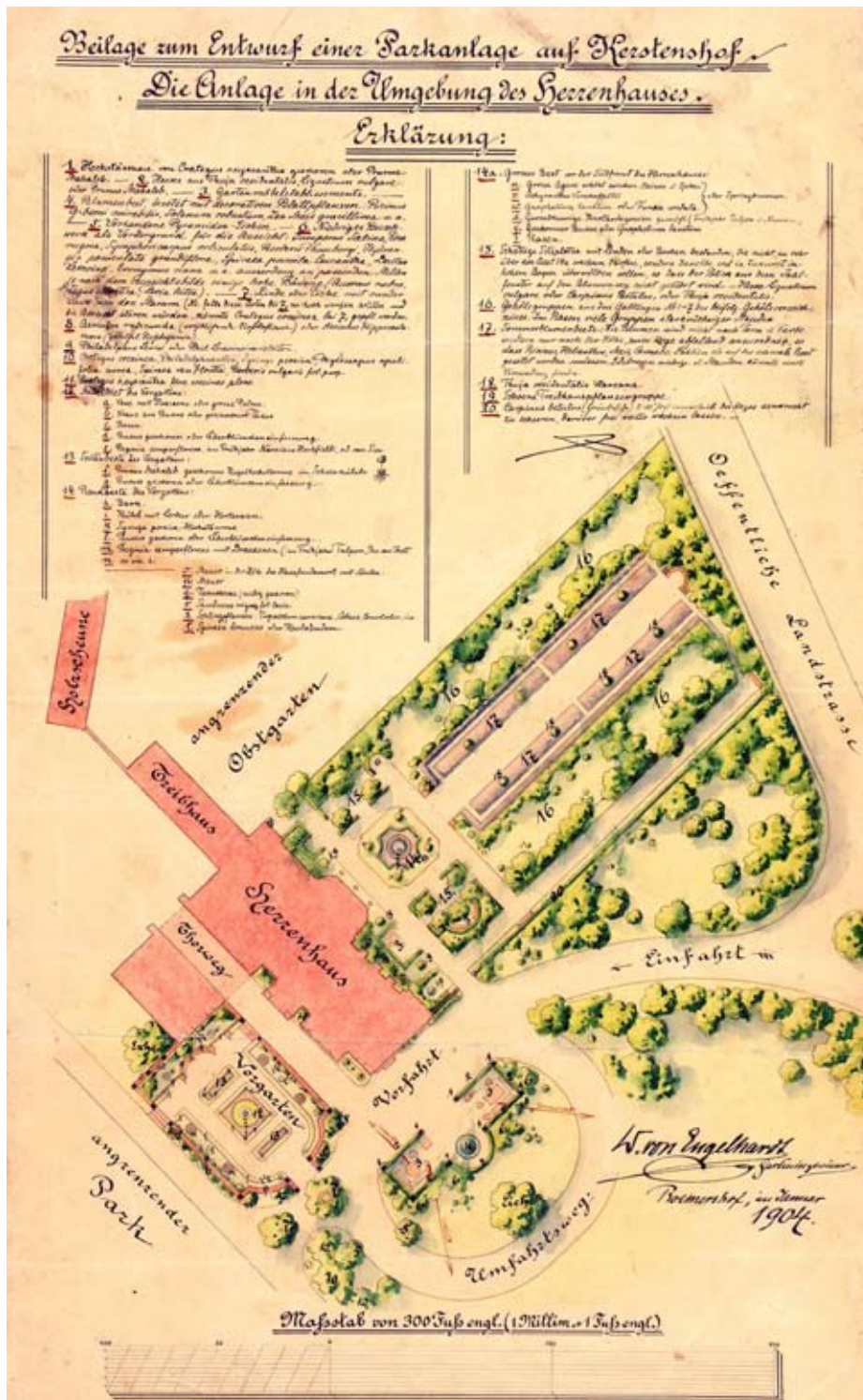
Moritz Alexander Walter von Engelhardt sündis 30. juunil 1864 Tartus teoloogiaprofessor Gustav Moritz Constantin von Engalhardti neljanda pojana. Aastatel 1883–1887 õppis ta Tartu ülikoolis botaanikat ning lõpetas stuudiumi väitekirjaga „Beitrag zur Anatomie der Cycadeen“. Ta jätkas iseseisvalt õpinguid Peterburis tuntud botaaniku, Siberi ja Kaug-Ida taimestiku uurija professor Carl Johann Maximowicz (venepäraselt Karl Ivanovič Maksimovič) käe all. 1891–1892 õppis Engelhardt Potsdami Kuninglikus Aianduskoolis (*Königliche Gärtnerlehranstalt Wildpark bei Potsdam*) aiakunsti ning reisis Saksamaal, Šveitsis ja Itaalias. 1892 algas tema karjäär pargiarhitektina, kui tema sugulane, Öisu mõisas sündinud Friedrich Maximilian von Sivers kaasas Engelhardti oma Põhja-Lätis asuva Römershofi (Skrīveri) mõisa arboreetumi kujundamisse, mida ta oli alustanud juba aasta varem. Siversi ja Engelhardti 12-aastase viljaka koostöö tulemusena kujunes sellest Baltikumi suurim ja liigirikkaim dendroaed, kuhu 1913. aastaks oli istutatud üle 550 liigi. 1899 astus Engelhardt Saksamaa Aiaarhitektide Liitu (*Verband Deutscher Gartenarchitekten*).

Kuni 1906. aastani kujundas Walter von Engelhardt Eestis, Lätis ja ka Venemaal rohkem kui poolsada parki. Enamasti oli tegu olemasolevate parkide ümberkujundamisega ajastu vaimust lähtuvalt. Põhiosa tema kujundatud parkidest asub praeguse Läti alal, sh Riias. Suurejoonelisimad Engelhardti Lätis kujundatud mõisapargid on Cesvaine, Kazdanga, Bīriņi ja Unguri park. Venemaal on ilmselt tuntuim Engelhardti kujundatud park Peterburi lähedal paiknev Oranienbaumi (Lomonosovi) park. Enamik Engelhardti Eestis kujundatud parke kuulusid tema sugulastele, neist detailsemalt olid lahendatud Öisu, Rāpina, Luua, Visusti, Pühajärve ja Kärstna park. Öisu, Rāpina ja Luua park on Engelhardti Eestis teostunud loominguga parimad näited. On teada, et Engelhardt on olnud mitme pargi, sh Kaarepere, Inju, Puurmani, Vorbuse, Rannu ja Sangaste pargi kujundamisel nõuandjaks.

1905. aasta lõpus siirdus Engelhardt Saksamaale Düsseldorfis. 1906–1931 töötas ta Düsseldorfis linnaaedade direktorina. 1908 astus ta Saksamaa Aiakunsti Ühingusse (*Deutsche Gesellschaft für Gartenkunst*), 1908–1928 kuulus ta pargiarhitektidest ühe esimesena ka Saksamaa kunstiinimesi ühendanud organisatsiooni *Deutsche Werkbund*. 1909 kutsuti ta Düsseldorfis Rakenduskunstikooli (*Düsseldorfer Kunstgewerbeschule*) aiakunsti eriala dotsendiks. 1919. aastast kuni 1931. aastani, kui ta jäi pensionile, õpetas Engelhardt aiakunsti Düsseldorfis Kunstiakadeemias. Engelhardti töö õppejõuna pani aluse Saksamaa mõjukale pargiarhitektide koolkonnale. Ta oli veendunud, et aiakunst on arhitektuurist erinev iseseisev kunstiharu, ning propageeris seda igati. Temalt ilmus erialajakirjades kümneid artikleid. Engelhardti olulisim teos on aga 1910 avaldatud „Kultur und Natur in der Gartenkunst“, millest sai pea terveks järgmiseks sajandiks hinnatud aiakunstikäsiraamat.

Walter von Engelhardt jätkas linnaaedniku- ja õppejõutöö kõrvalt ka erialast praktiseerimist. Tema kavandite järgi kujundati Düsseldorfis tähtsaimad pargid ja väljakud (Rheinpark, Fürstenplatz, Hansaplatz, Schillerplatz jt) ning mitu parki mujal Saksamaal. Tähtsaimate töödena võib nimetada Magdeburgi lähistel asuvat Wendgräbeni lossiparki, mis valmis koostöös tollase Saksamaa ühe tuntuima arhitekti Hermann Muthesiusega, Bonni lähedal paiknevaid Wasserburgi parke, Kleve linnaparki, Elsteris asuvat Grosseni lossiparki jt. Engelhardti viimaseks tööks peetakse Krefeldis rajatud Heilmannshofi arboreetumit ja parki.

Walter von Engelhardti stiili iseloomulikud jooned on vabakujulise ja regulaarse kujunduse kombineerimine, peahoone ümbruse avatumad ruumid, mida kaunistavad mustirikkad peenrad, ning avarad pargiaasad mitmerindelisel

Kärstna mõisa pargi kujunduse plaan. 1904. EAA 1404-1-25

komponeeritud põõsagruppidega. Engelhardt kasutas meeleldi võõrliike, eriti si-beri nulgua ja lehiseid – neid näeb 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses ümber kujundatud Eesti mõisaparkides palju. Suurema osa Engelhardti tööst moodus-taski vanade parkide ümberkujundamine, mille puhul ta pidas väga tähtsaks va-nade pargiosade säilitamist ja väärtustamist. Et see teema oli talle südamelä-hedane, tõendab tõik, et 1920. aastail tegeles ta Saksamaal ka vanade aedade kaitse ja säilitamise küsimustega.

Walter von Engelhardti elu ja tegevust on põhjalikult käsitletud Felix Grüt-zer raamatus „Gartenkunst zwischen Tradition und Fortschritt: Walter Baron von Engelhardt (1864–1940)“ (1998).

Walter von Engelhardt suri 7. märtsil 1940 Düsseldorfis.

Georg Friedrich Ferdinand Kuphaldt
Anne Kaaveri raamatust
"Maastikuaednik Georg Kuphaldt"

Georg Friedrich Ferdinand Kuphaldt

Maastikuaednik Georg Kuphaldt – nagu on pealkirjastanud oma mahuka uurimuse Anne Kaaver – on 20. sajandi alguse Eesti aia- ja pargikunstis üks värvikamaid isiksusi. Kuphaldti suurim panus Eesti pargiarhitektuuri on mitu kaunitult kujundatud linnaparki ning hulk mõisaparkide.

Georg Friedrich Ferdinand Kuphaldt sündis 6. juunil 1853 Saksamaal Schleswig-Holsteinis Plöni linnas õpetaja perekonnas. Lõpetanud 1871 Plönis gümnaasiumi, asus Kuphaldt tööle aedniku õpipoisina Eutini suurhertsogi lossi aiandisse kogenud aedniku Hermann Roese käe alla. 1873 läks ta edasi õppima Württembergi Pomoloogiasinstituuti ja praktiseeris pärast seda 1874 terve aasta Trieri ja Langsuri puukoolides. 1875–1876 töötas ta Kölni loomaaias ja Belgias Liège'is Nizet' aiandis. 1876–1878 õppis ta Potsdami Kuninglikus Aianduskoolis (samal ajal õppis paar aastat hiljem ka Walter von Engelhardt) aiakunsti ja pomoloogiat.

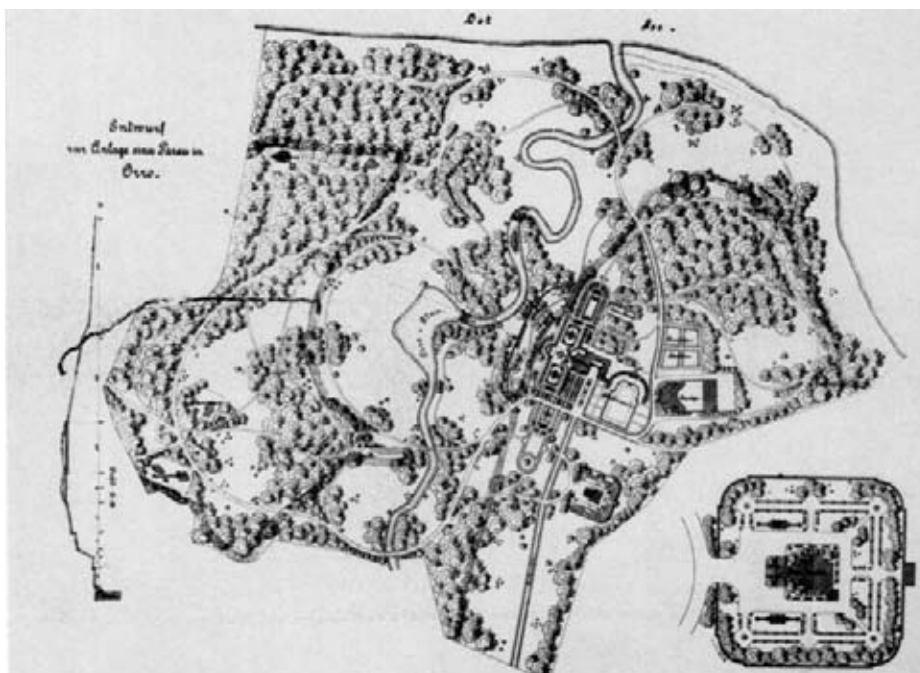
1878 alustas Georg Kuphaldt tööd ülemaednikuna Brandenburgis Ostprieinitzis. 1880 kutsuti ta Riia linnaaednikuks, sellel ametikohal töötas ta kuni 1914. aastani. Tema kavandatud on mitu Riia parki ja haljasala: Peetri park, Wöhrmanni park, Riia kanaliäärsed aiad ja pargid, loomaaed, Riia Metsakalmistu jpt. Riia linnaaedniku töö kõrvalt kujundas ta parke ja aedu mujal tollase Vene impeeriumi Balti provintsis, Peterburis ja ka Lääne-Venemaal. 1888–1889 koostas ta Pärnu linnavalitsuse tellimusel Pärnu parkide projekti. Tema laialdast tegevust väljaspool Riia soodustas kindlasti Vene keiserlike aedade inspektori ametikoht, mida ta pidas 1896–1901, selle tõttu oli Kuphaldt sunnitud sagedasti reisima ja andma nõu. Sel ajajärgul kavandas ta aedu nii Peterburi, Tallinna ja isegi Kaukaasiasse (Dagomõssi park, 1897), suurimad tööd olid Talvepalee aedade (1895–1896), Kadrioru pargi (1897) ja Tsarskoje Selo pargi ümberkujundamine (1909). Tartusse on Kuphaldt kavandanud Jaani kiriku aia (1905). 1895 korraldas ta koos Friedrich Winkleriga Nižni Novgorodis ülevenemaalist tööstus- ja kunstinäitust, hiljem organiseeris ta Peterburis ja Riias mitu iluaianusnäitust. Ta osales ka ise iluaianusnäitustel ning aia- ja pargikujunduse võistlustel ja pidas ettekandeid. 1896 ilmus tema esimene aiandusliku sisuga käsiraamat „Der rationelle Obstbau in den nordwestlichen Provinzen des russischen Reiches: ein Handbuch der Obstkultur für Gärtner und Gartenfreunde“.

Georg Kuphaldt tegi ka palju eraparkide, valdavalt mõisaparkide rajamise ja ümberkujundamise kavandeid nii Venemaal (Marjino, 1905; Šarovka, 1912), Poolasse (krahv Przezdziecki residentside aiad Varssavis), Saksamaale ja Ida-Preisimaale (Blücherhof, Puchow, Loszainen), Baltikumi (Lätis Kadzanga, Lielaue ja Burtņieki) ja isegi Prantsusmaale (Timiez, Nice'i lähedal, 1912). Üks esimesi töid oli Polli mõisapargi ümberkujundamine 1880. aastate keskel. Eesti teistest mõisaparkidest on Kuphaldti kavandite ja nõuannete järgi kujundatud või ümber kujundatud Suure-Rõngu, Kehtna, Lohu ja Olustvere park. Tema Eestis kujundatud parkidest kauneim ja suurejoonelisim on Toila-Oru park.

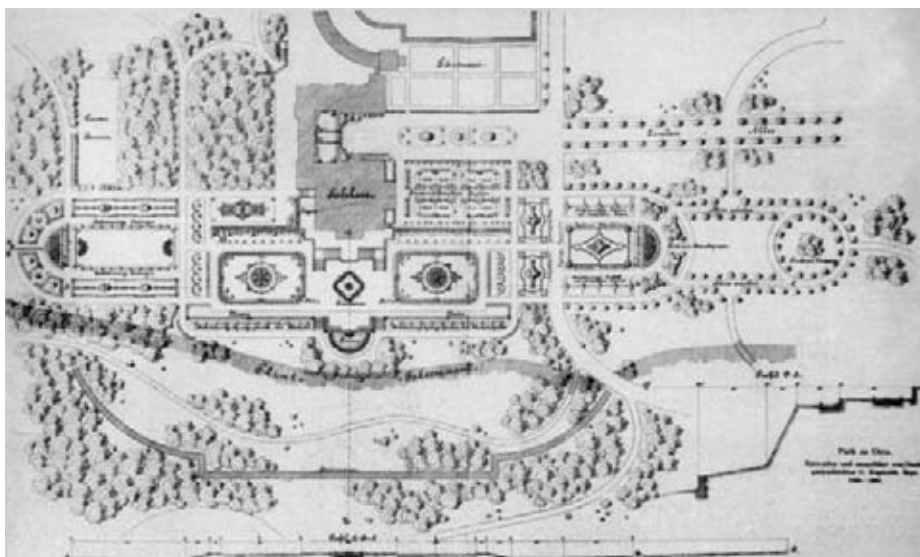
I maailmasõja puhkedes 1914 sattus Saksa kodakondsusega Kuphaldt Vene ametnike põlu alla, teda süüdistati spioneerimises ning ta vallandati ja vangistati. 1915 vabastati endine Riia linnaaednik vanglast ja ta sai loa sõita Saksamaale.

1915 töötas Kuphaldt lühikest aega Königsbergi lähedal Batocki mõisas aednikuna. Samal aastal õnnestus tal saada tööd Berliin-Steglitz aiandusinspektori asetäitjana. 1915–1918 töötas ta dendroloogiadotsendina Berliin-Dahleni Kõrgemas Aianduskoolis. Kuni 1923 pensionile jäämiseni koostas ta väiksemaid projekte ning kirjutas kohalikele erialajakirjadele artikleid. Kuphaldti viimaseks suuremaks tööks jäi pensioniajal tehtud kõigi Berliini parkide ja aedade dendroloogiline uuring.

Georg Kuphaldti haare oli väga lai ja tema kujundused hõlmasid suuri alasid. Ta pidas sammu ajastu valitseva stiiliga, mille järgi pargi perifeersed osad kujundati

Toila-Oru kavandid. 1904
Anne Kaaveri raamatust
"Maastikuaednik Georg Kuphaldt"

maastikulisena ning peamised osad, eriti hoonete ümbrus, regulaarse ja dekoori-rohkena. Kuphaldtile oli iseloomulik rikkaliku taimmaterjali kasutamine, keerulised ornamentaalsed mustrid ning detailirohkus. Ta pidas taimi pargi tähtsaimaks kujunduselemendiks, oma töödes väärtustas ja hoidis ta kasvavat taimestikku. Samas ei olnud taimestik talle omaette eesmärgiks, sest nagu on kirjutanud Anne Kaaver oma raamatus „Maastikuaednik Georg Kuphaldt“ (2003), tegeleb aiakunst „kolmemõõtmelise ruumiga, mis kulgeb ajas“.

Georg Kuphaldti teadmised aiandusest, aiakunstist ja taimedest olid märkimisväärsed: mitmekümne aasta jooksul katsetati peaaesjalikult Riia aedades ja parkides tema eestvõttel paljusid võõrliike, mida tänapäeval peame Eesti haljastuses igapäevaseks – nt palsaminulgu, sabiina kadakat ja ginnala vahtrat. Oma kogemused võttis ta kokku 1927 ilmunud teoses „Die Praxis der angewandten Dendrologie in Park und Garten“, mis oli 20. sajandi esimesel poolel nõutud erialaraamat. 1929 ilmus tema autobiograafiline teos „Aus meinem Leben“. 1929 valis Saksa Aiakunsti Selts Kuphaldti oma auliikmeks.

Georg Kuphaldt suri 14. aprillil 1938 Berliinis.

Eerik Lepp
EABL

Eerik Lepp

Eerik Lepp oli esimese Eesti Vabariigi ajal üks väheseid professionaalseid aedade ja parkide kujundajaid. Kuigi tema tegutsemisaeg jäi suhteliselt lühikeseks, võib teda pidada Eesti 1930. aastate üheks tähelepanuväärseimaks praktikuks ning üheks olulisimaks erialapedagoogiks.

Eerik (Erich) Lepp sündis 4. jaanuaril 1903 Tallinnas. Tema isa Hans Lepp oli tunnustatud aednik, kes alustas tegevust Ohekotsu mõisas aednikupoisina ning saavutas laiema tuntuse aastatel 1907–1940 Tallinna linnaaednikuna. Eerik Lepp lõpetas 1923 Tallinna Peetri Reaalkooli ning siirdus seejärel Ungarisse, kus ta lõpetas 1927 Budapesti Aiandusinstituudi ning täiendas end 1929. aastani Debreceni Põllumajandusakadeemia aianduse ja põllumajanduse teaduskonnas.

Peale õpinguid naasis Eerik Lepp Eestisse ja asus tööle Tallinna Pedagoogiümbris aiandusõpetajana. Kuni 1941. aastani õpetas ta aiandust mitmes Tallinna koolis: pedagoogiümbris (1929–1935 ja 1938–1941), naiskutsekoolis (1933–1937), kodumajanduskoolis (1937–1940) ja Jaan Koorti nimelises Rakenduskunsti Koolis (1940–1941).

1930. aastate alguses avas Lepp oma büroo, mis oli tol ajal Eestis ainus oma- taoline. Büroos töötas peale Lepa veel kaks inimest. Koostati linnahaljasalade ja eraaedade kujundamise projekte. Avalikest haljasaladest on Lepa kavandatud nt Eesti Panga Tartu hoone esine haljasala, mis rajati endise lihaturu asemele (1938), Viljandi Valuoja park (1938), Piritä rannahoone esine (1934) ja Suure Munamäe vaatetorni ümbrus (1939). Suure osa büroo tööst moodustas eraaedade kujundamine. Lepa büroos on nt projekteeritud Kristjan Palusalu talu aed Pillapalus (1937) ning Tallinnas Vaarika t 9 (1933) ning Nõmmel Lõuna t ja Ravila t nurgal olev aed (mõlemad osaliselt säilinud).

Eerik Lepa teoks saanud töid on vähe säilinud. Ta käsitles aeda pigem kui väljaspool hoonet olevat eluruumi, milles kasvavad taimed moodustavad hoonega kontrastse terviku. Selles võib aimata 20. sajandi alguse mõjukate Saksa kultuuriruumi arhitektide Hermann Muthesiuse, Joseph Maria Olbrichi ja Peter Behrensi mõju. Lepa kujundatud aedades ilmneb modernistlikke sugemeid ja selge rõhuasetus funktsionaalsusele.

Aastatel 1932–1940 tegutses Eerik Lepp õppetöö ja praktiseerimise kõrvalt Eesti Linnade Liidu aiandusnõuandjana ning tegi kaastööd Eesti Aiandus-Mesinduse Keskeltsi ajakirjale Aed (viimase aasta tegevtoimetajana) ja mitmele teisele ajakirjale, avaldades üle 50 erialase artikli. 1932 avaldas ta puuviljanduslase brošüüri „Viljapuude ja marjapõõsaste haigused ja kahjurid“. Koos Karl Hinnoga ja Aleksander Primaga koostatud raamat „Maakodu ümbrus kaunimaks“ nägi trükivalgust 1937 Kodukaunistamise Hoogtöö Peakomitee väljaandena. Lepa koostatud taluaiakavandid, mis ta esitas 1936 Kodukaunistamise Hoogtöö Peakomitee moodustatud aianduse erikomisjoni korraldatud konkursile, trükiti 1937 ajakirjas Aed ja brošüüris „Auhinnatud aiakavandeid“ (Kodukaunistamise Hoogtöö Peakomitee väljaanne).

Saksa okupatsiooni ajal, 1941–1944 töötas Eerik Lepp Tehnikadirektoriaadi Ehitusvalitsuses haljasalade inspektorina. 1944 emigreerus ta represseerimise kartuses Saksamaale, viibis mõnda aega põgenikelaagris ja siirdus siis Inglismaale. 1947 alustas ta õpinguid maastikuarhitektuuri alal Kesk-Inglismaal mainekas Durhami ülikoolis. Ta lõpetas ülikooli edukalt 1949 ja töötas järgmised viis aastat sama ülikooli juures, tegeldes maastiku- ja keskkonnakaitse küsimustega. Sellest ajast pärineb ka tema üks maailmas enim tuntud kirjatöid, 1952 väljaandes Journal of Environmental Planning and Management avaldatud „Food production and the landscape“.

Eesti Panga Tartu hoone esine haljasala. 1938. Tiina Tammeti raamatust "Eesti pargi- ja aiaarhitektuur 1920.-30. aastatel"

1954 suundus Eerik Lepp Kanadasse. 1955 töötas ta veidi aega Ottawas Central Housing and Mortgage Corporationis maastikuinspektorina, kuid sama aasta lõpul asus ta tööle Montreali linna aiaarhitektina. Montreali linna teenistusse jäi ta kuni 1972. aastani, kui ta pensioneerus. Linnatöö kõrvalt jätkas ta vähesel määral eraviisilist praktiseerimist.

Eerik Lepale meeldisid motosport ja maalimine. Ta kuulus Tallinna Rotary klubi ning Välis-Eesti korporatsiooni Wäinla ning oli ka 1980 Torontos ilmunud juubelialbumi „Välis-Eesti Korp! Wäinla 1924–1979“ üks toimetajaid ja illustraatoreid. Ta oli Kanada ja Quebeci Ehisaiandusarhitektide Koja liige. 1977 pälvis ta elutöö eest Budapesti Aiandusülikooli kulddiplomi.

Eerik Lepp suri 6. veebruaril 1981 Montrealis.

Arnold Matteus
EAM FK2176Fdet

Arnold Matteus

Arhitekt Arnold Matteus on jätnud Tartu linna sügava jälje, eeskätt oma arhitektuuriloominguga ning linna ruumilise arengu ettenägeliku suunamisega. Vähem teatakse seda, et suur osa Tartu kesklinna ning teiste vanemate linnajagude haljasaladest on loodud või ümber ehitatud Arnold Matteuse kavandite kohaselt või tema juhendamisel.

Arnold Matteus sündis 13. detsembril 1897 Võrumaal Sulbi lähedal Leiso talus. Põhihariduse sai ta Urvaste kihelkonnakoolis. 1914 astus Matteus Tartu Reaalkooli ja lõpetas selle 1918 ning juba samal aastal alustas ta õpingud Tartu Ülikooli füüsika-matemaatikateaduskonnas. Õppetöö katkestas alanud Vabadussõda, millest Matteus võttis osa staabikirjutajana.

Peale Vabadussõja lõppu töötas Matteus aastatel 1920–1921 Pärnu Postimehe ja Tallinna Teataja toimetuses. Ta proovis kätt ka kirjanikuna, avaldades värssdraama „Surev polonees“.

1921. aastal sai Matteus Vabadussõjast osavõtnuna Eesti Vabariigi valitsuse stipendiumi ning alustas arhitektuuriõpinguid Saksamaal Karlsruhe Tehnikaülikoolis. 1923 pidi ta majanduslikel põhjustel ülikoolist lahkuma ja ta pöördus tagasi Eestisse. Töötanud lühikest aega Rakvere Linna Tütarlaste Gümnaasiumis, sai ta õppemaksu alandamise tõttu ja protsendita laenu abil siiski samal aastal õpinguid jätkata. Ülikooliajal reisis Matteus, niipalju kui napid sissetulekud võimaldasid, Saksamaal ja Prantsusmaal. Lõpetanud 1925 Karlsruhe Tehnikaülikooli, töötas ta seal mõnda aega prof K. Caesari juures nooremassistendina. Et saadud stipendiumi tingimuseks oli asuda pärast õpingute lõpetamist tööle kodumaale, naasis Matteus Eestisse ja kandideeris 1926 Tartu linnaarhitekti kohale.

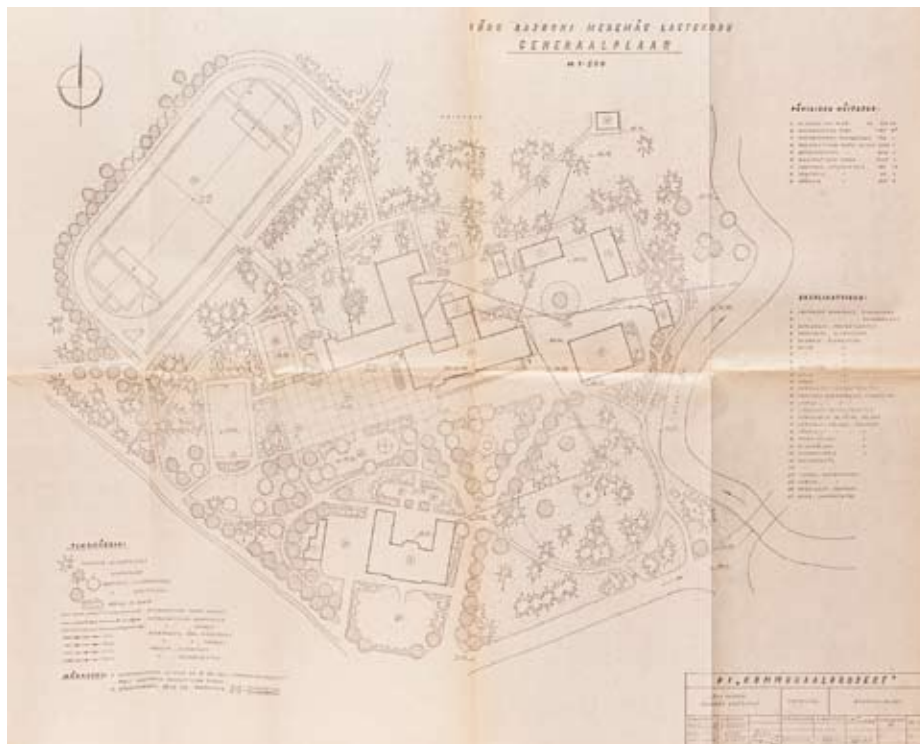
Aastatel 1926–1935 töötas Arnold Matteus Tartu linnaarhitektina. Üks linnaarhitekti põhiülesannetest oli linna üldise heakorra parendamine, mis tähendas ka puisteede, aedade ja parkidega tegelemist. Sel ajal loodi või korrastati Arnold Matteuse eestvõttel Tartus mitu olulist haljasala: rajati Vabaduse puistek koos uute ujulatega (1928) ja Emajõe park, muudeti haljasalaks Barclay de Tolly plats (1930), mille ehteks sai tollal Tartus ainus purskkaev, ehitati ümber Karlova (1930–1932) ja Tähtvere park (1929) ning rajati Forseliuse park, Tamme staadion ja spordipark (1930–1932). 1932–1936 rajati Emajõe-äärsed puisteed, Tamme puistee (Edgar Johan Kuusiku projekti järgi), Taara puistee ja Eesti Panga Tartu hoone esine väljak (1933, Eerik Lepa projekti järgi).

Matteuse tollal projekteeritud hoonetest peetakse uudse arhitektuurse ja tehnilise lahenduse tõttu tähelepanuväärseimaks funktsionalistlike sugemetega kortermaja Tähe t 28 (1928), millest kujunes II maailmasõja eel Tartu elamuarhitektidele omalaadne etalon (hoone hävis sõjas).

Tartu linna kujunemise seisukohalt on oluline 1929. aastal valminud Tähtvere aedlinna planeering, mille Matteus koostas tolle ajastu uudsete linnaehituspõhimõtete kohaselt. Ka Tähtvere sõjaeelsetest hoonetest on paljud Matteuse kavandatud. Esimestena projekteeris ta sinna majad J. Hurda t 2 (A. Starkopfi ateljee-elamu) ja 4.

1935 lahkus Arnold Matteus linnaarhitekti kohalt, et alustada praksist vabakutselise arhitektina. Kuni II maailmasõja puhkemiseni kavandas ta oma karjääri silmapaistvaimad hooned: Eesti Panga Tartu hoone (1936, koos arhitekt Karl Burmaniga), Vanemuise teatri ümberehituse (1936), Rüütli t 20 kaubamaja, korporatsiooni Ugala konvendihoone (1939) ning mitu kortermaja ja eramut Riia tänaval, Tähtveres, Tammelinnas jm. Eramajadest on tuntuimaid 1936 kavandatud Oskar Lutsu maja (Riia t 38), mille lahendus on aluseks võetud mitme Tammelinna väikeelamu ehitamisel.

1940. aastal nimetati Arnold Matteus Tartu linna täitevkomitee kommunaalosakonna vanemarhitektiks. Pärast sõja puhkemist 1941 jätkas ta linnaarhitektina. Põhiosa Matteuse energiast kulus 1941. aasta sõjapurustuste likvideerimisele. 1942–1944 oli ta ka kunstikooli Pallas direktor.

Meremäe lastekodu generaalplaan
EAM

1944 määrati Arnold Matteus Tartu linna peaarhitektiks. Tema juhtimisel koostati tegevuskava sõjas purustatud linna taastamiseks, see kava sai koostatava linna generaalplaani aluseks. Kesklinna varemete asemele rajati Matteuse kavade kohaselt haljasalad (Keskväljak, Kaubahoovi park jt). Matteuse kavandite järgi taastati paljud Tartu kesklinna hooned (Raekoja plats 3 ja 9, Küüni t 5) ning ehitati varemete asemele uusi hooneid (Küüni t 2/4). Matteus kavandas pärast sõda avalikke hooneid ka Tartust väljapoole (Väimela Sovhoostehnikumi peahoone, 1946; Antsla kultuurimaja, 1950; Elva kaubamaja, 1953).

Arnold Matteus ei näinud kesklinnas kohta tüüpprojektide järgi ehitatavatele nn hruštšovkadele, vaid ta tõrjus need sealt kaugemale. 1959. aastal, kui otsustati ehitada siiski üks selline elamu Tartu Jaani kiriku kõrvale, lahkus Matteus linnaarhitekti kohalt.

1960 alustas Matteus tööd Kommunaalprojektis, kus ta töötas kuni 1979. aastani. Selle ajajärgu olulisimad tööd on Valga kino Saluut rekonstrueerimise projekt (1974), Tartu Gogoli-nimelise raamatukogu juurdeehituse projekt (1975) ja Viljandi stomatoloogiapolikliiniku rekonstrueerimise projekt (1976).

Matteuse loomingut iseloomustab väga hästi Helmi Sakkov oma artiklis, mis ilmus 1998. aasta 16. jaanuari Eesti Ekspressis: „Arnold Matteus oli hea arhitekt, kes teenis tellijat, mitte ei surunud talle oma arvamust peale. Matteus suutis ühendada tellija soovid, hoone funktsioonid, oma esteetilised tõekspidamised ja hoone asukohast tingitud linnaehituslikud nõuded ühte harmoonilisse tervikusse.” Matteuse enda tõekspidamisi väljendab ilmselt 1938 kunstiühingu Pallas juubelialmanahhis avaldatud artikkel „Stiiliprobleeme tänapäeva kunstis”, milles ta ütleb järgmist: „Kultuuri ei loo veel üksikud paleed agulis, tähtis on, et ka agul omaks stiilset ja kultuurilist palet.”

Arnold Matteus osales mitme organisatsiooni töös. 1927–1935 kuulus ta Vanemuise Seltsi juhatusse ning oli 1931–1934 kunstiühingu Pallas esimees, ta oli ka Tartu Rotary klubi ja korporatsiooni Ugala liige. Pärast sõda kuulus ta Tartu linnaehitusnõukogusse ja ENSV Arhitektide Liitu. Ta õpetas Tartu Poeglastegümnaasiumis ning oli 1945–1953 Tartu Riikliku Kunstiinstituudi, 1945–1948 Tartu Ehitustehnikumi ja 1960–1968 Tartu Riikliku Ülikooli kehakultuuriteaduskonna õppejõud (luges spordiehitiste kursust).

Arnold Matteus suri 3. novembril 1986 Tartus.

Nicola Michetti

Nicola (Niccolò) Michetti on Eestiga seotud vaid episoodiliselt, kuid sellest hoolimata on ta jättnud siia sügava jälje: 1718 kavandas ta Eesti pargikunsti visiitkaardi – Kadrioru pargi.

Nicola Michetti sündis 7. detsembril 1675 Roomas. Oma arhitektuurihariduse ja -kogemuse sai ta tollase tuntud Rooma arhitekti Carlo Fontana käe all. Fontana õpilasena võttis ka Michetti omaks klassikalisel orderil põhineva mahu- ja vormikäsitluse, väljendades ajastuomast dünaamikat eeskätt rikkaliku dekoori kaudu. Õpipoisiaastatel osales ta Fontana abilisena Ospizio di San Michele kavandamisel. Michetti kavandas sel ajal ka iseseisvalt, nt esitas ta 1704 Trevi väljaku purskkaevude lahenduse (tema kavandid ei osutunud valituks) ja 1712 Sant'Ignazio di Loyola a Campo Marzio kiriku altari kavandi. Peale Fontana surma 1714 lõpetas ta mitu viimasel pooleli jäänud tööd ning temast sai üks Roomauntuimaid arhitekte. Michetti olulisimad tööd aastatel 1715–1718 olid San Michele a Ripa kiriku Pallavicini-Rospigliosi kabel ja Zagarolo Püha Peetruse kirik. 1715 võttis ta koos mainekate arhitektide Filippo Juvara ja Antoni Canevariga osa Vatikani Püha Peetruse katedraali käärkambri kavandi konkursist.

1718 kutsus Peeter I Michetti Venemaale. Arhitekti esimeseks tööks sai Tallinna Kadrioru pargi kavandamine. Peale tollase Peterburi peaarhitekti, prantslase Jean-Baptiste Alexandre Le Blond'i surma 1719 võttis Michetti üle tema ülesanded ning asus juhtima ja kavandama ehitustöid Peterburis ja selle ümbruses, Tallinnas ja Riias. Tema peamiseks tööks oligi Le Blond'i alustatu lõpetamine, edasiarendamine või täiendamine, nt tsaari residentsid Strelnas ja Peterhofis ja Ermitaaž. Michetti projektidest jäid mitmed teostamata või pooleli (Kroonlinna majakas Kotlini saarel, Peetri aed jt). Ka Strelnas suurejooneliselt alanud ehitustööd seiskusid.

Michetti panus Eesti kunsti ajalukku on Kadrioru lossiansambel – „kõige silmapaistvam ehitis, mis 18. sajandil Eestimaa pinnale püstitati“, nagu kirjutab Jüri Kuuskemaa raamatus „Kadriorg. Lossi lugu“. Sellest hoolimata, et Kadrioru parki kunagi Michetti kavandite järgi lõpuni valmis ei ehitatud, on see Eestis barokse aiakunsti eredaim näide.

1723 lahkus Michetti Venemaalt ja asus taas tööle Roomas. 1725 sai ta Accademia di San Luca liikmeks ning ta valiti Apostelliku Koja (*Camera Apostolica*) arhitektiks. Michetti jätkas tööd arhitektina, täites väiksemaid tellimusi, nt kavandades interjööre, kuid ka teatridekoratsioone. Tema selle aja üks olulisi töid oli Roomas Palazzo Colonna ümberehitus.

Nicola Michetti suri 12. novembril 1759 Roomas.

Kadrioru pargi Lilleaed

Aleksander Niine
EAM FK255F

Aleksander Niine

Maastikuarhitekt Aleksander Niine on läinud Eesti maastikuarhitektuuri ajalukku peamiselt oma pikaajalise praktiseerimise ning erialaste kirjutistega. Ta kasutas 1965 kaitstud põllumajandusteaduse kandidaadi väitekirjas „Maastikuarhitektuuri probleeme Eesti NSV-s“ esimesena maastikuarhitektuuri mõistet ning selgitas maastikuarhitektuuri kui omaette valdkonna olemust ja tähtsust.

Aleksander Niine (sünnijärgne perekonnanimi Spuhl) sündis 10. augustil 1910 Läänemaal Lääne-Nigula kihelkonnas Keediku külas aedniku perekonnas. Kooliaeg möödus Haapsalus, kus ta 1929 lõpetas Läänemaa Ühisgümnaasiumi. 1929–1931 õppis ta Vahi aiandus-mesinduskoolis (kool tegutses Tartu vallas Vahi külas aastatel 1918–1944). Peale Vahi kooli lõpetamist töötas ta aasta jagu Tartus Eerika puukoolis ja aiaäris ning 1932–1933 teenis kaitseväes. 1934 hakkas ta tööle Haapsalu linnaaednikuna.

1936 taotles Aleksander Spuhl presidendi stipendiumi õppimiseks Inglismaal Readingi ülikoolis ning sai selle tingimusel, et vahetab nime eestipärasema vastu. Nii õppis ta Readingi ülikoolis kuni 1939. aastani juba Aleksander Niinena. Peale Readingist naasmist asus ta Maarjamaa ainsa kõrgharidusega iluaiaandusspetsialistina tööle Tallinnas Loodushoiu ja Turismi Instituudis.

Aastatel 1940–1950 töötas Aleksander Niine Tallinna linna aiandusosakonna juhatajana, säilitades oma koha kõigi üksteisele järgnenud erinevate riigivõimude ajal. Üks tema olulisi ülesandeid oli juhtida sõjajärgsel Tallinna taastamisel haljastustöid.

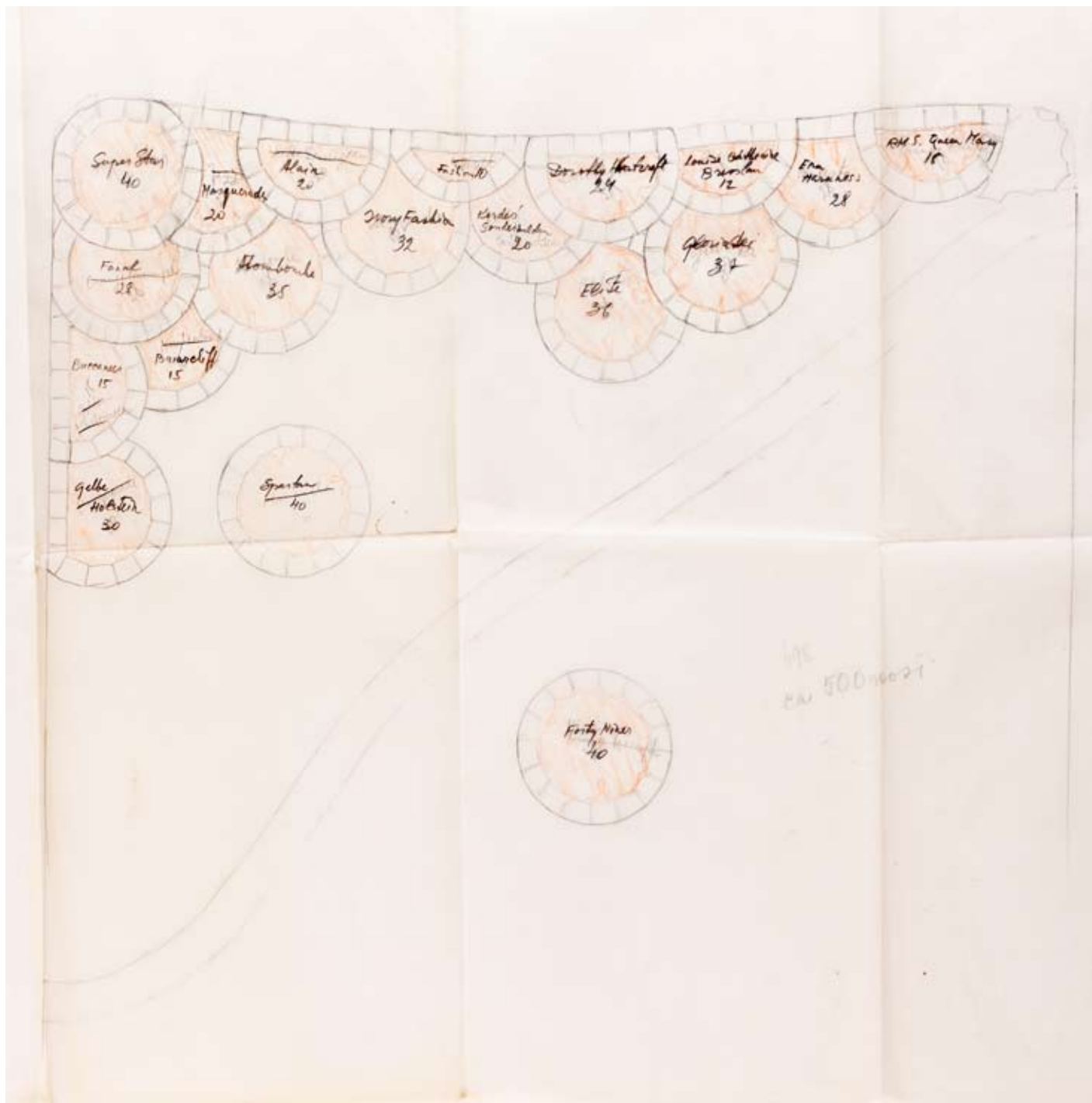
1950–1975 oli Niine ametis Eesti NSV Teaduste Akadeemias ning kuulus 1955–1975 ka selle looduskaitse komisjoni. Peale Tallinna Botaanikaia asutamist 1961 oli ta tegev Vello Veski juhitud dekoratiivaiaanduse sektoris (nimetati 1979 ümber maastikuarhitektuuri sektoriks).

1942–1974 oli Aleksander Niine Eesti NSV Riikliku Kunstiinstituudi (ERKI) õppejõud, sh 1944–1950 dotsendi kohusetäitja. 1944–1955, kui ERKI-s anti aiaarhitektuurialast õpet, omandas aia- ja pargikujunduse kunstniku diplomi kokku 11 lõpetajat.

Kuigi Aleksander Niine alustas aedade kavandamist juba Haapsalu linnaaednikuna töötades, valmis enamik tema kavandeist Nõukogude ajal. Niine on projekteerinud Eestis ligikaudu 40 haljasala. Tema tuntuimad tööd on 1945 kavandatud Viru tänava nurga skväär ja 1959–1968 Tallinna Botaanikaaias tehtu (botaanikaaias planeering, rosaariumi kavandid jne). Vähem teatakse 1959 projekteeritud Tõrvere observatooriumi haljasalasid. Niine kavandatud oli ka Moskvas Üleliidulise Põllumajandusnäituse Eesti paviljoni aed (1953). Mitu tema projekti viidi ellu osaliselt (nt Jägala looduspark, projekteeritud 1969, ja Tartu ülikooli peahoone ümbrus, 1966) või jäid üldse realiseerimata (Tallinna Polütehnilise Instituudi õppehoonete ümbrus Mustamäel, 1966).

Niine loomingut iseloomustab vormilihtsus ja looduslähedus. Ta rõhutas oma kirjutistes, kui oluline on kasutada looduslikke liike, ja eelistas kodumaiseid liike ka oma kavandeis. Esteetilisus, funktsionaalsus ja ökonoomsus – need kolm Niine sõnastatud maastikukujundamisprintsipi on ajatud. Tema mõtteviisi headeks näideteks on Tallinna Botaanikaia ja Jäneda pargi rosaarium, kus lihtsate geomeetriliste vormidega mängides on saavutatud uudne ja tollasest pargikunstist selgelt eristuv tulemus.

Ilmselt on Aleksander Niine olulisim panus Eesti aiakunsti edendamisse tema kirjutised – ta on avaldanud üle 60 teadusartikli ning hulga populaarteaduslikke kirjutisi. Esimesed artiklid avaldas ta juba 1930. aastate alguses ajakirjas Aed, oma mõtete ajakirjanduses avaldamist jätkas ta edaspidigi. 1965 väitekirjana valminud ja hiljem raamatuna ilmunud „Maastikuarhitektuuri probleeme Eesti NSV-s“ ei ole üldpõhimõtetes minetanud aktuaalsust tänini. 1950. aastatel ilmusid

temalt raamatud „Üheaastased lilled“ (1955, kirjutatud koos Alli Süvalepaga) ja „Püsilillepeenar“ (1956). Ta oli ka 1959 ilmunud „Individaalehitaja käsiraamatu“ üks autoreid. 1961 nägi trükivalgust 38-leheküljeline brošüür „Ilupuude ja -põõsaste omaduste ning kasutamise tabel“. Üks Niine tuntuimaid raamatuid on kindlasti 1961. aastal ilmunud „Ilupuud ja -põõsad“, kirjutatud kahasse Vello Veskiga. 1976. aastal, aasta peale Niine siitilmast lahkumist avaldatud „Haljastaja käsiraamat“ on tänini üks väheseid eestikeelseid praktilist maastikuehitust ja -kujundust süvitsi käsitlevaid raamatuid.

Niine oli Eesti Aianduse ja Mesinduse Seltsi, Eesti Loodusuurijate Seltsi ja Eesti NSV Arhitektide Liidu liige.

Aleksander Niine suri 23. jaanuaril 1975 Kaunases.

Jäneda rosaariumi kavand
EAM

Valve Pormeister
EAM FK11851F

Valve Pormeister

Valve Pormeister on üks Eesti 20. sajandi teise poole olulisimaid arhitekte. Ta on loonud oma ajastus märgilise tähendusega arhitektuuri, mille iseloomulik joon on hoone ja maastiku harmoonilise kooskõla taotlus.

Valve Pormeister (kuni 1957. aastani Ulm) sündis 13. aprillil 1922 Tallinnas. Tema isa oli talupidaja ja ema aednik. Lapsepõlv möödus Järvamaal Peedu külas Arapere talus. 1929 kolis pere Tallinna. 1936–1940 õppis tulevane arhitekt Tallinna Tütarlaste Kommertsgümnaasiumis. 1941. aastal, peale Tallinna 5. Keskkooli lõpetamist asus ta Tallinna Sotsiaal- ja Kodundusinstituudis omandama ehisaianduse õpetaja kutset. Kui kool 1943 suleti, jätkas ta õpingud Tartu ülikoolis agronoomia erialal, kuid need jäid lõpetamata. 1946 asus ta õppima Tallinna Riiklikus Tarbekunsti Instituudis aia- ja pargikunsti erialal.

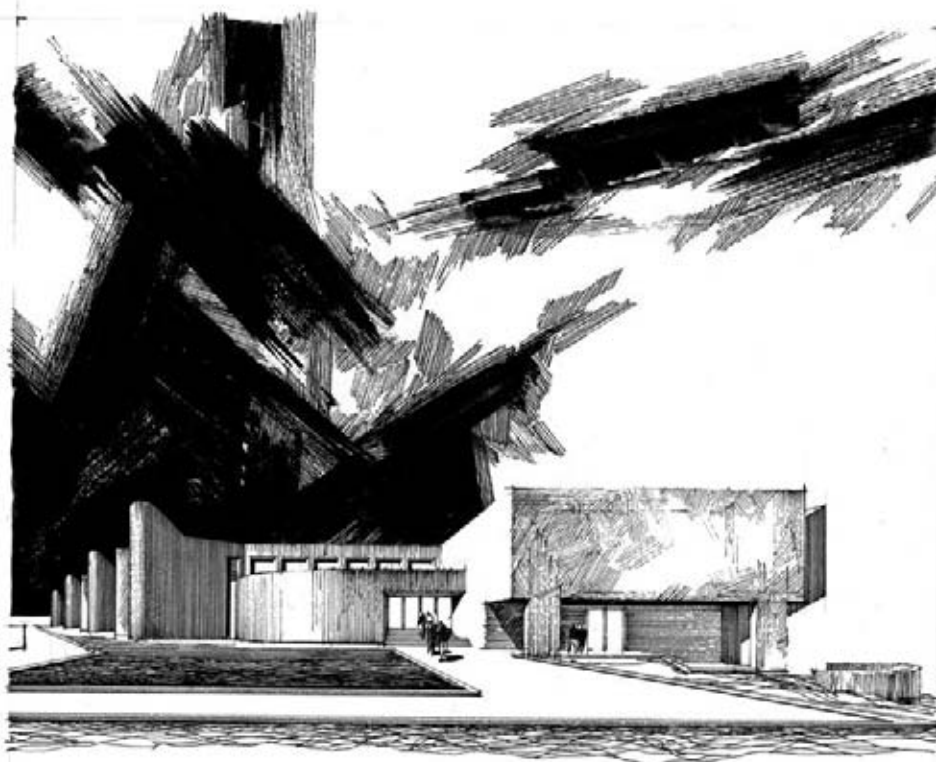
Pärast Eesti NSV Riikliku Kunstiinstituudi (ERKI) lõpetamist 1952 suunati Valve Pormeister planeerija ja haljastusarhitektina tööle Tallinna Eesti Põllumajandusprojekti planeerimisosakonda. 1964 Eesti Maaehitusprojektiks reorganiseeritud ettevõttega jäi ta seotuks kuni 1992. aastani, töötades osakonna- ja projektipeaarhitektina. Eesti Põllumajandusprojekti ajal koostas ta põhiliselt maa-asulate ja kolhoosikeskuste planeerimis- ja haljastusprojekte (üle 40). Ka hiljem jätkas ta maa-asulate planeerimist, tuntuimad on näidisasulana plaanitud Uus-Saku (1960. aastad) ja Viljandi katsesovhoosi Päre asula (võitis 1967 konkursi). Oma töötee algul koostas ta ka mitme väiksema objekti haljastusprojekti, üks tema esimesi realiseeritud kavandeid oli põllumajandustöötajate autahvel ja selle ümbruse kujundus Tallinnas Virumäel (1954).

Hoonete kavandamist alustas Valve Pormeister 1950. aastate lõpus. Esimene tema kavandi järgi valminud avalik hoone on Tallinnas Pirita teel asuv Lillepaviljon (1958–1960), mis paistis tollal silma oma uudse ning ootamatu arhitektuurse lahenduse poolest. Juba selles on saavutatud hoone ja maastiku märkimisväärne kooskõla. Tema tuntuimad tööd on Kurtina Linnukasvatuse Katsejaama peahoone (1966), Tallinna Botaanikaia generaalplaan, hoonestus ja külastuskasvuhooned (1963–1967), Tallinna Riikliku Kunstimuuseumi skulptuuride aed (1966), Eesti Loomakasvatuse ja Veterinaaria Teadusliku Uurimise Instituudi laborihoone Märjal (1977) ja peahoone Tartus Kreutzwaldi tänaval (1976–1978), Jänedä Sovhoostehnikumi õppehoone (1975), EPA Tähtvere hoonestus (1981), sh metsamajanduse ja maaparanduse teaduskonna õppehoone (1984), Maarjamäe memoriaali asendi- ja haljastuplaan (1965–1975), Pirita olümpiarajatiste haljastus (1977–1980) jmt.

Valve Pormeister oli tuntud ja hinnatud kogu Nõukogude Liidus. Ta projekteeris Moskva Aianduskombinaadi haldus- ja abihoone (1972) ja Sahhalinil turismibaasi Gornõi Vozduhh (1966) ning koostas Sevastopoli Tehnikaülikooli heakorrastusprojekti (1966) jm projekte.

Tema hilisloomingusse kuuluvad mõne enda varem projekteeritud hoone rekonstrueerimise projektid (Lillepaviljon, 1994; Jänedä õppehooned, 1994–1995) ning mitme memoriaali kavandid (represseeritute mälestusala Pilstveres, 1990–1994; Purtse, 1992–1997; hukatud juutide memoriaal Kalevi-Liival, 1996). Ta on kujundanud Tallinnas ja Moskvas ka aiandusnäitusi.

Valve Pormeistri loomingus on nähtud mõjutusi Põhjamaade arhitektuurist, millele on omane maastiku ja hoonete sobitamine, kohalike ehitismaterjalide kasutamine ning inimkesksus. Tema arhitektuurikeeles mõjutajatena on mainitud ka Frank Lloyd Wrighti ja Richard Neutrat. Kuukirjas Eesti Kommunist 1989. aastal ilmunud artiklis „Kolhooside loomise aegu ehk mis maamehel maketiga peale on hakata“ on Pormeister muu hulgas kirjutanud: „Pean arhitektuuri sidumist loodusega ning ehitiste inimsõbralikke masse ja mõõtmeid projekteerimisel äärmiselt oluliseks. Ilma sügava ruumilise tunnetusest ei sünni head ehitist.“ Pormeistri stiili üheks tunnuseks oli mängimine pinnamoega. Ta sidus hoone oskuslikult reljeefiga ning mängis hoone lähiümbruses kõrgused läbi selliselt, et arhitektuuri ja maastiku kooskõla oleks maksimaalne. Tema maastikukäsitlust iseloomustab maastiku eksponeerimine – võimaluse korral tõi ta selle oma haljastuskavanditesse alati sisse.

*Eesti Põllumajanduse Akadeemia
metsamajanduse ja maaparanduse
teaduskonna õppehoone Tartus.
EAM 33.1.75*

1950. aastatel tegutses Valve Pormeister mitu aastat Eesti Aianduse ja Mesinduse Seltsi konsultandina. Ta kuulus ENSV Kultuuriministeeriumi monumentaalkunsti komisjoni, ENSV Metsamajanduse ja Looduskaitse Ministeeriumi maastikuhoolduskomisjoni ja ENSV Riikliku Ehituskomitee arhitektuurinõukogusse ning osales veel mitme komisjoni ja nõukogu töös. 1968–1970 töötas ta ka ERKI õppejõuna. 1962 astus ta ENSV Arhitektide Liitu.

Valve Pormeistri töö pälvis kõrget tunnustust: 1967 sai ta Kurtna Linnukasvatuse Katsejaama peahoone eest Nõukogude Eesti preemia, 1971 Saku ja Kurtna hoonestuse ja planeeringu eest NSV Liidu riikliku preemia. 1967 anti talle Eesti NSV teenelise arhitekti aunimetus.

Valve Pormeister suri 10. oktoobril 2002 Tallinnas.

Nora Tammoja
EAM FK6454F

Nora Tammoja

Nora Tammoja on läinud Eesti 20. sajandi aiakujunduse ajalukku kui üks II maailmasõja järgse perioodi innukaimaid iluaianduse propageerijaid ja selle ala tunnustatud praktikuid. Ta on uurinud ka 20. sajandi teise poole Eesti aianduse ja iluaianduse ajalugu.

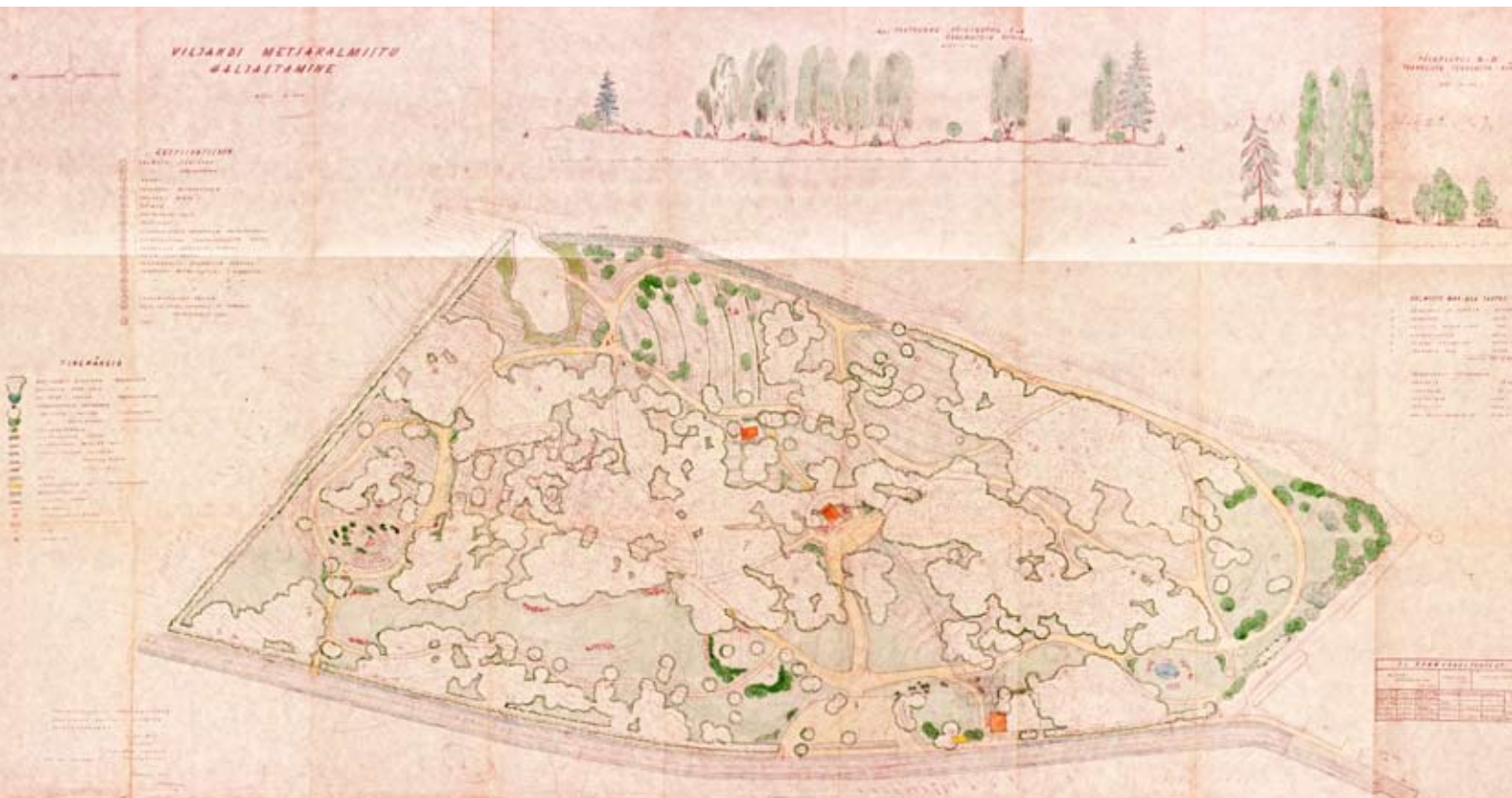
Nora Tammoja (neiupõlvenimega Tilk) sündis 7. mail 1914 Pärnumaal Kihlepa külas metsakaupmehe perekonnas. 1922–1933 õppis ta Uruste algkoolis ja Pärnu tütarlastegümnaasiumis, 1935–1937 Polli aiamajanduskoolis, 1938–1940 Riigi Kõrgema Kunstikooli juures aiaarhitektuuri kursustel ning aastast 1940 aiaarhitektuuri erialal J. Koorti nimelises Tallinna Rakenduskunsti Koolis, mille ta lõpetas 1942 (vahepeal oli sellest saanud Tallinna Kujutava ja Rakenduskunsti Kool).

1937. aastast töötas Nora Tammoja Kadrioru pargis, algul praktikandina ja hiljem, kuni 1940. aastani abiaednikuna, 1942–1947 oli ta pargi (õieti Tallinna Linna TSN TK ehitusosakonna aiandusjaoskonna) vanemaednik. Nagu Aleksander Niine, oli ka Nora Tammoja seotud tänase Eesti Kunstiakadeemia eelkäijä Eesti NSV Riiklikus Kunstiinstituudis (ERKI) aiaarhitektuuri õpetamisega: aastatel 1944–1950 pidas ta ERKI aiaarhitektuuri eriala laborandina loenguid ilutaimedest ning juhendas haljastuskavandite tegemist. 1950–1954 jätkas ta tööd aednikuna (ametinimetuse järgi küll agronoomina) Tallinna Linna Heakorraldustis, kus tema ülesannete hulka kuulus Tallinna kesklinna haljasalade suvelillepeenarde rajamise juhendamine. 1954 siirdus Tammoja tööle projekteerimisbüroosse Kommunaalprojekt, kus ta töötas kuni 1969 pensionile minekuni arhitektina.

Kuigi Nora Tammoja on koostanud üle 280 avalike alade haljastusprojekti, realiseeriti neist ajastule omaselt täies mahus suhteliselt vähe. Küllalt suure osa tema töödest moodustasid kalmistute projektid (Viljandi Metsakalmistu, 1961, Haapsalu Metsakalmistu, 1956–1958, Narva Riigiküla kalmistu, 1964, jt) – kalmistute teema oli Tammojale südamelähedane kogu loomeperioodi jooksul. Tema suuremate teostatud projektidest tuleks kindlasti nimetada 1966–1976 kavandatud Pärnu haljasalasid (Keskväljak, Rannapargi rekonstrueerimine, Munamäe lasteliiklusväljak).

Nora Tammoja eelistas rahulikke, traditsioonilisemaid ja lihtsamaid lahendusi. Tiina Tammet kirjutab artiklis „Nora Tammoja maastikuarhitektuuri uurijana ja propageerijana“ (Eesti Arhitektuurimuuseumi aastaraamat „Kümme“, EAM 2000) muu hulgas: „Loomupärane funktsionaalsusetootlus haakus eriti hästi 1960. aastate modernistliku arhitektuuri ning ka sisekujunduses levivate võtetega. Tugevalt taunis Nora Tammoja nn. venelikku kirevust ja halvamaitselist kultuurimõju ...”

Kuigi Nora Tammoja hakkas juba õpingute ajal avaldama iluaiandusalaseid kirjutisi (esimesed artiklid „Nõmmeaed“ ja „Soome kalmistud“ ilmusid vastavalt 1939 ja 1940 kogumikus „Loodushoid ja turism“), valmis valdav osa tema rohkem kui 60 erialaartiklist pensionipõlves. Tema kirjatöödest on tähelepanuväärseimad aiandusajaloolised uurimused („Eestimaa Aianduse ja Mesinduse Selts 1902–1940“, „Kadrioru 1934–1940“, „Eestimaa Aiatööselts“ jt), mille ta koostas põhiliselt 1980.–1990. aastatel. Eraldi väärivad märkimist Tammoja uurimused August Heinrich Dietrichist ja Friedrich Winklerist, eriti viimase 1899 koostatud ülevaate „Bericht über die Tätigkeit des Instructors des Ehstländischen Gartenbau-Verein“ tõlge eesti keelde, mis avaldati koos Heldur Sanderi kommentaaridega 1999 Akadeemilise Metsaseltsi Toimetistes nr 10.

Nora Tammoja mahukaim töö on 1998 trükivalgust näinud „Eesti aianduse bio-graafiline leksikon“, millesse on kogutud 454 Eesti aianduse, botaanika, dendroloogia, mesinduse ja iluaianduse seisukohalt olulise isiku lühibiograafiad. Leksikon iseloomustab ilmekalt tema aktiivset ühiskondlikku tegevust. Koostatud on see paljuski 1978 Eesti Aianduse ja Mesinduse Seltsi (EAMS) juurde loodud aiandusajaloo ringi liikmete kogutud materjali põhjal. Nora Tammoja oli 1949 üks EAMS-i taasasutajatest ning kuulus aastaid selle juhatusse. Ajalooringi juhatas ta kümme-kond aastat. 1988 valiti ta EAMS-i auliikmeks. Ta pidas loenguid nii EAMS-i üritustel kui ka ERKI-s ning Jäned ja Räpina sovhoostehnikumis ning juhendas neis õppeasutustes ka diplomitöid. 1964 astus ta ENSV Arhitektide Liidu liikmeks.

Nora Tammoja suri 18. mail 1996 Tallinnas.

*Viljandi Metsakalmistu haljastusplaan
EAM*

Friedrich Winkler

Friedrich Winklerit, omaaegset silmapaistvat aednikku ja viljakat kirjameest, teatakse tema kaasaegsete Georg Kuphaldti ja Walter von Engelhardtiga võrreldes vähem. Ometi tegi see mees ära tohutu töö, vaadeldes Eesti aiakunsti ajalugu laiemalt, propageerides aiandust ja iluaiandust ning jagades praktilisi nõuandeid parkide ja aedade korrastamiseks või ajakohastamiseks mitmesajal Eestis. 1911 kirjutas Georg Kuphaldt peale Winkleri Saksamaale naasmist: „... tema nimega on lahutamatu seotud Eestimaa aianduse tõus viimastel aastakümnetel.“

Friedrich Winkler sündis 1. juulil 1854 Heidelbergis aedniku perekonnas. Peale gümnaasiumi lõpetamist õppis ja töötas ta kuni 1877. aastani isa aiandis ning reisib Saksamaal ja mujal Euroopas, õppides ja hankides kogemusi erinevates aiandites ja aiaärides. 1877 kutsus parun Rudolf von Ungern-Sternberg Winkleri Eestisse ja pakkus talle tööd aednikuna oma mõisates, eeskätt Leetses. Winkler töötas Ungern-Sternbergi teenistuses 17 aastat ning naasis 1895 Heidelbergi, et kandideerida linnaaedniku kohale. Talle oli tehtud pakkumine ka Šveitsist. Winkler võttis vastu aga hoopis kolmanda pakkumise – korraldada koos Georg Kuphaldtiga Nižni Novgorodis ülevenemaalist tööstus- ja kunstinäitust. 1895–1896 töötas ta Nižni Novgorodis, pälvides oma töö eest kõrge tunnustuse. Peterburi keiserlike aedade juhataja ja kojaülem Aleksei von Knorring tegi Winklerile ettepaneku asuda tööle Eestisse.

1896–1899 töötas Friedrich Winkler Eestimaa Rüütelkonna aiandusinspektorina. Tema tööks oli mõisaomanike nõustamine nii aianduse kui ka iluaianduse alal. 1899 koostatud ülevaade „Bericht über die Tätigkeit des Instructors des Ehstländischen Gartenbau-Verein“ („Mittheilungen über die Wirksamkeit des Ehstländischen Gartenbau-Vereins zu Reval“, II) iseloomustab väga hästi mõisates nähtud probleeme ning tema soovitatud meetmeid nende lahendamiseks. Et Winkler jõudis külastada enamikku Eestimaa mõisatest, siis annab kirjutis 19. ja 20. sajandi vahetuse mõisaparkidest väga hea ülevaate.

Aastatel 1899–1911 töötas Winkler Eestimaa Aiandusseltsi (*Ehstländischer Gartenbau-Verein zu Reval*) inspektorina. Ta juhtis ka seltsile kuulunud Wismari tänava aiandit (praegune Hirvepark), arendades sellest eeskujuliku dendraariumi, kus kasvas 1911 üle 260 puittaimeliigi ja kultivari. 1898 valiti Winkler seltsi auliikmeks ja 1908–1909 täitis ta selle sekretäri kohuseid, olles sisuliselt seltsi tegevuse suunajaks.

Winkler koordineeris ja korraldas kokku kuut aiandusnäitust, mis toimusid erinevates Eesti linnades ja Riias. Suurimast, 1910. aasta näitusest andis ta samal aastal põhjaliku ülevaate („Bericht über die Jubiläums-Gartenbau-Ausstellung in Reval“) ajakirjas Zeitschrift für Gartenbau (tollasel Venemaal ainuke saksakeelne aiandusala ajakiri), mille toimetaja ja väljaandja ta ise oli. Üldse oli tema huvi ajakirjanduse vastu suur: ta andis välja ja toimetas ka ajakirju Gartenbau und Blumenzucht ja Aednik. Viimases avaldati peamiselt eespool nimetatud saksakeelsetest ajakirjadest eesti keelde tõlgitud artikleid. Suure osa ajakirjades ilmunud artiklitest kirjutas Winkler ise. Ta oli tegev ka Eestimaa Aiandusseltsi aruannete („Mittheilungen über die Wirksamkeit des Ehstländischen Gartenbau-Vereins zu Reval“) koostamisel. Seltsis töötatud aastatel avaldas ta ka kolmkeelse (sh eesti keeles) praktilise puuviljanduse käsiraamatu „Kõige kasulikumat õunasordid, mida soovatakse Eestimaal ja Põhja-Liivimaal kasvatada“. Winkler oli aktiivselt tegev ka Saksa Kodanike Ühingu (*Verein Deutscher Reichangehöriger*).

Kuigi Winklerile omistatakse Leetse ja Viimsi mõisa iluaia kujundust, tegeles ta enamasti lillepeenarde ja iluaia osadega, andes praktilist nõu nende kujundamiseks ning nende rajamise tehnoloogia ja taimmaterjali valikuks. Tema kujundatud olid ka nt Pagari, Kose-Uuemõisa, Virtsu ja Paunküla mõisa lillepeenrad. Winkler pani suurt rõhku uute dekoratiivtaimeliikide katsetamisele, tema teeneks loetakse mitme daalia-, salvei-, pelargooni- jmt püsilillesordi sissetoomist Eestimaa aedadesse.

1911 naasis Friedrich Winkler tervise halvenedes Heidelbergi. Kuni oma surmani tegi ta aktiivset kaastööd kohalikele ajalehtedele ja ajakirjadele, sh ajalehele Heidelberger Neueste Nachrichten, kus ta avaldas lisaks aianduslikele artiklitele hulga ajaloolisi ja koduloolisi kirjutisi. Winkler kirjutas ka mitu erialast raamatut: „Entwicklungsgeschichte der Blumenzucht und Ziergarten“ („Lillekasvatuse ja iluaiaanduse ajalugu“), „Die besten Zimmerpflanzen und ihre Pflege“ („Parimad toalilled ja nende hooldus“) ja „Kulturgeschichte des Gartenbaus“ („Aiakultuuri ajalugu“, 1500 lk). Oma rikkalikke kogemusi jagas ta Heidelbergi Aiandusseltsis peetud rohketes ettekannetes. Winkler oli valitud selle seltsi auliikmeks.

Friedrich Winkler suri 2. oktoobril 1925 Heidelbergis.

Valik termineid eesti, inglise ja soome keeles

A

aasamuru – flowery mead (meadow grass) – kukkiva niitty
 aed – garden, yard – puutarha
 aed (piirdeaed) – fence – aita
 aednik – gardener, plantsman, horticulturist – puutarhuri
 ahaa – ha ha – ha-ha (vrt. sunken fence)
 aia- ja pargikunst – garden and park art – puutarhataide
 aiaarhitektuur – garden architecture – puutarha-arkhitektuuri
 aiakunst – garden art – puutarhataide
 aiamüür – garden wall – puutarhamuuri
 aiandus – horticulture – puutarhatalous, puutarhanhoito, puutarhanviljely
 ajalooline aed (park) – historic garden (park) – historiallinen puisto
 aktsenttaim – accent plant – korostekasvi
 alkoov – alcove – nisshi, syvennys
 allee – alley, avenue, allee – puukujanne, säännöllisten puurivien tai pensasaitojen
 reunustama puutarhakäytävä, tie tai puistokatu; puukujanne
 alpiaed, alpiinum – alpine garden – alppipuutarha, kivikkopuutarha
 alpinaarium – rock garden, alpine garden – kivikkoryhmä, kivikkopuutarha
 amfiteater – amphitheatre – amfiteatteri
 ansambel – ensemble – sommitelma
 arabesk – arabesque – arabeski (kuvio)
 arboreetum – arboretum – puulajipuisto
 arborist – arborist – arboristi
 arbour – arbor, arbour – lehtimaja, lehväkäytävä
 arhitektuursed väikevormid – small architectural forms
 arkaad – arcade – arkadi
 Arkaadia – Arcadia – Arkadia
 ars topiariae – ars topiariae – topiaria (muotoonleikkaus / taidemuotona)
 auhoov – cour d' honneur – kunniapiha
 auring – circle, roundabout – pyöröaukio, rondelle
 ausammas – monument – monumentti
 autentne – authentic
 avatud ala – open area – ulkotila
 avenüü – avenue – puistokatu, bulevardi, lehtikuja, leveä tai suora puiden tai
 veistosten tai muiden reunustama tie

B

baluster – baluster – balusteri
 balustraad – balustrade – balustradi
 barokk – baroque – barokki
 barokkaed – baroque garden – barokkipuutarha
 barokkpark – baroque park – barokkipuisto
 bassin – basin, pool – allas
 Belgia aed – belgian fence – belgialainen aita (elävä pajusta punottu
 ristikkomainen aita)
 belvedere – belvedere – belvedere, näköalapaikka tai -rakennelma
 berceau – berceau – lehtimaja
 bordüür – border, bordure – reunus
 boskett – bosquet – busketti (muotoon leikatuista puista tai pensaista
 muodustuva pienehkö itsenäinen tilakokonaisuus, hahmoltaan
 geomeetrinen tai epäsäännöllinen)

botaanikaaed – botanic garden – kasvitieteellinen puutarha
 broderiiparter – embroidery-like parterre – broderiaparterri =
 brokadikuvioihin istutettu parterri
 bulvar – boulevard – bulevardi

C

cabinet de verdure – cabinet de verdure – “vihreä huone”
 (leikkopensasaidoista muodostuva)
 cascade – cascade – kaskadi, vesiputous
 clairvoyée – clairvoie
 clump – clump – puu- tai pensasryhmä
 cour d’honneur – cour d’honneur -kunniapiha

D

dekoratiivaed – ornamental garden – koristepuutarha
 dekoratiivaiaandus – ornamental gardening
 dendraarium – arboretum, dendraarium – puulajipuisto, arboretum
 dendroaed – arboretum, dendrological garden – puulajipuisto,
 arboretum
 dendropark – arboretum, dendrological park – puulajipuisto,
 arboretum

E

ehisaed – ornamental garden – koristepuutarha
 ehisaiaandus – ornamental gardening
 eksiaed – labyrinth – labyrintti
 eksoot (taim) – exotic plant – eksoottinen kasvi
 elavmüür, -tara – hedge – pensasaita
 elüüsiumi väljad – Elysian Fields – Elysiumin kentät
 eremitaaz, ermitaaž – hermitage – erakkomaja
 esiväljak – front yard – edusta-aukio
 espalier – espalier – säleikkö, spaljee
 esplanaad – esplanade – esplanadi
 estraad – estrade – esiintymislava
 etoile – etoile – tähtiaukio (radiaalisommitelman keskus)

F

ferme ornée – ferme ornée – “koristeltu maatila” (tietty maisemapuutarhatyyli)
 Firenze harta – Florence charter – Firenzen sopimus
 Folie – folly – erikoinen puutarharakenne
 fontään – fountain – suihkulähde
 fookus – focus – fokus, katseenvangitsija
 foon – background – taustanäkymä, fondi

G

galerii – gallery – galleria
 genius loci – genius loci – paikan henki
 giardino segreto – secret garden, giardano segreto – salainen puutarha
 giochi d’acqua – giochi d’acqua – pilailusuihkulähde
 grott – grotto – grotto, luola
 grupp – group – ryhmä

H

haljak – square – aukio
haljasala – green area – viheralue
haljasriba – green median, (green strip(s)) – viherkaista
haljastu – green structure – viherrakenne
haljastus – landscaping, greenery – viherrakentaminen, puistorakentaminen
hekk – hedge – pensasaita
hirveaed – deer garden – kaurispuisto, metsästyspuisto
hirvepark – deer park – riistapuisto
historitsism – historicism
hoolduskava, -plaan – maintenance plan – hoitosuunnitelma
hoolduslõikus – maintenance cutting – huoltoleikkaus
hortonoomia – hortonomia, horticulture
hortus – hortus, garden
hortus conclusus – hortus conclusus – suljettu puutarha (etenkin keskiajalla)
hortus holerum – hortus holerum, vegetable garden – keittiöpuutarha, kasvima
hortus sanitatis – hortus sanitatis, herb garden – lääkekasvipuutarha, ryytimaa
härrastemaja – manor house, mansion – kartano
häärber – mansion (ancillar building) – suuri asuinrakennus yl.

I

identiteet – identity – identiteetti
iluaed – pleasure garden – huvipuutarha
iluaednik – gardener – puutarhuri
iluaiandus – gardening – puutarhanhoito
Inglise pargistiil – english park style – englantilainen (maisema)puutarhatyyli
Inglise park – english park – englantilainen (maisema)puutarha
Inglise parter – english parterre – nurmiparterri, englantilainen parterri
introdutseeritud liik – introduced species – tulokaskasvit
isolette – isolette – saariaihe (ei kovin yleinen)
istutus – planting – istutus
istutusplaan – planting plan – istutussuunnitelma
istutusskeem – planting scheme

J

jalgrattatee – bicycle path – pyörätie
jalgte – footpath, path – (puutarha)käytävä
jardin en mouvement – jardin en mouvement – ”liikkuva puutarha” (Gilles Clément)
jet d’eau – jet d’eau – vesisuihku
jäämma – wastes, wasteland – joutomaa

K

kaaristu – arcade – arkadi
kaitsekorralduskava – nature preserve plan – hoito- ja käyttösuunnitelma
kaldtee – ramp – luiska
kaskaad – cascade – vesiputous
kasvuhoone – greenhouse – kasvihuone
kiviktaimla – rock garden – kivikkopuutarha
klump – clump – puu- tai pensasryhmä
kolleksiooniaed – collection garden – kokoelmapuutarha
kolonn – column – pylväs
kolonnaad – colonnade – pylväikkö
konserveerimine – conservation – konservointi, suojele (yleisesti)

konteinerhaljastus – container gardening – ruukkupuutarha
 konteinertaim – container plant – ruukkukasvi
 kuju – statue, sculpture – veistos
 kuliss – stage, scene (greenery) – puutarhateatteri
 kõnnitee – sidewalk, footpath – käytävä
 kõnnumaa – wilderness, désert
 kõrghaljastus – high vegetation, screening – korkea kasvillisuus
 kõrgpeenar – raised bed – korotettu istutus
 kärner – gardener – puutarhuri

L

labürint – labyrinth – labyrintti
 lausistutus – mass planting – massaistutus
 lehtla – bower – lehtimaja, lehväkäytävä (säleikkörakenteinen)
 lehtlatee – arbour way – huvimajatie
 lillbordüür – flower border – kukkapenkki (pitkänomainen, ei pelkkä reunus)
 lillemuru – flowery mead, wildflower field – niitty
 lilleparter – flower parterre – kukkaparterri
 lillepeenar – flower bed – kukkapenkki
 linnamets – urban forest – kaupunkimetsä
 lodža – loggia, loggia – loggia
 loomaaed – menagerie, zoo – eläintarha
 loss – castle – linna
 lustaed – pleasure ground (garden) – huvipuutarha

M

maalililus – picturesque – pittoreski
 maastik – landscape – maisema
 maastikuarhitektuur – landscape architecture – maisema-arkhitektuuri
 maastikuhoolduskava – landscape maintenance plan – maisemanhoitosuunnitelma
 maastikuhooldusplaan – landscape management plan – maisemanhoitosuunnitelma
 maastikupark – landscape park – maisemapuutarha
 madalhaljastus – low vegetation – matala kasvillisuus
 massiiv – array – (puu- tai pensas)rivi-istutus
 mausoleum – mausoleum – mausoleumi
 menažerii – menagerie – eläintarha
 metsapark – wild garden, forest park – metsäpuutarha
 miksbordüür – mixed border – sekaistutus
 monument – monument – monumentti
 monumentaalmaastik – monumental landscape – monumentaalinen maisema
 muru – grass, lawn – nurmikko
 muruparter – parterre, manicured lawn – nurmiparterri
 musterpeenar – carpet bed(ding) – kuvioistutus
 mõisaaed – manor garden – kartanopuutarha
 mõisapark – manor park – kartanopuisto
 mälestusaed (-park) – garden/park of remembrance – muistopuutarha
 mälestusmärk, -sammak – monument – muistomerkki, monumentti

N

niidumuru – flowery mead, wildflower field – niitty
 nišš – niche, alcove – syvennys
 noorenduslõikus – rejuvenation cutting – nuorennusleikkaus
 nümfaion – nymphaeum – nymphaeum (roomalaisessa puutarhassa)

O

obelisk – obelisk – obeliski
 oranžerii – orangerie – kasvihuone, talvipuutarha
 orv – niche – syvennys

P

paiga vaim – genius loci – paikan henki
 palee – palace – palatsi
 palissaad – palisade – palisadi, leikkopuista tai -pensaista muodostettu
 palmimaja – palm house – palmuhuone
 pandus – ramp – luiska, ramppi
 panoraam – panorama – panoraama
 paradiisiaed – paradise garden, eden, garden of eden – Paratiisi, Eedenin puutarha
 pargiaas – (park) meadow – niitty
 pargiarheoloogia – garden (park) archeology – puutarha-arkeologia
 pargiarhitektuur – park architecture – puutarha-arkhitektuuri
 pargihoolduskava – park maintenance plan – puiston hoitosuunnitelma
 pargiinventar, -mööbel – park furniture – puistokalusteet
 pargikunst – garden art – puutarhataide
 pargiruum – park space – puutarhatila, maisematila
 park – park – puisto
 parkmets – park forest – puistometsä
 parter – parterre, flower garden with beds – parterri
 parterpeenar – carpet bed(ding) – kuvioistutukset (usein mehi- ja lehtikasveista kootut)
 pastoraalsus – pastoral – laidun
 patte d'oie – patte d'oie, foot of the goose – "hanhenjalka", radiaalisommitelma
 paviljon – pavillion – paviljonki
 peatelg – main axis – pääakseli, keskusakseli
 peenar – (flower) bed – kukkapenkki
 pergola – pergola – pergola
 peristüül – peristyle – peristyyli
 perspektiiv – perspective – perspektiivi
 piirdeaed – fence – aita
 piirdemüür – wall, garden wall – puutarhaaita
 pitoreskus – picturesqueness – pittoreski
 pjedestaal – pedestal – pedestraali, jalusta
 podest – podest – koroke (englanniksi platform)
 point de vue – eyecatcher, point de vue – katseenvangitsija
 pomarium – orchard, pomarium – hedelmätarha / omenatarha
 poort – border – raja, reunus, reunaistutus
 postament – postament, pedestal – pedestraali, kukkapylväs
 potager – French vegetable garden, potager – potageri, kasvima
 potitaim – container plant – ruukkukasvi
 Prantsuse park – French park (garden) – ranskalainen (barokki)puutarha
 project – project – projekti
 promenaad – promenade – promenadi
 prospekt – prospect – näkymä, puistokäytävä tai -katu
 puiestee – alley, allée, avenue – puukujanne
 puistu – stand (park stand)
 puistu plaan – planting plan – puistosuunnitelma
 puittaim – woody plant – puuvartinen kasvi
 purskkaev – fountain – suihkulähde
 puutohter – arborist – arboristi
 puuviljaaed – orchard, fruit garden – hedelmätarha

põõsasbordüür – bush border – aidanne
 pärismaine liik – indigenous species – alkuperäislaji
 püsik, püsilill – perennial – perenna

Q

quincunx – quincunx – quincunx (nopan viitosta muistuttava sommitelma)

R

raamistus – frame – kehys
 raamistutus – shrubbery (border) – pensasistutus
 rabbatt – border – kukkapenkki
 rahvapark – public park – puisto
 regulaarpark – formal garden (park) – muotopuutarha
 rekonstrueerimine – reconstruction – rekonstrukcio
 renoveerimine – renovation – uudistamine
 restaureerimine – restoration – restaurointi
 ridaistutus – line planting – rivi-istutus
 roheala – green area – viheralue
 rondeel – rondel, roundel – rondelli, pyöröaukio
 rosaarium – rose garden, rosary – ruusutarha
 rotund – rotunda – rotunda, pyörötemppli
 rustikaalsus – rustical – rustiikki

S

salaaed – secret garden – salainen puutarha
 sala terrena – sala terrena – pohjakerrossali (ei yleinen)
 salu – grove – "lehto": puuryhmä, puuistutus, bosquet
 sammas – column – pylväs
 sammastik – colonnade – pylväikkö
 sanitaarlõikus – sanitation cutting – hoitoleikkaus
 serpentiin – serpentine – kiemurteleva vesiaihe (ei yleinen)
 sillutis – paving – kiveys, laatoitus
 skulptuur – sculpture – veistos
 skväär – square, square garden – aukio; ruutupuutarha
 solitäär – solitaire – yksittäiskasvi
 spaleer – espalier – säleikkö, spaljee
 spaleerpuu – espalier – säleikköpuu, spaljeepuu
 stafaažehitised – staffage – kulissirakennukset
 subliimsus – sublimity – ylevä
 suletud ala – closed area, enclosure – suljettu alue
 sõlmparter – knot parterre, knot garden – solmupuutarha
 sõrestik – lattice, trellis – köynnössäleikkö

T

tagaväljak – backfield – takakenttä
 taimornament – plant ornament – kasviornamentti
 talveaed – winter garden – talvipuutarha
 tara – fence – aita
 tarbeaed – vegetable garden – hyötypuutarha
 teatro verde – teatro verde – vihreä teatteri
 telgsümmeetria – axis of symmetry – symmetria-akseli
 teljelisus – (axiality) – aksiaalisuus

tempel – temple – temppeli
teraapiline aed – therapeutic garden – terapiapuutarha
terrass – terrace – terassi
tervendav aed – healing garden – terapiapuutarha
topiaar – topiary – muotoonleikattu pensas tai puu
topiaarkunst – topiary – muotoonleikattu pensas tai puu
topiaarlõikus – (form of cutting) topiary – muotoonleikkaus
topiarius – topiarius, gardener – pensaita leikkaava orja roomalaisissa
puutarhoissa
treillage – lattice, trellis – köynnössäleikkö
trepimade – (podest) landin – jalusta
triiphoone – greenhouse – kasvihuone
tugimüür, -sein – retaining wall – tukimuuri
tulbandik – balustrade – balustradi
tänavpuiestee – avenue (street) – puistokatu
tühermaa – wasteland – joutomaa

U

urn – urn – uurna, ruukku

V

vaade – view – näkymä
vaas – vase – maljakko
vaatekoridor – view corridor – näkymälinja, vista
vabakujuline park – informal park – vapaamuotoinen puisto
vaippeenar – carpet bed
varemed – ruins – rauniot
varikäik – berceau, arbor – lehtimaja tai lehväkäytävä
varisein – treillage, trellis – köynnössäleikkö
vesiehitis – hydraulic structure – vesirakenne
viljapuuaed – orchard – hedelmätarha
villa – villa – huvila
viridaarium – viridarium, roman garden – puuistutus, huvipuutarha
(roomalaisissa ja keskiajan)
vista – view, vista – näkymä(linja)
vormilõikus – form of cutting – muotoleikkaus
võsa – bush – pensas
võõrliik – introduced species – tulokaslaji
väikevahend, -vorm – small architectural form
väärtuslik maastik – valuable landscape – arvokas maisema

Ä, Ü

ääristus – border – raja
ürdiaed – herb garden – yrttitarha, ryytimaa

park

(< it *parco*, pr *parc* park, tarandik) suur iseseisev või ansambli koosseisu kuuluv haljasala, millele on iseloomulikud eesmärgipäraselt kujundatud maastik (mitmekesine taimeistik, veekogud, muru, arhitektuursed väikevormid, paviljonid, purskkaevud) ja kunstiteosed (skulptuurid jne). Ajalooliselt oli park harilikult lossi- vm esindusliku ansambli osa. Parkide eelkäijateks olid jahimetsad, templite juures asunud hiiesalud ning suuremad aiad, mida on teada juba Babülooniast, Pärsiast, Vana-Kreekast ja Roomast. Pärast keskaega kuni 17. sajandini nimetati pargiks jahiparki (hirvepark). Pargi mõiste tuli kasutusele barokis ja tähendas siis iluaia suuremat esteetilisel eesmärgidel rajatud haljasala (nt Versailles' eeskujust lähtuvad pargiosad: *grand parc* – perifeerne aedu ümbritsev kõrghaljastusega pargiosa või metsapark, *petit parc* – pargi rikkalikult kujundatud keskosa).

Kuni 18. sajandi teise pooleni kuulusid pargid ja aiad valdavalt kõrgklassi residentide juurde. Avaliku pargi eelkäijad tekkisid 18. sajandi lõpul ühelt poolt Inglise pargistiili (eelkõige selle vormikeele) arenguga ning teisalt Volkspark'i (rahvapark) ideede levikuga. Nüüdisajal mõistetakse pargina üldiselt suuremat polüfunktsionaalset linnaaljasala. Mõne haljasala pargiks nimetamine on ajalooliselt kujunenud (nt Tähtvere park Tartus).

Pargi mõistega seostuvad metsapark ja parkmets – pargilaadsed suured haljasalad, mis on erinevate hooldus- ja kujundusviisidega loodud tavaliselt looduslikust (metsa)alast. Looduspark on maastikukaitseala tüüp, kaitse- ja puhkeala, mis rajatakse omapärase looduse tõttu vm põhjusel. Parke on liigitatud mitmeti, nt suuruse, asukoha (linnas nt kesklinnapark, linnaosapark, asumipark, kvartalipark), kasutuse või peamise funktsiooni järgi (nt spordipark, skulptuuripark, memoriaalpark, dendropark). Parkkalmistu on kalmistu, mille üldkujundus on pargilaadne.

Kõnekeeles võidakse nimetada pargiks mis tahes haljasala. Park tähendab ka liiklusvahendite, masinate vms kogumit või nende seisu- või hoiupaika (nt tuulepark, tööstuspark, lennupark, masinapark jne).

